



FACULTEIT PSYCHOLOGIE EN PEDAGOGISCHE

WETENSCHAPPEN

Academiejaar 2003-2004

Tweede Examenperiode

EEN PSYCHOANALYTISCH LITERATUURONDERZOEK NAAR
DE PSYCHISCHE STRUCTUUR VAN LUDWIG WITTGENSTEIN

Scriptie neergelegd tot het behalen van de graad van

Licentiaat in de Psychologie

Optie Klinische Psychologie

door Bram Lagrou

Promotor: Prof. dr. F. Geerardyn

Copromotor: Prof. dr. G. Van De Vijver

ABSTRACT

Voorliggend werk toetst de hypothese dat de Weense filosoof Ludwig Wittgenstein een psychoticus was. Daarvoor baseren wij ons op diverse bronnen, waaronder autobiografisch materiaal en filosofische geschriften enerzijds en secundaire literatuur van zowel vrienden en familieleden als onafhankelijke derden anderzijds.

Onze oriëntatie is weliswaar van kwalitatieve aard, toch pogen wij op systematisch, wetenschappelijke wijze de psychische structuur van Wittgenstein met het klinisch tableau van de psychose te vergelijken.

In hoofdstuk I introduceren wij een bondige biografie om de lezer met de onderzochte persoon vertrouwd te maken. Daarbij pogen wij de aandacht te wekken voor de psychische component: hoe interpreteert Wittgenstein zijn externe wereld? De aangevoerde elementen dienen als uitgangspunt voor verdere analyses.

In hoofdstuk II maken wij gebruik van een Canadees instrument dat in Europa tot hiertoe ongekend bleef, zijnde de ethnoanalyse volgens Apollon et al (1990) en Apollon (1997 en 1999). Bedoeling is om de familiale structuren alsook de heersende discours in kaart te brengen. Uit voorgaand onderzoek blijkt immers dat psychose hieruit deels verklaard kan worden.

Hoofdstuk III gaat in op persoonlijke factoren zoals ondermeer de verhouding tot de Ander en de verhouding tegenover het genot. Tevens komen elementen aan bod die verband kunnen houden met een nakende dan wel reeds gedeclencheerde psychose bij Wittgenstein.

Tenslotte bundelen wij onze bevindingen samen in hoofdstuk IV. Er blijkt een betrouwbare basis voor een psychotische structuur bij Wittgenstein voorhanden. Relativering is evenwel aangewezen. We noteren ook de minpunten en kritische opmerkingen. Verder suggereren wij mogelijkheden voor toekomstig onderzoek.

DANKWOORD

Een eindwerk dat meerdere jaren en veel energie in beslag heeft genomen, steunt noodzakelijkerwijze mee op de schouders van vrienden en familie. Zonder hun onafgebroken morele steun, de inspiratie die zij mij leverden, het geduld waarvan zij getuigden, de moed die zij mij influisterden, het vurige geloof dat zij in mij stelden en niet in het minst hun scheppende liefde, had ik dit werk nooit kunnen brengen tot wat het geworden is.

In de eerste plaats denk ik aan mijn beide ouders alsook aan mijn grootvader. Doorheen de jaren stonden zij achter mij door dik en dun, ook wat het financiële betreft. Zonder brood en plezier geen ontplooiing.

Daarnaast draag ik mijn vele, goede vrienden een warm hart toe. Ik noem hen alfabetisch: Halina Biskup, An Foubert, Christiane Petit, Jurgen Raes, Dagmar Schlenker, Wouter Smits en Elsa-Eliza Wiczorkowski. Een viertal onder hen was zelfs bijna van job veranderd; ‘redactiejournalistiek’ heeft zo haar fraaie kanten...

Vervolgens lijkt mij een oprechte “dank u wel” aan het adres van mijn promotor Prof. dr. F. Geerardyn en mijn copromotor Prof. Dr. G. Van De Vijver geen overbodige luxe. Meer nog, ik heb nooit verwacht laat staan gedroomd dat ik in *die* mate op hun raad en daad ging kunnen terugvallen. Dan kan ik slechts vaststellen: “met passie voor het vak en de mensen”. Puik werk, meneer en mevrouw!

In aansluiting ben ik bijzonder dankbaar mijn stage in het *Centre psychanalytique de traitement pour jeunes adultes psychotiques* te hebben gedaan. De inzichten die er mij werden aangereikt en de kansen die ik er kon opdoen dankzij het vertrouwen van de begeleide personen bleken niet alleen van nut voor mijn onderzoekingen. Het hielp mij ook op persoonlijk vlak een heel eind verder. Met een tikkeltje nostalgie denk ik in het bijzondere aan zes personeelsleden terug: W. Appolon, D. Bergeron, L. Cantin, B. Bélanger, N. Jean en tenslotte D. Morin.

Tevens wil ik een dankwoord richten tot alle incognito's die onverwachtse, aangename ontmoetingen met zich meevoeren: de vriendelijke Jan-met-de-pet of de hulpvaardige Miet-van-om-de-hoek. Het komt mij al langer voor dat het leven mooie verrassingen en intrigerende truken in huis heeft.

INHOUDSTAFEL

Woord vooraf	i-iii
Inleiding en formulering van onderzoekshypothese	iv-ix
 HOOFDSTUK I: BIOGRAFIE MET ACCENT OP DE BINNEN/BUITEN VERHOUDING	
1. Inleiding.....	1
2. Buiten en binnen: een chronologisch overzicht.....	43
3. Besluit.....	
 Hoofdstuk II: Ethnoanalyse – de herhaling binnen de verwantschapsstructuren	
1. Achtergronden van de ethnoanalyse.....	45
1.1. “Reproductie” versus “procreatie”.....	45
1.2. Vorig onderzoek met ethnoanalytische vragenlijst.....	47
2. Ethnoanalytisch begrippenkader.....	48
2.1. Inleiding.....	48
2.2. De minimale structuur van verwantschap.....	51
2.2.1. Vier generaties.....	52
2.2.2. Vier verticale en twee diagonale afstammingslijnen.....	54
2.2.3. Passage van koppel naar ouders: de alliantie.....	56
2.2.4. Het discours van de verwantschap: het contract.....	57
2.2.5. De spilfiguur bepaalt het familie-ideaal en... ..	58
2.2.6. ... stuurt zodoende het gerucht.....	59
3. Ethnoanalyse toegepast op de Wittgensteins.....	60
3.1. Generatie O: de “Niet-Geallieerden”.....	60
3.1.1. Hermine.....	60
3.1.2. Hans.....	61
3.1.3. Kurt	61
3.1.4. Rudolf	62
3.1.5. Margarete	62
3.1.6. Helene.....	63
3.1.7. Paul.....	63
3.1.8. Ego: Ludwig.....	64
3.1.9. Besluit.....	65

3.2. Generatie I: de “Geallieerden”	66
3.2.1. De vader: Karl Wittgenstein.....	66
3.2.2. De moeder: Leopoldine Kalmus.....	69
3.2.3. Tantes en ooms langs vaderszijde.....	72
3.2.4. Overlappenden en gemeenschappelijkheden.....	74
3.3. Generatie II: de “Ouders”.....	78
3.3.1. Langs vaderszijde.....	78
3.3.2. Langs moederszijde.....	80
3.4. Generatie III: de “Dodden”.....	81
3.4.1. De voorouders langs vaderszijde.....	81
3.4.2. De voorouders langs moederszijde.....	81
4. Evidentie uit de minimale structuur van verwantschap.....	82
4.1. Het discours van de moeders over de vaders.....	82
4.2. Karl en Leopoldine: een ware alliantie?.....	82
4.3. Een bedenkelijk contract.....	85
4.4. De meesterfiguur en het subtiele spel van geruchten.....	86
5. Besluit.....	90

Hoofdstuk III: Persoonlijke dynamiek – de herhaling in het eigen leven

1. Inleiding.....	92
2. Een psychotische structuur komt tot uiting in de psychotische fenomenologie.....	93
2.1. Psychose als verlies van de sociale band.....	93
2.2. De verhouding tegenover de talige Ander: “ <i>Qui parle?</i> ”.....	101
2.2.1. “Structure de la reconnaissance” versus “structure de l’allusion”	101
2.2.2. « Rôle d’Autrui et du tiers témoin ».....	105
2.3. De verhouding tegenover het genot: <i>Wie geniet?</i>	108
2.4. Hallucinaties.....	111
2.4.1. Het subject van het onbewuste.....	111
2.4.2. Toepassing op Ludwig Wittgenstein.....	113
2.5. Uitbouw van een delier als tegengewicht voor het trauma.....	115
2.5.1. De Imaginaire Ander.....	116
2.5.2. Het gevoel uitverkoren te zijn.....	117
2.5.3. Het interne object.....	120
2.5.4. De theorie van een fundamenteel defect in het universum.....	121

2.5.5. De missie.....	125
2.6. Taalstoornissen.....	127
2.7. Aangetaast tijd- en ruimtebesef.....	130
3. Besluit.....	132
Hoofdstuk IV: Eindconclusie.....	135
Referenties.....	139
Bijlagen.....	143

TABELLEN EN FIGUREN

Tabel 1. “Structuur van de erkenning” versus “Structuur van de allusie” (pp. 103).

Tabel 2. De verhouding tegenover de Ander (pp. 106).

Tabel 3. De psychoticus tussen passief object en actief subject (pp. 109).

Tabel 4. Wittgensteins’ imaginaire beleving en aanklacht tegenover *een* Ander (pp. 129).

Figuur 1. De familiale structuur vereenvoudigd (pp. 52).

Figuur 2. De zes afstammingslijnen (pp. 55).

WOORD VOORAF

Leest men er inleidende boeken in de filosofie op na, dan komt men al gauw de naam van Ludwig Wittgenstein tegen. In tal van wetenschappelijke naslagwerken wordt hij voorgesteld als één van de voormannen van de moderne filosofie, zonet als de grootste filosoof van de twintigste eeuw. Vreemd genoeg bestaat er een hevige controverse omtrent zowel zijn werk als zijn persoonlijkheid. Nu kan men zich afvragen waarom.

Misschien krijgt hij dermate veel aandacht en schildert men hem af als coryfee, net vanwege zijn omstreden persoon en de ondoordringbaarheid van zijn werk? Ik verklaar mij nader.

Enerzijds kan men er vanuit gaan dat de particuliere schrijfstijl alsook de spitsvondigheid van Wittgensteins' inzichten ertoe hebben geleid om de interesse van gerenommeerde geleerden, waar ook ter wereld, op te wekken. Hoe meer interesse, hoe meer bijval. Bijkomend kunnen we zowel een esthetisch element (de stijl) als ook een inhoudsaspect (de inzichten) onderscheiden. Beide zullen in de loop van deze verhandeling aan bod komen.

Anderzijds kan men zijn geschriften niet *los* zien van diens persoon. Zo kan men verwachten dat specifieke en hoogst persoonlijke levensgebeurtenissen ertoe hebben bijgedragen om precies dát neer te schrijven wat voor ons is achtergebleven. Zijn ervaringen, levenshouding, attitudes, de opvoeding die hij genoten heeft, het socio-culturele en historische kader waarin hij leefde, enz. zullen zich, met andere woorden, in zijn filosofie hebben neergeschreven. Of dat nu direct is of indirect. Deze invloeden kunnen we niet ontkennen.

Over zijn persoon worden de meest opmerkelijke dingen beweerd. Vrij vaak vermelden intimi en biografen dat Wittgenstein aan de rand van de waanzin leefde. Dit kunnen we ondermeer van Bertrand Russell, Wittgensteins' mentor en intieme vriend, vernemen. Paradoxaal genoeg heeft men het doorgaans slechts terloops hierover, alsof men geen afbreuk wil doen aan Wittgensteins' filosofische nalatenschap door te spreken over diens psychische problemen, laat staan om hem als "gek" te omschrijven.

Andere bronnen evenwel hebben reeds een poging gewaagd om de stilte omtrent zijn 'gestoorde geest' in verband te brengen met de waanzin, of dit nu een onmiddellijke link tussen de filosoof en een psychiatrische stoornis betreft, dan wel een indirect verband. Om het eerste te illustreren verwijs ik naar Roland Jaccard : « Il y a l'histoire d'un homme qui lutta pied à pied contre la folie et le suicide avec pour seules armes la logique et l'éthique (Jaccard, R., 1997, achterflap) ». In tegenstelling hiermee, gaat Rupert Read (2001) aan de hand van Wittgensteins' inzichten omtrent solipsisme¹ een nieuw licht werpen op schizofrenie. Over diens persoon als dusdanig zwijgt hij echter. Hoe het ook zij,

¹ De solipsist hangt de geloofsovertuiging aan dat hij de enige bestaande persoon is (Read, 2001, 451).

ongeacht het feit of deze filosoof psychische problemen had of niet, we moeten het daarom niet nalaten zijn werk te lezen en er zelfs gefascineerd door te raken.

Zelf voel ik me door Wittgensteins' werk sterk aangesproken. De zoektocht die zich ontwikkelde beloofde interessant te worden. Zo boeiend zelfs, dat ik besloten heb mijn thesis erover te schrijven. Maar welk aspect bleef nog nagenoeg onaangeroerd?

Er bestaat namelijk ontzettend veel literatuur over Wittgenstein en zijn werk, al is er tot op heden nog niemand in geslaagd om een nauwgezette analyse te maken van zijn "psychische structuur", zoals dat in de psychoanalyse heet.

Gezien de dood van Wittgenstein, dien ik noodzakelijkerwijze terug te grijpen naar de beschikbare literatuur. Van een echt contact, hoewel van niet te overschatten waarde, kan ik jammer genoeg niet uitgaan. Met het oog op deze verhandeling maak ik een viervoudig onderscheid inzake de gehanteerde literatuur : (1) de filosofische geschriften van Wittgenstein zelf, (2) autobiografische gegevens, (3) informatie van vrienden en familie en (4) biografieën door onafhankelijke personen. Waar het eerste en de twee laatste punten als "verwijzingen" of "tekens" van een latente structuur *kunnen* gezien worden, laten autobiografische gegevens zoals brieven en dagboeken veeleer toe daaromtrent – zij het dan onder voorbehoud – te *concluderen*. Dit onderscheid is van belang wil men op een verantwoorde wijze te werk gaan.

Maar wat precies leidde ertoe dat ik zo gefascineerd raakte door deze man? Waardoor raakte ik in zijn ban? Allereerst ben ik de mening toegedaan dat men door zich goede vragen te stellen een eind verder komt in het leven, al was het maar om over de "normale gang van zaken" na te denken. En waar anders dan in de filosofie heeft men zich de vraagstelling eigen gemaakt?

Zo ontmoette ik Wittgensteins' gedachtengoed. Vooral één welbekend citaat bleef mij bij: "Sur ce dont on ne peut parler, il faut garder le silence (Wittgenstein, 1993, 112)". Wanneer ik het dan met mijn copromotor hierover had, dan deed ze mij een voorstel: of ik het zwaartepunt van mijn thesis niet aan het lot van de joodse filosoof wilde verbinden? Een onderzoek opzetten naar zijn psychische structuur, zoals Jacques Lacan indertijd met James Joyce heeft gedaan? De trend was hiermee gezet.

Tijdens mijn zoektocht aan de zijde van Ludwig Wittgenstein voelde ik me al gauw gecharmeerd door sommige van zijn inzichten. Soms kreeg ik een onverwachte "Aha-Erlebnis" cadeau. Hij slaat dan ook, naar mijn aanvoelen, geregeld de nagel op de kop. Anderzijds blijft hij zo ongenaakbaar, zo mysterieus. Men zou gemakkelijk de indruk kunnen verwerven dat Wittgenstein dit met opzet nastreefde, al was het maar om de controverse rond diens persoon kracht bij te zetten.

Dit lijkt mij evenwel een foute redenering. Waar Wittgenstein zichzelf metaforisch beschreef als een persoon die zich temidden van een storm slechts met moeite overeind kon houden, raakte hij waarschijnlijk de kern van de zaak. Enkel via het verwoorden van een dergelijk beeld lijkt hij dicht in de buurt te komen van hetgeen in hem werkelijk omging.

Desondanks was het niet veel meer dan een poging tot uitdrukking van zijn ‘probleem’. De religieuze, of eerder mystieke oriëntatie die zich in zijn geschriften weerspiegelt, aanzie ik als een oplossing of antwoord. Wittgensteins’ cryptische formulering maakt het de lezer evenwel niet makkelijk. Integendeel zelfs, zijn gewetensvolle zwijgen (in tegenstelling tot het spreken waar iets zinvol gezegd kan worden) dringt een onafhankelijk begrip almaar verder op de achtergrond. Toch volhardde ik.

Wittgenstein verwoordt het nut van het zoekwerk heel mooi, waar hij stelt dat we de theorie als ladder moeten gebruiken. Eens we bovenaan zijn gekomen, moeten we ze weggooien opdat we telkens opnieuw de mooiste vergezichten zouden kunnen aanschouwen, in plaats van telkens opnieuw in dezelfde boom met hetzelfde blikveld te klauteren. Klein detail is evenwel: hoe komen we veilig terug op de begane grond? Alvast Wittgenstein leek het daar ontzettend moeilijk mee te hebben.

Toch doet zijn beeldspraak denken aan een typisch gegeven uit de psychologie (of een ander veld waarin de mens centraal staat). Immers, waar mensen aan te pas komen, doet zich steeds verandering voor. De mens laat zich niet definitief in woorden vatten. Woorden schieten steeds een beetje tekort. Het komt mij daarom ook voor dat het absoluut noodzakelijk is om de theorie telkens opnieuw uit te vinden, om als het ware de gemeenschappelijke inzichten nieuw leven in te blazen. Enkel zo hollen we niet kilometers achter de feiten na.

Trouwens, elk mens is een uitdaging op zich. Elk subject is een andere leefwereld (hetgeen Wittgenstein ook bevestigde). Bijgevolg is flexibiliteit van de menswetenschapper niet alleen een absolute vereiste, tevens lijkt het mij een fundamentele ethische plicht. En daarmee zijn we nogmaals aanbeland bij een thema dat Wittgenstein zo voor lief nam: de ethiek en de plicht tot genialiteit.

Als men ergens zijn verlangen wil uitspreken, dan kan dit wellicht in het “Woord vooraf”. Zodoende kan men de lezer informeren over de motivatie van het schrijven en de keuze van het onderwerp. Op de keper beschouwd, hebben we toch met psychologie te maken, en wat is de waarde van een wetenschappelijke verhandeling wanneer de lezer elke achtergrondinformatie over de auteurs dient te ontberen? Uiteindelijk is het de interne drijfveer die ons boekdelen laat spreken...

Bijgevolg staan twee vragen voorop: Waar komt de interesse vandaan? En waar wil men heen? De eerste vraag heb ik, naar ik hoop, hierbij voldoende toegelicht. Tot zover dus de persoonlijke noot. Wat volgt is dan ook “Een psychoanalytisch literatuuronderzoek naar de psychische structuur van Ludwig Wittgenstein”.

INLEIDING

Voor dit onderzoek vertrekken we van een duidelijk afgebakende onderzoekshypothese: Ludwig Joseph Johann Wittgenstein bezat een psychotische subjectstructuur. Of anders gesteld, in zijn geschriften alsook in zijn biografie kunnen we indicaties vinden voor het verwerpen van een fundamentele betekenaar, zijnde de Naam-van-de-Vader. Een psychotische subjectpositie is dan een logische afgeleide.

Ons referentiekader is de psychoanalyse zoals Jacques Lacan haar vormgaf. Deze inspireerde zich op de geschriften van Sigmund Freud en bewerkte diens inzichten op zodanige wijze dat ze actueler zouden zijn dan ooit. Dit wil zeggen, beïnvloed door nieuwe wetenschappen en technische revoluties.

De verwerping van de Naam-van-de-Vader is een typisch psychotisch maar moeilijk gegeven, en noopt binnen het kader van deze uiteenzetting tot een onvermijdelijke reductie. Essentieel komt het hierop neer: tijdens zijn kinderjaren leerde de psychoticus wel *een* taal spreken, maar onthield hij zich deels aan *het* Symbolische (de orde die de basis is van eender welke taal). Een fundamentele betekenaar heeft hij nooit in diens psychisme ingeschreven. Veeleer dan dat, verwierp hij hem. Hij sloot hem buiten.

Waar het Symbolisch deels ontwricht is, heeft dat een impact op de overige twee ordes: het Imaginaire en het Reële. Wat de eerste betreft, merken we dat de psychoticus de imaginaire identificatie die hij met de moeder gekend heeft, zijn leven lang herhaalt. Deze identificatie wordt gekenmerkt door éénparigheid of symbiose. De psychoticus kan zichzelf en de Ander niet uiteen houden. Zodoende slaagt hij er nooit in een eigen verlangen² op te bouwen (Apollon et al, 1991). Tevens impliceert de verwerping van een betekenaar de terugkomst ervan in het Reële, bijvoorbeeld in de vorm van een verstoorde genotsbeleving en identiteitsbesef, hallucinaties en bepaalde psychosomatische klachten.

De psychoanalyse voorziet ook een verklaring voor het mechanisme van de verwerping. Een belangrijke factor heeft met de opvoeders te maken. De psychoticus blijft, zoals eerder aangehaald, steken in een imaginaire identificatie met de moeder en verhaalt ze bovendien ook op anderen buiten de familie om. Dat kan enkel wanneer de vader (of een andere gelijkwaardige opvoeder) zijn symbolische functie niet vervult, zijnde het introduceren van de onafhankelijke wet waardoor een einde wordt gesteld aan persoonlijke machts-

² De psychoanalyse concipieert het (neurotische) verlangen in directe link met de talige Ander. Slechts door middel van het particuliere spreken van opvoedingsfiguren kan het kind een verlangen opbouwen. In de kern van de zaak kunnen we dan ook niet van een 'eigen' verlangen gewagen. Het verlangen is fundamenteel onbevredigbaar; niet de vervulling ervan is doorslaggevend maar wel de *activiteit* van het verlangen op zich. Voor een meer diepgaande uitwerking verwijzen wij naar Evans (2003, 35-39).

verhoudingen. Lacan stelt dat in geval van psychose de symbolische vader buiten de familiale structuren wordt gehouden, waardoor het kind niets anders rest dan de symbiotische band met de moeder (Evans, 2003, 64). Een bijzonder dominante en opdringerige moeder in combinatie met een afwezige (symbolische) vader effent met andere woorden het pad van de psychose.

In een dergelijke opvoedkundige context biedt de Naam-van-de-Vader geen geloofwaardigheid. Noch als meegekregen familienaam (de letterlijke betekenis), waardoor het steeds de vraag blijft wat het betekent bijvoorbeeld een “Wittgenstein” te zijn. Noch in de meer diepgaande zin, waarbij de Naam-van-de-Vader gezien kan worden als het symbolisch draagvlak van zijn autoriteit of zijn functie als representant van de wet. Opvoeden staat dan gelijk aan het installeren en doen respecteren van de wet, dit uiteraard niet ten behoeve van een persoonlijke agenda.

Er mag zodoende nog een reële vader (in de zin van biologische medeschepper) in de buurt zijn van het kind, van zodra hij zich aan zijn symbolische functie onttrekt en er tevens geen andere (vader)figuur opduikt om diens functie te vervullen tegenover het kind, dan kan laatstgenoemde de fundamentele betekenaar van de Vader evenmin in zijn psychisme schrijven³. De Naam-van-de-Vader ontbreekt zodoende. Anders gesteld, de instantie van de wet faalt en opent bijgevolg de deur naar het grenzeloze – of zelfs het waanzinnige.

Waar we van psychose gewagen, maken we een radicaal onderscheid met de andere twee psychische structuren, met name de neurose en de perversie. In het eerste geval krijgen we met een subjectstructuur te maken die essentieel uit een vraagstelling bestaat: de hystericus stelt zich een vraag omtrent de seksuele identiteit, de dwangneuroticus een vraag omtrent de dood en het bestaan (Evans, 2003, 123). Hun gemeenschappelijk draagvlak is evenwel de symbolische castratie of het zich onderwerpen aan de wet en autoriteit, met als onvermijdelijk gevolg het ontstaan van een particulier verlangen. De Naam-van-de-Vader hebben zij zich dus wel degelijk *eigen* gemaakt, in tegenstelling tot de psychoticus.

Inzake de perversie krijgen we met een loochening van de castratie te maken. De pervers heeft lak aan de gemeenschappelijke wet en stelt zijn eigen regels ervoor in de plaats. Waar

³ Twee relativerende opmerkingen zijn van onschatbaar belang. Ten eerste maakt de psychoanalyse een duidelijk onderscheid tussen een reële (of biologische), een symbolische (of sprekende/verlangende) en een imaginaire (of zich ingebeelde) ouder. Laatstgenoemde maakt plaats voor alle angsten en irrealistische fantasieën die een persoon met zijn ouder associeert. Het reële ouderschap is een *gegevenheid*. Het symbolische daarentegen een *functie* waarbij een subjectieve positie moet worden ingenomen. Een begrensde ouderlijk verlangen stelt het kind in staat een eigen leven op te bouwen. Ten tweede willen wij erop wijzen dat de psychoanalyse soms de indruk kan wekken voorstander te zijn van de klassieke rollenpatronen. Alsof de moeder en de vader een duidelijk omlijnbare en afgescheiden functie zouden hebben ten aanzien van hun kinderen. Echter, het hoeft niet per se de vader alléén te zijn die het kind de wet voorhoudt. Het belangrijkste is dat het kind met personen omgeven is die ofwel eerder zorgzaam optreden ofwel eerder hun autoriteit onderstrepen. Pas de twee functies samen bieden de mogelijkheid tot het verwerven van een eigen verlangen via de Naam-van-de-Vader. Een symbolische ouderfunctie en het biologische moeder- of vaderschap vallen dus niet noodzakelijk met elkaar samen. Op zijn minst de kliniek van de psychose toont de gevoeligheid van de problematiek.

de neuroticus eeuwig zoekt naar het object van verlangen *in* een Ander, identificeert de pervert zich met dit object. Hij neemt de positie van object waar *tegenover* een Ander. Of nog anders gesteld: de neuroticus gelooft fundamenteel dat een Ander hem kan vervolledigen, ondanks het feit dat niets of niemand de ultieme schakel van het verlangen kan aanreiken. De pervert daarentegen is overtuigd het tekort van de neuroticus onherroepelijk te kunnen inlossen met zichzelf en zijn genotsbeleving. Zijn perverse acties hebben tot doel zich boven de (symbolische) castratie te verheffen. Zo gezien, *loochent* hij een fundamentele conditie van het menselijk bestaan.

Bij de psychoticus ziet het er gans anders uit: hij verwerpt de Ander – en dus ook diens autoriteit – reeds op voorhand. Zijn pogingen zullen erop gericht zijn de (symbolische) castratie te voltrekken om zo een einde te stellen aan het regelloze. In enkele gevallen gaat de psychoticus zelfs zo ver dat hij de castratie in de letterlijke zin van het woord zal doorvoeren.

Dit wat betreft de vraagstelling en de verduidelijking van het probleem. Vorig relevant onderzoek omtrent psychose laat zich als volgt samenvatten.

In 1910 schrijft Sigmund Freud zijn minutieuze gevalstudie over de paranoïde President Daniel Paul Schreber. Hij baseert zich daarbij op diens gepubliceerde memoires, oorspronkelijk genaamd *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken* en eerder verschenen in het jaar 1903. Zonder de persoon in kwestie ooit te hebben ontmoet, ontleedt Freud diens werk nauwkeurig en diepgaand. Zijn interpretaties en duidingen helpen hem bij het verder uitbouwen en verfijnen van de psychoanalytische theorie inzake psychose.

Een volgende mijlpaal betreft Jacques Lacans' doctoraat uit het jaar 1932. Daarmee haalt hij Freuds' gevallenstudie van onder het stof en plaatst het binnen een ruimer, meer eigentijds bestek. De titel luidt: *De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité*.

De thematiek blijft een inspiratiebron voor Lacan. In de periode 1955-1956 voert hij zijn bekende seminarie omtrent de psychose, waarvan het naslagwerk verschijnt onder de naam *Le séminaire, Livre III, Les Psychoses*. Het is de basis voor elke lacaniaanse psychoanalyticus die met psychose te maken krijgt.

Drie jaar later pakt Lacan uit met *D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose*. Het blijkt onder andere dat de psychoanalyse zoals ze indertijd (1959) geconcipieerd was, niet geschikt werd geacht voor de behandeling van psychose. Daarmee herhaalt hij hetgeen Freud ooit zelf had geconcludeerd.

Een hele tijd later grijpt Lacan terug naar een bekende methodiek. Hij maakt een gevallenstudie van de Ierse schrijver James Joyce. Hij verschijnt in het drieëntwintigste seminarie of kortweg *Le sinthome* (1975-1976) genoemd. Joyce's geschriften bleken immers verschillende indicaties te leveren voor de aanwezigheid van een psychotische structuur bij de auteur.

In 1982 onderneemt Serge André een poging om het onderricht van Lacan aanschouwlijker te maken. Tal van themata overloopt hij en licht hij uitgebreid toe.

Dezelfde weg slaat ook Jean-Claude Maleval (2000) in met zijn werk *La forclusion du Nom-du-Père*. Het betreft een lijvig boek die het psychotische mechanisme van de verwerping van de Naam-van-de-Vader, zoals Lacan het oorspronkelijk had vormgegeven, uit de doeken probeert te doen. Maleval levert een overzicht van de psychiatrische kenmerken die vanouds met de psychose geassocieerd werden en toetst ze op hun geldigheid en relevantie.

Tenslotte zijn we onlangs een aantal auteurs op het spoor gekomen die aan de klassieke impasse van de psychoanalytische behandeling van psychose een einde lijken te hebben gemaakt. Meerbepaald doelen we op de inzichten van Apollon, Bergeron & Cantin (1990), Apollon (1996), Apollon (1997), Apollon (1999) en Bergeron (2001-2002). In Québec leiden zij het *Centre psychanalytique de traitement pour jeunes adultes psychotiques* waarmee een onderzoeksgroep genaamd GIFRIC geassocieerd is. De lacaniaanse psychoanalytische leer hebben zij ingrijpend gewijzigd, waardoor het mogelijk werd de psychoticus in analyse te nemen en zo te begeleiden in het uitstippelen van een eigen levensweg die tevens sociaal verantwoord is.

Met het oog op de Weense filosoof Ludwig Wittgenstein, zijn heel wat werken voorhanden, zij het dan eerder van theoretisch-filosofische dan wel biografische aard. Een wetenschappelijk, psychoanalytisch werk dat expliciet het verband legt tussen Wittgenstein en psychose, werd bij ons weten tot op heden nog niet voorgelegd.

Hooguit werd het psychiatrische thema ‘schizofrenie’ besproken aan de hand van enerzijds Freud’s gevallenstudie omtrent de paranoïde Daniel Paul Schreber en anderzijds Wittgensteins’ filosofische inzichten. De bevindingen van Louis A. Sass (1994) worden in *The paradoxes of delusion* gepresenteerd. De auteur is van mening dat Schreber’s symptomatologie sterk overeenkomt met “the sickness of the understanding” die Wittgenstein tentoonspreidde (Sass, 1994, x). Overigens specificeert hij: “sickness bound up with the philosopher’s predilection for abstraction and alienation – for detachment from body, world and community” (ibid.).

Aan Sass gaan evenwel twee belangrijke biografen vooraf. In 1988 schrijft Brian McGuinness een uitgebreide studie over Wittgenstein’s jonge leven, meerbepaald beslaat ze de periode 1889-1921. Opmerkelijk is onder andere de uitvoerige bespreking van de onderlinge gelijkenissen van de Wittgensteins.

Drie jaar later publiceert Ray Monk zijn biografie over Wittgenstein. Opnieuw betreft het een omvattend werk dat bovendien Wittgensteins’ gehele leven bestrijkt. Gezien de oriëntatie principieel biografisch van aard is, en ondanks de vele klinische indicaties die Monk

verstrekt, kunnen we hier evenmin van een afgelijnd onderzoeksopzet met betrekking tot diagnosticering gewagen.

Ook Roland Jaccard (1997) waagt zich, net als Sass, aan niet meer dan een essay. *L'enquête de Wittgenstein* mag op verschillende plaatsen dan nog een sterk persoonlijke schriftuur dragen, toch valt Jaccard's biografische bijdrage niet te onderschatten, gezien de klinische elementen die hij aandraagt. Zijn centrale stelling is dat Wittgenstein er alles aan deed om een gewone mens te zijn temidden van zijn medemensen, maar daar schromelijk in faalde. De gelijkenis met de oriëntatie van Monk op Wittgensteins' gepercipieerde plicht tot genialiteit is treffend.

In 2001 formuleerde Rupert Read een reactie op het essay van Sass. Zijn artikel draagt de titel *On approaching schizophrenia through Wittgenstein*. Alhoewel zijn artikel in wetenschappelijke vorm verscheen, lijkt Read hoogst persoonlijk van leer te trekken tegen de bevindingen van Sass. Bovendien is zijn redenering niet geheel consistent. Zijn kernidee kan als volgt worden samengevat: schizofrenie kan logischerwijze niet worden begrepen, aangezien er niets te begrijpen valt. Bijkomend pleit hij voor een beschrijving van schizofrenie in plaats van een interpretatie ervan.

Dat wat betreft de huidige stand van zaken. Wij vermoeden dat het uitblijven van een psychoanalytisch werk over de link tussen Wittgenstein en psychose verband houdt met de moeilijkheid van de onderneming. Immers, gezien we niet meer bij hem zelf te rade kunnen gaan, valt een hoogst belangrijke informatiebron weg. We moeten het in hoofdzaak met secundaire bronnen stellen. Bij gebrek aan onmiddellijk contact is het uiterst moeilijk om de psychotische fenomenologie van een welbepaalde persoon eerst en vooral op het spoor te komen, en daarna overtuigend te presenteren. Ondanks deze bezwaren schrikken wij er niet voor terug om een eerste aanzet te maken.

Tenslotte willen wij een overzicht geven van ons stappenplan. Om de behandelde problematiek gemakkelijker onderzoekbaar te maken, hebben wij ervoor gekozen vier kernthema's te behandelen.

Allereerst leveren wij een biografie waarin het psychische aspect duidelijk naar voren treedt. Vandaar dat onze voorkeur uitgaat naar de term 'psychobiografie'. We verklaren ons nader. Door niet alleen uitwendige feiten (gebeurtenissen, contacten, enzovoort) en het observeerbare gedrag te bespreken, maar ook expliciet stil te staan bij Wittgensteins' persoonlijke beleving, kunnen relevante accenten worden gelegd. In een besluit aan het einde van hoofdstuk I bundelen wij deze bondig samen.

Een tweede ankerpunt verkent de familiale structuren en het heersende discours. Tevens hebben we oog voor hetgeen niet aan bod komt, met andere woorden "le non-dit". Het feit dat bepaalde zaken niet worden uitgesproken en evenmin ruimte krijgen binnen het familiaal

discours, kan op een stabiel mechanisme van afwijzing – of zelfs verwerping – wijzen. Algemeen gezien is het het gezin (en op tweede plaats de uitgebreide familie over vier generaties heen) dat het kind socialiseert door middel van de taal. Niet alleen de ouderlijke waarden, maar tevens de maatschappelijke, krijgt het kind via zijn opvoeding mee.

Dit is echter geen evidentie. Net de problematiek van psychose lijkt in deze richting te sturen. Vandaar dat de ethnoanalyse een belangrijk instrument is voor het in kaart brengen van de verwantschapsstructuren. Het is een methodologische aanpak die ons in staat stelt gericht te zoeken naar indicaties die met een familiale voedingsbodem voor psychose samengaan. We steunen daarbij uit inzichten uit Canada (ondermeer Apollon et al, 1990).

In een derde hoofdstuk gaan wij op de persoonlijke dynamiek van Ludwig Wittgenstein in. Met andere woorden, we presenteren een aantal herhalingen in diens leven en werk. Voorheen zullen we reeds de herhaling binnen de familiale structuren hebben toegelicht. Nu hebben we evenwel oog voor aspecten die weliswaar in hun uiterlijke vorm niet zozeer typisch psychotisch zijn (zoals de waan of de hallucinatie), maar in hun particuliere invulling, de impact ervan op welzijn en sociaal en beroepsmatig functioneren, en tenslotte de proporties die de fenomenologie aanneemt, het onderscheid helpen maken tussen de drie psychische structuren. Specifieke aandachtsvelden zijn de sociale band, de verhouding tegenover de taal en het genot, de hallucinatie, de uitbouw van een delier als tegengewicht voor het trauma in de kindertijd, de taalstoornissen en indicaties van een aangetast tijd- en ruimtebesef. Al deze aspecten grijpen terug naar hetgeen in de psychobiografie van hoofdstuk I aan bod komt.

Hoofdstuk vier is tevens de eindconclusie. Daarin schakelen we terug naar de oorspronkelijke onderzoeksthese. Kunnen we met enige zekerheid een uitspraak doen over Wittgensteins' psychische structuur? En is psychose een aannemelijke optie? Deze vragen dienen beantwoord te worden. Tevens willen wij nadrukkelijk de beperkingen van ons onderzoek formuleren alsook suggesties geven naar de toekomst toe.

Ter afsluiting willen wij de lezer nog meegeven ervoor te hebben gekozen de psychoanalytische begrippen hoofdzakelijk terloops uit de doeken te doen. Daar waar een begrip bijkomende informatie behoeft teneinde de draad van het verhaal niet te verliezen, gaan wij erop in. In plaats van vooraf het begrippenkader omtrent psychose nader te omschrijven – waardoor tientallen pagina's aan pure theorie zouden gewijd zijn en een toepassing op Wittgenstein zich daarna nog zou opdringen – verkiezen wij ons onderzoeksobject (Ludwig Wittgenstein) van meet af aan alle ruimte geven. De structuur van dit werk draagt dan ook de sporen van die keuze.

Hoofdstuk I:

Biografie met accent op de binnen/buiten verhouding

1. INLEIDING

Willen we ons onderzoek degelijk onderbouwen, dan is enige kennis over het leven van Ludwig Wittgenstein onontbeerlijk. Vandaar dat we een chronologisch overzicht geven van een aantal belangrijke gebeurtenissen en ontwikkelingen, waarbij onze aandacht specifiek gericht is op *de wijze waarop* Wittgenstein met deze situaties omging. Precies deze eigengereide omgangswijze (binnen), en *niet zozeer het externe feit* op zich (buiten), laat ons namelijk toe de vinger te leggen op zijn psychische structuur.

Met betrekking tot psychose, en vooral dan paranoia, is deze opdeling tussen binnen en buiten een centraal gegeven. Want de paranoïcus projecteert op de buitenwereld hetgeen hem in zijn psychisch apparaat parten speelt¹. Gezien de accenten die wij wensen te leggen, kunnen we dus veeleer gewagen van ‘psychobiografie’ als van een loutere feitenopnoeming. Niettemin dient het nogmaals duidelijk gesteld dat het voorlopig eerder aanwijzingen dan éénduidige bewijzen betreft.

2. BUITEN EN BINNEN: EEN CHRONOLOGISCH OVERZICHT

Op 26 april 1889 werd Ludwig Josef Johann Wittgenstein als achtste en tevens laatste telg van de vooraanstaande Wittgensteinfamilie geboren. Diens vader was een buitengewoon succesvol en welvarend industrieel die tot de machtigste mannen van het toenmalig Duitstalig gebied behoorde. De jonge Ludwig groeide op in een sprookjesachtig paleis in Wenen te midden van de rijkdom en weelde waarvan vele anderen alleen konden dromen. De familie bezat een opmerkelijke culturele bagage en ontving geregeld de toenmalige ‘jet set’ over de vloer, waaronder vele artisten zoals Brahms, Mahler en Klimt.

In tegenstelling tot zijn vele broers en zussen demonstreert Ludwig geen buitengewone artistiek, muzikaal of literair talent. Tevens komt hij pas op vierjarige leeftijd ertoe te spreken (Monk, 1991, 451). Temidden van een uitgesproken competitief klimaat wordt hij gedurende

¹ “Voor de neuroticus rijst de waarheid uit het onbewuste. (...) De waarheid over de psychoticus als subject verschijnt niet in de verspreking, maar in het spreken van de stemmen” (Billiet, 1992, 94). Bijgevolg vindt de psychoticus zijn subjectieve waarheid *buiten* zichzelf. “Niet de kloof bewust/onbewust dient overbrugd, maar deze binnen/buiten waardoor de achtervolging plaats maakt voor verzoening. (...) De psychoticus valt samen met iets uitwendigs, hij moet zijn plaats zoeken in iets buiten hem, hij is aangeduid, benoemd, bepaald door iets uitwendigs; dat is wat men met de term projectie aanduidt” (Billiet, 1992, 94-95).

een groot stuk van zijn kindertijd gezien als één van de saaiste en minst belovende kinderen² “of this extraordinary brood” (Monk, 1991, 12). Het enige waarvoor hij bewondering wist op te wekken, was zijn manuele handigheid en technisch inzicht (Monk, 1991, 13). Zo slaagde hij er als tienjarige in een goed functionerende naaimachine ineen te knutselen uit losse stukken hout en draden.

Op de leeftijd van acht of negen jaar heeft de knaap een ervaring gehad die hem zijn leven lang zal achtervolgen: hij had gelogen. Het verscheurde hem innerlijk danig. Het liet hem perplex. Zelf berichtte hij er het volgende over:

« Je n'étais pas mauvais et je ne mentais que pour me rendre agréable aux yeux des autres. C'était simplement par lâcheté » (Jaccard, 1997, 10)³.

Jaccard meent : « Dans les carnets qu'il a laissés, il jetta un regard sans pitié sur ce qu'il nomme sa 'faiblesse' ou sa 'lâcheté' » (ibid.). Het zou, naar eigen zeggen, de basis leggen voor zijn suïcidale gedachten waarmee hij zijn leven lang te kampen had.

Een tweede belangrijke gebeurtenis zou de verwijdering zijn van het ouderlijke huis om naar een technisch lyceum in Linz overgeplaatst te worden. Dit gebeurde naar de wil van Ludwigs' vader, Karl Wittgenstein, die het noodzakelijk achtte zijn veertienjarige zoon een meer Spartaanse opvoeding te geven dan diegene die hij in Wenen genoot. Het is ook in Linz dat Wittgenstein de schoolbanken deelde met zijn leeftijdsgenoot Adolf Hitler. Ludwig bleek er slechts gematigde resultaten te boeken, maar schitterde niettemin in het vak godsdienst: “d'une certaine manière, la figure de Christ l'accompagnera jusqu'à sa mort” (Jaccard, 1997, 15). Voor zijn klasgenoten kon de jonge aristocraat niet meer dan misprijzen opbrengen.

Een jaar later wordt Wittgenstein voor de eerste keer van nabij geconfronteerd met de dood. Zijn oudste broer Hans maakte zich van kant⁴ op een boot in de baai van Chesapeake, praktisch gelijktijdig met Otto Weininger, de auteur van *Sex and Character*⁵. Tijdens zijn adolescentie had Wittgenstein dit boek gelezen. Hij was diep onder de indruk. “So much, that there is reason to believe that of all the books he read in adolescence, Weininger's is the one that had the greatest and most lasting impact on his outlook” (Monk, 1991, 25).

² “Until he was fourteen, he was content to feel himself surrounded by genius, rather than possessed of it” (Monk, 1991, 13).

³ Geciteerd in: Jaccard, R., 1997, 11. Het is precies alsof hij van dat moment af, zichzelf als verloederd beschouwt, alsof hij voor het liegen nog perfect was want goed, en erna hopeloos verloren. We komen hierop nog terug.

⁴ De omstandigheden waarin hij verdween doen dit althans vermoeden. Een duidelijk bewijs (zoals een afscheidsbrief) werd nooit gevonden. Zoals McGuinness (1982, 26) aangeeft, ging er een zekere gespannenheid tegenover zijn vader aan zijn reis vooraf.

⁵ Voor gedetailleerde uitleg over de inhoud van *Sex and Character* verwijzen wij naar Ray Monk, 1991, 19-25.

Kort gesteld noopt de theorie van Weininger tot het maken van een keuze: genialiteit of dood. Het enigste waardevolle zou het spirituele leven zijn, ver weg van seksuele en aardse genoegens. Er gaat een uitgesproken afschuw van uit ten aanzien van vrouwen, Joden en homoseksuelen. Zowel Weininger zelf als zijn geestdriftige aanhanger lijken deze opvattingen te delen, niettegenstaande ze zelf joods én homoseksueel waren. De geest van Weininger zal Wittgenstein zijn leven lang bekliven. Hoe controversieel zijn werk ook mocht zijn alsook de auteur zelf⁶, steeds zou de Weense rijkeluiszoon het verdedigen en zijn culturele erfenis trouw blijven (Monk, 1991, 25).

Enkele maanden na de suicide van Hans zou Rudolf, het vierde kind van Karl en Leopoldine Wittgenstein, hem in de dood opvolgen. In Berlijn slikte de tevens homoseksuele en gepassioneerde acteur, Rudolf, cyanidezuur. Zijn jongere broer Ludwig was pas vijftien. Wij hebben niet kunnen opmaken hoe Ludwig op de dood van zijn broers reageerde.

Reeds als tiener interesseerde Ludwig zich voor filosofie en culturele kritieken⁷. Hij las vrij veel, waaronder Heinrich Herz' *Principles of Mechanics* en de *Populäre Schriften* van Boltzmann, een fysicaprofessor aan de universiteit van Wenen die in 1906 zelfmoord pleegde uit vrees niet serieus genomen te worden door de wetenschappelijke wereld. Beide auteurs gaven blijk van een kantiaanse visie op wetenschap. Met andere woorden, hetgeen de tiener vooral bleek te boeien, waren werken omtrent de filosofie van de wetenschap. Ray Monk (1991) maakt ons nog attent op een belangrijk aspect: niet het verlangen naar kennis maar het 'oplossen van pijnlijke tegenstellingen' stond voor Wittgenstein op de eerste plaats (Monk, 1991, 26).

Ondanks zijn passie trekt hij, na het afmaken van de school in Linz, nogmaals op aandrang van zijn vader naar Berlijn om er zijn technische kennis verder uit te bouwen. Aan de Technische Hochschule in Charlottenburg laat hij zich tot mechanische ingenieur opleiden. Alhoewel we weinig weten over zijn studententijd in Berlijn (1913-1914)⁸, weten we toch dat hij in het gezin van Dr. Jolles, één van zijn professoren, logeerde. Na de oorlog zou hij zich door de vroegere betrokkenheid met de Jolles familie beledigd hebben gevoeld (McGuinness, 1982, 57-60). Zijn koele en afstandelijke brieven getuigden ervan, hetgeen op 4 april 1914 door Mevrouw Jolles gehegeld werd: "I write rarely, because you yourself write so rarely and *so stereotypically*, always using the *same few words* – one has the feeling that you are hardly interested in what one has to write" (in: Monk, 1991, 131)⁹.

⁶ Monk (1991, 42) zegt nog over hem: "evidently near to madness".

⁷ Toch komt het Hermine Wittgenstein voor dat haar broer Ludwig vanaf een niet nader bepaald ogenblik precies buiten zijn wil om door de filosofie 'gegrepen' werd (McGuinness, 1982, 55). En inderdaad, ook anderen wijzen hierop en verduidelijken: in de loop van 1911 – het einde van zijn Manchesterperiode – was hij als het ware bezeten geraakt door de filosofie (Monk, 1991, 35), zoals verder nog zal blijken.

⁸ Onder andere door het ontbreken van dagboeken en dergelijke.

⁹ Cursivering door ons. Het is een typisch patroon doorheen zijn brieven om stereotypisch en met dezelfde weinige woorden te schrijven. Tevens was vaagheid en zelfs cryptiek een wederkerend element.

In deze Berlijnse periode zou hij bovendien een eerste grove verandering ondergaan, vergelijkbaar maar allicht minder doorslaggevend als de invloed die de Eerste Wereldoorlog op hem zou uitoefenen (Monk, 1991, 27). Plichtsbewust ten opzichte van zijn vader vervolgde hij zijn ingenieurscarriere. Vooral aan de toenmalige vrij jonge wetenschap van de vliegekunst begon hij zich meer en meer te wijden. Daarnaast tekende hij zijn filosofische beschouwingen gedateerd op in een notitieboekje.

Op wens van zijn vader ruilde de negentienjarige Ludwig Berlijn voor Manchester in, waar hij zich aan de ingenieursafdeling van de lokale universiteit geheel aan de studie van het vliegen kon wijden. Hij zette er tal van eigen experimenten met kytes op, waarbij hij gesteund werd door zijn collega en vriend William Eccles. Het spreekt voor zich dat hij zijn groeiende preoccupatie met filosofische vraagstukken moest zien te bedwingen. Zoniet zou een conflict met zijn vader Karl niet veraf zijn. Een medestudent bracht hem evenwel in contact met Bertrand Russells' boek *The Principles of Mathematics*, hetgeen een poging was de mathematica met logische argumenten te onderbouwen. Van dan af was de trend gezet: "he became increasingly obsessed with the problems discussed by Russell, and his engineering work was pursued with an ever-growing disenchantment" (Monk, 1991, 30)¹⁰. Een tweede man was Russell echter voorgegaan in zijn onderneming: de Duitse mathematicus Gottlob Frege. Niettemin bleken beide bijdragen niet geheel logisch consistent, hetgeen voor Wittgenstein precies de reden was om zich op deze problematiek te storten. Nog tijdens zijn verblijf in Manchester wijdde hij zich volledig aan de studie van Russells' en Frege's werk om dan in 1909 een oplossing voor hun paradox te formuleren.

Tegen oktober 1911 was het ingenieursleven voor hem definitief voorbij:

"his days as an aeronaut were finished during the summer vacation of that year, when, 'in a constant, indescribable, almost pathological state of agitation', he drew up a plan for a proposed book of philosophy" (Monk, 1991, 35).

Ondanks de groeiende preoccupatie met existentiële vraagstukken, wist Wittgenstein niet zo goed zijn filosofische capaciteiten in te schatten. Het dreef hem zelfs tot de rand van complete ontreddeering (Monk, 1991, 50). Na een eerste ontmoeting met Bertrand Russell op 18 oktober 1911 werd hij uiteindelijk op 1 februari 1912 als student tot de universiteit van Cambridge toegelaten. Russell zou er uitgroeien tot zijn mentor en persoonlijke vriend. Maar er zat meer achter:

¹⁰ Een conclusie die eruit kan getrokken worden: "He had found a subject in which he could become as absorbed as his brother Hans had been in playing the piano, a subject in which he could hope to make, not just a worthwhile contribution, but a *great* one" (Monk, 1991, 30).

“Wittgenstein later told David Pinsent that Russell’s encouragement had proved his salvation, and had ended nine years of loneliness and suffering, during which he had continually thought of suicide. (...) The implication is that, in encouraging him to pursue philosophy and in justifying his inclination to abandon engineering, Russell had, quite literally, saved Wittgenstein’s life” (Monk, 1991, 41).

Een bijkomend belangrijk gegeven is de vriendschap met David Pinsent, een jongere medestudent wiskunde aan dezelfde universiteit. Net zijn muzikale gevoeligheid, zijn aangename temperament en optimistische ingesteldheid maakten hem tot ideaal gezelschap voor de nerveuze, impulsieve en snel verhitte Wittgenstein .

De aanstormende filosoof was allesbehalve gemakkelijk tevreden te stellen. Zo liet hij ondermeer de meubels voor zijn logement in Cambridge naar zijn wensen maken, nadat hij niets dan kritiek had op gewone winkelstukken. Hij walgde van decoratieve elementen die niets met de constructie zelf te maken hebben. Uiteindelijk ging het hem om de eenvoud, wat duidelijk doorschemerde in zowel zijn meubilair als kleren. Soberheid en strakheid stonden voorop.

Tevens bleek Wittgenstein allerminst bescheiden in zijn opzet: het was alles of niets. Op 4 september kwam hij in een verhitte discussie met Russell terecht nadat deze hem erop gewezen had dat hij met onvolledigheid van zijn werk moest vrede durven nemen. Russell schrijft:

“This produced an outburst – he has the artist’s feeling that he will produce the perfect thing or nothing – I explained how he wouldn’t get a degree or be able to teach unless he learnt to write imperfect things – this all made him more and more furious – at last he begged me not to give him up even if he disappointed me” (in: Monk, 1991, 57).

Daarenboven was het een typische karaktertrek om in discussies zeer zwaar aan meningsverschillen te tillen¹¹. Dit manifesteerde zich zowel tegenover Pinsent als Russell. Zo herinnert Pinsent zich een vakantie in Birmingham in het gezelschap van Wittgenstein als “the most glorious holiday I have ever spent!”. Voor zijn reisgezel was het net het omgekeerde. Wat bijbleef waren “their differences and disagreement” (Monk, 1991, 61).

Interessant is het gegeven dat op het moment van het uiteengaan met Russell, begin 1913, Karl Wittgenstein overleed. Waar eerstgenoemde Ludwigs’ mentor was geweest en tot op een zekere hoogte als vaderfiguur kon aanzien worden, droeg Ludwig gelijktijdig zowel zijn geestelijke als diens biologische vader ten grave. Achter zijn vriendschap met Russell zette hij een punt. Zijn vader stierf een natuurlijke dood. Ludwig zou overigens nooit om zijn heengaan

¹¹ Monk stelt het als volgt: “Wittgenstein was not one to debate his most fundamental convictions. Dialogue with him was possible only if one shared those convictions” (Monk, 1991, 53).

getreurd hebben, temeer vader Karl in zijn ogen de ‘mooiste dood’ was gestorven die hij zich kon voorstellen: zonder pijn in slaap gevallen als een kind (Monk, 1991, 72). Later zullen we hierop terugkomen.

Het is geweten dat Ludwig Wittgenstein zijn geest moeilijk tot rust kon brengen. Meer nog, zo ideeën bij hem uitbleven, dan vreesde hij het ergste: misschien zou hij wel nooit meer tot goede inzichten komen. Tegen Russell getuigde hij van het feit dat logica hem tot de waanzin dreef (Monk, 1991, 76). Monk beweert dat logische problemen geen deel van zijn leven waren, maar zijn gehele leven. Zonder ideeën was geen leven mogelijk. Zonder oplossing op de existentiële vraagstukken die zijn geest teisterden, lijkt het alsof zijn leven dreigt te verdwijnen als sneeuw voor de zon. Daarom ook schommelde zijn humeur sterk naargelang de vooruitgang dan wel stagnatie van zijn werk.

Tijdens het academiejaar 1913-1914 verbleef de ‘Advanced Student’ grotendeels in Noorwegen om er op zijn eentje te denken en te werken. Wittgenstein moest geregeld met plotse angstaanvallen afrekenen. Dit was niet anders in het eenzame Noorwegen. Pinsent vertelt:

“It all hangs on his absolutely morbid and mad conviction that he is going to die soon – there is no objective reason that I can see why he should not live yet for a long time. But it is no use trying to dispel that conviction, or his worries about it, by reason: the conviction and the worry he can’t help – for he is mad” (in Monk, 1991, 88).

Niettemin is het niet de dood zelf die hem afschrikt, maar het feit van niets zinnigs en zinvol achtergelaten te hebben. Terecht maakt Monk (1991) in zijn ondertitel een link tussen het plichtsbewustzijn en genialiteit. Het ergste wat Wittgenstein had kunnen overkomen, zou een verspilling van zijn tijd geweest zijn aan onzinnige dingen.

Maar wat motiveerde Wittgenstein ertoe om zich in zijn eentje gedurende twee jaar terug te trekken langs de Noorse fjorden? Ook al vond Russell dit een ziekelijke gedachte (Monk, 1991, 91) en trachtte hij herhaaldelijk hem van zijn voornemen te doen afzien, toch volhardde Wittgenstein koppig in zijn onderneming. Want op Cambridge had hij het gevoel zijn ‘verstand te prostitueren’ in gesprekken met intelligente mensen. Toen Russell hem verweet gek te zijn antwoordde hij dat God hem van de waanzin zou afhouden (Monk, 1991, 91). Dit wat betreft de eerste reden. Een tweede heeft te maken met de eenzaamheid waarnaar hij zozeer smachtte. In Skjolden, ten noorden van Bergen, meende hij te kunnen vinden wat hij zocht. Zo zou hij zich veraf kunnen houden van de maatschappij en de daarmee verbonden verplichtingen en verwachtingen die het bourgeoisleven aan zijn burgers stelt. Skjolden bood dus een soort van enorme bevrijding aan. Hij zou zich enkel en alleen met zichzelf kunnen bezighouden.

Echter, hoe meer de kerstperiode ter plaatse naderde, hoe meer hij herviel in zijn overtuiging dat de dood voor de deur stond. Zijn brieven tonen aan hoezeer de invallen uitblijven, hetgeen vrij snel omslaat in een depressieve stemming. “Complete clarity, or death” - merkt Monk terecht op - “there was no middle way” (Monk, 1991, 96). Ondanks deze stemming, keerde hij alleen om wille van zijn moeder naar Wenen terug om er te feesten. Het ontgaat ons niet dat interpersoonlijke betrokkenheid (misschien vooral dan familiale betrokkenheid) voor hem vaak een last betekende.

Over zijn kerstverblijf in Wenen schrijft Wittgenstein:

“Every day I was tormented by a frightful *Angst* and by depression in turns and even in the intervals I was so exhausted that I wasn’t able to think of doing a bit of work. It’s terrifying beyond all description the kinds of mental torment there can be! It wasn’t until days ago that I could hear the voice of reason over the howls of the damned and I began to work again” (in: Monk, 1991, 97-98).

Een niet te beschrijven angst dus verbonden met het uitblijven van werk. Tevens evoceert hij ‘stemmen’ waarbij hij een onderscheid maakt tussen deze van de zinvolheid en deze van de gedoemden (of zinloosheid?).

Toen hij naar Noorwegen terugkeerde deed hij dat overtuigd zelfzeker. Nooit zou hij nog bezwijken voor de compromissen die het sociale leven stellen. Zo beeïndigde hij ondermeer de vriendschap met Russell per brief, waarin hij nogmaals verwees naar het radicale en diepgewortelde onderscheid in meningen en standpunten. Niettemin had hij een gesprekspartner nodig om zijn inzichten verder vorm te geven. Gezien hij afstand had genomen van Russell, viel zijn oog nu op G. E. Moore, een andere Cambridge professor¹².

Na een brief waarin hij Moore trachtte te overhalen hem in Skjolden op te zoeken, kwam deze eind maart 1914 voor een kort verblijf. Onafhankelijk hadden ze gesprekken over filosofie, waarbij vooral Wittgenstein praatte terwijl Moore luisterde. Tevens schreef hij neer wat Wittgenstein hem dicteerde¹³. Het resulteerde in een serie opmerkingen betreffende logica onder de naam ‘Logic’. Wittgenstein wilde het als doctoraat publiceren, maar later bleek dat niet te kunnen gezien ondermeer het ontbreken van referenties en het afbakenen van eigen inzichten ten opzichte van het werk van anderen.

¹² Hetgeen traditioneel als een persoon met (symbolische) autoriteit of gezagsdrager aanzien wordt. In enkele gevallen gaat een professor zelfs als meesterfiguur door. Ludwig Wittgenstein lijkt er een bepaalde – vroege – tijd nood te hebben aan gehad zich met dergelijke personen te associëren.

¹³ Wittgenstein had de gewoonte om ‘gesprekken’ te voeren terwijl vooral hij aan het woord was. Tevens dicteerde hij verschillende keren in zijn leven een hele serie van opmerkingen aan een secretaresse of vriend. Eén enkele keer sprak hij zijn mening uit: “What I was dictating to her must have seemed completely incomprehensible; yet she never asked me to explain what it was all about. An excellent trait” (in: Drury, 1996, 160). Alsof het horen van zijn eigen stem en het hebben van een klankbord hem voldoening verschafte.

Ondanks deze verantwoorde, objectieve en begrijpelijke kritiek was Wittgenstein woedend. Hij kon het absoluut niet slikken dat zijn werk zoals hij dat voorlegde, “the next big advance in philosophy” (in Monk, 1991, 103), niet zomaar overgenomen werd. Het zou om niet meer dan details gaan en hij verwachtte een uitzonderingspositie. Hij viel zeer zwaar uit tegen Moore alhoewel dit volledig buiten zijn beslissingsveld lag. Moore zou dusdanig van zijn reactie geschokt zijn dat hun vriendschap, ondanks meer vriendelijke pogingen van Wittgenstein, pas in 1929 opnieuw zou worden opgenomen (Monk, 1991, 104).

Terug in Wenen aangekomen om er de zomer te verbrengen, maakte hij er werk van om een aanzienlijk deel van het geërfde fortuin van zijn vader weg te schenken. Zo schonk hij een bedrag van omgerekend¹⁴ ongeveer £40.000-£50.000 aan artiesten. Zijn verantwoording was tweedelig: enerzijds wilde hij diegene die het moeilijk hadden financieel steunen. Anderzijds was het een familiegebruik bij een overlijden een deel van het geld voor goede doelen weg te schenken (Monk, 1991, 106-107). Monk zelf ziet nog een derde reden: hij zou willen aanknopen hebben met de Oostenrijkse intelligentsia, gezien de tijdelijke breuk met zowel Russell als Moore (Monk, 1991, 108).

Nadat hij gepoogd had Wenen te ontvluchten, bood hij zich in augustus 1914 vrijwillig aan voor het Oostenrijks-Hongaars leger. De oorlog was kort tevoren begonnen. Op het front getuigde Wittgenstein van ontzettend veel moed: herhaaldelijk zou hij zich kandidaat hebben gesteld voor de meest hachelijke ondernemingen, die hij zonder morren en met goed gevolg uitvoerde. Meerdere decoraties werden hem geschonken, waaronder de “Silver Medal for Valour” en de “Band of the Military Service Medal with Swords”, de op één na grootste onderscheiding (Monk, 1991, 151). Hij raakte tevens enkele malen gewond.

Vreemd genoeg blijkt hij de ganse oorlog doorstaan te hebben zonder ook maar één schot af te vuren: “il a passé toute la guerre sans tirer un coup de fusil – il jugeait préférable de se laisser tuer – réservant ses balles pour le seul combat qui en vaille la peine: le combat de l’esprit” (Jaccard, 1997, 51).

Zijn kameraden, voor wie de Weense officier weinig sympathie had¹⁵, maakten hem tot voorwerp van spot. Wittgenstein kon ze nauwelijks als mensen beschouwen. Waar of bij wie hij ook gelegerd was, hij voelde zich constant door vreemdelingen omringd, terwijl de anderen hem niet anders zagen. Wittgenstein maakte de parallel met zijn situatie in Linz waar hij zich al even eenzaam had gevoeld:

¹⁴ Naar Monk, 1991, 107. Een update van het bedrag is wellicht noodzakelijk.

¹⁵ Ludwig Wittgenstein schrijft in zijn dagboek: “The people here are malicious and heartless. It is almost impossible to find a trace of humanity in them” (Monk, 1991, 139). Hij omschrijft niet nader waarom hij dat zo aanvoelt. Alsof er geen reden voor is. Het gevoel lijkt op zichzelf te staan. Het is een weten wars van concrete evidentie.

“There is an enormously difficult time ahead of me, for I am sold and betrayed now just as I was long ago at school in Linz” (in Monk, 114)¹⁶.

Hetgeen hem ervan weerhield zelfmoord te plegen, was Gods’ woord (Monk, 115). Bij zich droeg hij Tolstoy’s *Gospel in brief*, waarvan hij totaal in de ban raakte. Het werd als een soort van talisman. Zijn medesoldaten noemden hem daarom “the man with the gospels”, omdat hij dit boek overal met zich meesleurde.

De impact van Tolstoy’s werk is enorm. Het is mede verantwoordelijk voor de belangrijke verschuiving in Wittgensteins’ werk dat we sedert deze lectuur aan het werk kunnen zien. Zo transformeerde het zich van een analyse van logisch symbolisme tot het “cryptische hybride werk” dat we vandaag kennen (Monk, 1991, 116). Het combineert als het ware logica met religieus mysticisme (ibid.). In zijn dagboeken lezen we geregeld hoe Wittgenstein zich tot God richt, smekend dat hij hem niet zou laten vallen. Voor zijn lichaam – wat voor hem behoorde tot de buitenwereld – vreesde hij niet. Voor het verlies van zijn ziel daarentegen wel (ibid.).

Drie bijkomende gegevens zijn van ontzaglijk belang. Ten eerste lijkt het alsof Wittgenstein noch uit morele plicht voor zijn vaderland, noch ter verdediging van zijn familie en vrienden ter oorlog trok. Veeleer deed hij dat uit eigenbelang, alsof de confrontatie met de dood hem zou dienen op spiritueel vlak; het zou hem tot een beter mens maken (Monk, 1991, 112): “He went to war, one could say, not for the sake of his country, but for the sake of himself.” Wittgenstein formuleert het als volgt:

“Now I have the chance to be a decent human being, for I’m standing eye with eye with death” (in: Monk, 1991, 112).

Vervolgens weten we ook dat hij een dagboek bijhield waarin hij zijn reflecties gecodeerd neerschreef. Een code die weliswaar gemakkelijk ontcijferbaar is, maar die aantoonde hoezeer hij een private sfeer nodig had om zijn gedachten te ordenen. Tenslotte lijken zijn werk en het verlangen naar masturbatie complementaire bewijzen te zijn van zijn bestaan. Beide geven hem namelijk het gevoel in leven te zijn. “One might almost say that, for him, sensuality and philosophical thought were inextricably linked¹⁷ – the physical and mental manifestations of passionate arousal” (Monk, 1991, 117).

Monk wijst op een paradoxaal gegeven. Nadat Wittgenstein overgeplaatst was naar een artillerie-regiment, waar hij fysisch veiliger was dan aan het front, slaagde hij er na een dag bureauwerk alsmaar niet in om zijn geest op logica te richten. Dit in tegenstelling tot de vier

¹⁶ Hij voelde zich verraden, maar door wie en waarom? Hij blijft vaag. Een eenduidig antwoord is er niet.

¹⁷ Hetgeen ook bevestigd wordt door Wittgensteins’ uitspraak dat hij het gevoel had zijn ‘verstand te prostitueren’ in gesprek met intelligente mensen, hetgeen wij eerder citeerden.

voorgaande maanden als soldaat aan het front, waar hij herhaaldelijk een inzichtelijke doorbraak kende. Zo stelde de collegiale en veilige sfeer van de artillerie afdeling een groter probleem als het openlijk gevecht met de vijand en het leven met zijn gehate medesoldaten (Monk, 1991, 121).

Toen hij te horen kreeg voor nieuwjaar niet naar zijn familie terug te kunnen keren, bleef Wittgenstein er opvallend stoïcijns bij. Monk besluit:

“This coolness towards his family suggests a determination not to let them intrude on his inner life, and a fear, perhaps, that to do so would risk undoing the advances he had made in self-discovery and self-possession during his experience of the war” (Monk, 1991, 124).

Tevens had het ermee te maken dat hij zich onvoldoende kon concentreren. Zijn geestelijke productie kende weinig vooruitgang. Na een maand van stagnatie doemden de suïcidegedachten terug op. Zonder succes ijverde hij ervoor om terug naar het front gestuurd te worden. Gezien de eerste drie maanden van 1915 vrijwel niets hadden opgeleverd, voelde hij zich onbestaande dan wel dood. Het was voor hem onverklaarbaar¹⁸ waarom hij bij het uitblijven van invallen, een plots toenemend sensueel gevoel gewaar werd waardoor hij meer ging masturberen (Monk, 1991, 126). Hij wachtte dan ook op God zodat hij zijn inspiratie terug zou vinden.

Als antwoord op een bericht van zijn vriend Ludwig von Ficker antwoordde hij op 24 juli 1915 bevestigend: de condities waarin men in het leger verkeerde waren inderdaad buitengewoon moeilijk. Wittgenstein voegde er nog aan toe:

“Sie leben sozusagen im Dunkel dahin und haben das erlösende Wort nicht gefunden” (Wittgenstein, 1969, 28)¹⁹.

Kort tevoren had hij Tolstoy's boek *Kurze Erläuterung des Evangeliums* gelezen. Hij raadde het Ficker ten zeerste aan. De lectuur zou hem ongetwijfeld deugd doen. God zou hem beschermen²⁰, aldus Wittgenstein.

¹⁸ Wij doen een gok en stellen dat hij lichamelijke sensaties, hetgeen gewaarwordingen zijn in het Reële, als een soort van ‘corps étranger’ ervaart. Hij wordt erdoor overspoeld. Hij slaagt er niet het te verklaren en als dusdanig laat het hem perplex achter.

¹⁹ In feite was Wittgenstein zijn leven lang op zoek naar het ‘verlossende woord’. De smeekbeden die hij aan God richtte zijn een illustratie daarvan. Een ander voorbeeld is de bevestiging van B. Russell over diens filosofische capaciteiten, waardoor aan vele jaren van eenzaamheid en suïcidegedachten een (voorlopig) einde werd gesteld.

²⁰ We kunnen ons afvragen in hoeverre het ‘verlossende woord’ als substituut of suppletie beschouwd kan worden voor het ontbreken van een fundamentele betekenaar. Immers, precies deze gaat in het psychoanalytisch jargon door als ‘Naam-van-de-Vader’. Het (verlossende) woord of naam (God) van de vader als loutering? Het feit dat het in de loop van Wittgensteins leven alsmaar aan belang won, bevestigt ons vermoeden.

Op 6 juli 1918 verneemt Wittgenstein de dood van zijn vriend David Pinsent, die eerder in een vliegtuigongeval om het leven kwam. Wittgenstein noemde hem “my first and my only friend” en droeg er zijn finale *Tractatus* aan op:

“For he always took great interest in it, and it is to him that I owe for the most part of the happy moods which made it possible for me to work” (in: Monk, 1991, 155).

Het ontgaat ons niet hoezeer hij eveneens – naast sensualiteit – vriendschap met zijn werk verbond.

Nogmaals sloeg de dood drastisch toe bij de familie Wittgenstein. Ditmaal was Ludwigs’ broer Kurt aan de buurt. We schrijven oktober of november 1918, hetgeen niet éénduidig uit onze bronnen kan afgeleid worden. Als enige zoon die de wens van zijn vader (net als hem) zakenman te worden, had opgevolgd, moet zijn gewilde dood van de twee voorgaande duidelijk onderscheiden worden. Immers, waar zowel Hans als Rudolf een eigen weg binnen de artistieke sector waren gegaan maar niettemin het verlangen van hun vader als een zware last meesleurden, had Kurt de wil van zijn vader gerespecteerd. In tegenstelling tot de anderen was hij niet onder Karl’s druk bezweken. Veeleer schoot hij zich aan het einde van de oorlog een kogel door het hoofd nadat de manschappen zijn bevelen niet hadden opgevolgd (Monk, 1991, 11).

Na de overgave in november van datzelfde jaar werd Ludwig tot krijgsgevangene gemaakt. Tot augustus 1919 bleef hij in Italiaans gevangenschap. Het is vanuit het gevangenenkamp van Cassino (tussen Napels en Rome) dat hij erin slaagde per post een volledig getypte versie van zijn *Tractatus* aan Russell te bezorgen. Reeds van 1911 was hij aan dit project bezig geweest. Vooraf had hij Russell reeds op de hoogte gesteld:

“I believe I’ve solved our problems finally. This may sound arrogant but I can’t help believing it.”²¹

Hij voegde eraan toe dat hij het manuscript nog niet meteen zou posten, aangezien Russell er zonder bijkomende opmerkingen geen snars van zou snappen:

“This of course means that *nobody* will understand it; although I believe, it’s all as clear as crystal. But it upsets all our theory of truth, of classes, of numbers and all the rest” (in: Monk, 1991, 160)²².

²¹ Alhoewel hij zijn stelling geen kracht bijzet door concrete argumenten in te bouwen, wijst hij erop dat hij desondanks zeker is van zijn stuk. Hij *gelooft* in plaats van te verantwoorden. Hij *wéét* in plaats van te besluiten.

Frege, die net zoals Russell en Engelmann een kopij gekregen had, bleek moeite te ondervinden met Wittgensteins' taalgebruik. Verschillende begrippen verdienden verdere toelichting. In plaats van zijn best te doen zich te verduidelijken, richtte Wittgenstein vervolgens al zijn aandacht op Russell:

“So my only hope is to see *you* soon and explain all to you, for it is VERY hard not to be understood by a single soul!” (in: Monk, 1991, 164)²³.

Het is tevens in Italiaans gevangenschap dat hij een beslissing nam om na de oorlog als dorpsleerkracht te gaan werken. Nog voor hij daartoe kwam, zou hij volgens Franz Parak overwogen hebben om priester te worden (Monk, 158).

Na Wittgensteins' vrijlating op 21 augustus 1919 slaagden de filosofen erin elkaar te ontmoeten en uitgebreid in te gaan op het manuscript. Dankzij het schrijven van een inleidend woord, waarmee Wittgenstein allerm minst opgezet was²⁴, maakte Russell het mogelijk de *Tractatus* zowel in Duitsland als in Engeland gepubliceerd te krijgen. Een tweede ontmoeting in Innsbruck in 1922 draaide nogmaals op heel wat onbegrip uit. De vriendschap zou er verregaand door geschaad zijn en er nooit meer geheel van herstellen²⁵.

Het dient opgemerkt dat de *Tractatus* zijn eigenlijke vorm bereikte in afzondering van zijn vrienden in Cambridge. Op dit vlak had zijn soldatenleven hem dus alvast goed gedaan. Verweg de enige waarmee hij in die periode kon opschieten, was Dr. Max Bieler, een arts die bevoegd was voor een Rode-Kruisziekenhuis net naast het artillerie-regiment waar Wittgenstein werkte. Wat Dr. Bieller bijbleef, is vrij frappant: “I could say about him that he had all the characteristics of a prophet, but none of a disciple” (in: Monk, 1991, 133). Een overplaatsing zou hen doen afscheid nemen, waarbij Wittgenstein hem groette alsof hij het er

²² We kunnen het ook anders benaderen: Wittgenstein zélf was indertijd erg in de war en schreef zodoende ook zaken neer die zijn persoonlijke ervaringen reflecteerden. Meer dan een ander hamerde hij op het belang van levenservaringen en zijn benadering van filosofische problemen via het mystieke. Bijgevolg lijkt niet zozeer zijn oplossing verwarring te brengen, maar weerspiegelt het voornamelijk zijn eigen ervaringen. Deze gaan aan zijn bevindingen vooraf.

²³ Drukletters en cursivering door Wittgenstein aangebracht. Een paradoxaal gegeven: enerzijds spreekt hij zijn frustratie uit omtrent zijn overtuiging dat niemand hem begrijpt. Anderzijds doet hij geen moeite om rekening te houden met de constructieve kritieken van zijn collega's. Zo kon hij ondermeer referenties aangeven, meer structuur aanbrengen, zijn verhaal mogelijkterwils inkorten, enzovoort. Dat deed hij echter niet. De herschikkingen die hij doorvoerde baseerden zich eerder op (subjectieve) intuïtie dan op objectieve criteria.

²⁴ Paul Engelmann bericht hierover: “Wittgenstein must have been deeply hurt to see that even such outstanding men, who were also helpful friends of his, were incapable of understanding his purpose in writing the *Tractatus*” (in Monk, 1991, 149) waarbij zowel naar Russell als naar Moore verwezen wordt.

²⁵ Ook hier (net als in februari 1914) valt de beëindiging van de vriendschap opmerkelijk samen met een ander belangrijk gegeven, namelijk de publicatie van de *Tractatus*. Dankzij de steun van Russell was het eindelijk zo ver gekomen, en slechts drie maanden na de verschijning van zijn “levenswerk” breekt Ludwig met zijn geestelijke vader. Dit lijkt ons geen toeval. Alsof het in circulatie brengen van zijn inzichten (die bedoeld waren als definitieve oplossing voor een filosofische paradox) de noodzaak van een symbolische vaderfiguur teniet deden. Substitutie van de symbolische Vader door de circulerende letter en betekenaar?

zelf niet levend vanaf zou brengen: “If he thought that he would not return from the Front alive, he knew with certainty that he could not return unchanged. In this sense the war really began for him in March 1916” (Monk, 1991, 136).

Dit scharnierpunt in zijn leven zou een duidelijk onderscheid tonen met de Wittgenstein van daarvoor, pakweg bij de ontmoeting met Russell in 1911. Waar hij in 1911 zich nog volledig op de logica als dusdanig toelagde en zijn doelstelling voor zijn filosofische werk niet meer dan een oplossing van Russells’ paradox voorstelde, trok zijn opzet zich geheel open tegen 1916. Het was namelijk een tijd waarin zijn werk ‘uitgroeide van de fundamenteën van de logica naar de essentie van de wereld’ (in: Monk, 1991, 149)²⁶.

Het spreekt voor zich dat een vijfjarige actieve deelname aan de oorlog een diepe stempel drukt op iemands persoonlijkheid. Zo ook met Wittgenstein. Toch constateert Monk ook een vreemd element: “He continued to wear his uniform for many years after the war, as though it had become a part of his identity, *an essential part, without which he would be lost*” (Monk, 1991, 169)²⁷.

Bij zijn terugkeer in Wenen slaagde hij er niet in zijn familie van zijn nieuw voornemen (om dorpsleerkracht te worden) te overtuigen. Tegen zijn zus Hermine zei hij:

“Du erinnerst mich an einen Menschen, der aus dem geschlossenen Fenster schaut und sich die sonderbaren Bewegungen eines Passanten nicht erklären kann; er weiß nicht, welcher Sturm draußen wütet und daß dieser Mensch sich vielleicht nur mit Mühe auf den Beinen hält” (in: Rhees, 1992, 26).

Niet dat de hardheid van de oorlog hem was tegengevallen. Integendeel, het gaf zijn leven betekenis. In die zin stoorde het hem dat zijn zus niet begreep wat hem bezig hield; hij had het wel degelijk moeilijk.

Tevens kwam hij ertoe om binnen de maand zijn ganse vermogen weg te schenken. Tot groot verbazen van zowel zijn familieleden als hun boekhouders maakte hij alles over aan zijn zussen Helene en Hermine enerzijds, en zijn broer Paul anderzijds. Daarenboven verzekerde hij zich bij herhaling ervan dat niemand een deel van het geld voor hem opzij had gezet. De betrokken notaris zou nog tevergeefs geschreeuwd hebben: “So, you want to commit financial suicide!”. Naast het afzien van het geld van zijn vader, nam hij ook afstand tegenover zijn familie.

²⁶ Een aanvang van het delier in zijn alomvattendheid?

²⁷ Onze cursivering. Een uniform, een symbool of betekenaar, valt na ingrijpende gebeurtenissen samen met zijn persoonlijkheid. De verandering was van moreel of ethische aard: Wittgenstein voelde dat hij door de confrontatie met de dood eindelijk een man geworden was, waar hij zich tevoor als een laf persoon beschouwde.

Hij verhuisde om zich aan zijn geprivilegeerde achtergrond te onttrekken. Opnieuw brak een ongelukkige periode aan, waarin hij meermaals eraan dacht zich het leven te benemen. Totaal uitgeput en gedesoriënteerd schreef hij naar Russell:

“I’m not quite normal yet. I’m not very well (i.e. as far as my state of mind is concerned)” (in: Monk, 1991, 172).

Vele redenen speelden hem parten, aldus Monk (1991):

“The defeat and impoverishment of his home country, the death of his most beloved friend, the frustration at not being able to re-establish old friendships and the strain of putting his whole life on a new footing might themselves be sufficient to account for Wittgenstein’s suicidal state during the autumn of 1919” (Monk, 1991, 173).

Het belangrijkste zou evenwel het uitblijven van een uitgever voor zijn *Tractatus* zijn (ibid.). Alhoewel, blijkbaar vond hij wel degelijk een aantal uitgevers bereid zijn werk in omloop te brengen, zij het dan wel dat zij condities stelden, hetgeen telkens opnieuw niet naar de zin was van Wittgenstein zelf (von Wright, 1969, 32-34)²⁸. Het probleem betrof dus niet zozeer het ontbreken van mogelijkheden, maar had veeleer met compromisbereidheid te maken: welgeteld drie oplossingen²⁹ vernoemt Wittgenstein die aan de uiteindelijke vraag aan von Ficker voorafgaan. Laatstgenoemde weigerde echter (net zoals Jahoda & Siegel), en wel gezien het risico dat ermee gepaard ging (von Wright, 1969, 62). Wittgenstein ontkende dit evenmin. Meer nog, hij was de eerste om een uitgever te ontmoedigen. Over Wilhelm Braumüller schreef hij:

“er wäre eventuell geneigt, den Verlag zu übernehmen, wenn ich Druck und Papier selber zahlen wollte. (Ich habe ihm selbstverständlich ganz offen gesagt, dass er mit meinem Buch kein Geschäft machen werde, da es niemand lesen wird und weniger es verstehen werden.)” (in: von Wright, 1969, 33).

²⁸ Zie brief 22 aan Ludwig von Ficker. In: Wittgenstein (1969, 32-34).

²⁹ Zijnde: onder eigen beheer uitgeven, bij Verlag Braumüller (waar Otto Weininger’s werk eerder was uitgegeven) of het werk aanpassen en als artikel publiceren (Frege’s idee). Vooral de reden voor afwijzing is tekenend: in het eerste geval kwam het bij hem geenszins in vraag zijn “Lebenswerk” met andere, al even bondige, zelfuitgegeven produkten te vermengen. Braumüller vervolgens eiste dat Wittgenstein zelf de druk en papierkosten zou financieren, hetgeen hij niet kon vanwege twee redenen: ten eerste beschikte hij niet over voldoende geld; “Zweitens aber könnte ich mir zwar das Geld dazu verschaffen, *will* es aber nicht; denn ich halte es für bürgerlich unanständig ein Werk der Welt – zu welcher der Verleger gehört – in dieser Weise aufzudrängen: Das Schreiben war *meine* Sache; annehmen muss es aber die Welt auf die normale Art und Weise” (von Wright, 1969, 33). Tenslotte kon hij geen gehoor geven aan Frege’s voorstel. Immers, “Von diesem erhielt ich die Zusage die Arbeit zu übernehmen, wenn ich sie vom Anfang bis zum Ende verstümmeln, und mit einem Wort eine andere Arbeit daraus machen wollte” (ibid.).

Allicht zal dit een potentiële uitgever niet bepaald gestimuleerd – laat staan overtuigd – hebben.

Het paradoxale optreden van de auteur bleef niet hierbij. Zonder ook maar één bladzijde van het bewuste manuscript voorgeschoteld te hebben gekregen, ging Wittgenstein er van uit dat von Ficker reeds op voorhand groen licht kon geven:

“Das Manuscript würde ich Ihnen erst schicken wenn Sie glauben dass überhaupt an eine Aufnahme in den Brenner zu denken ist” (von Wright, 1969, 33).

Alsof de wetenschap dat het werk “streng philosophisch und zugleich literarisch” was³⁰, voldeed om er een oordeel over te vellen. Als klap op de vuurpijl voerde hij, na een eerste neutraal antwoord (“I will do my best to meet your wishes”)³¹ enerzijds de druk op von Ficker op (“I’m pinning all my hopes on you”) en ontmoedigde hij hem anderzijds in zijn begripsvermogen:

“For you won’t – I really believe – get too much out of reading it. Because you won’t understand it; the content will be strange to you” (in: Monk, 1991, 178).

Allicht uit dankbaarheid voor Wittgensteins’ eerdere steun ondervond von Ficker moeilijkheden om te beslissen. De vragende partij stelde (brief 24) onomwonden:

Machen Sie’s kurz mit mir und schmerzlos! Sagen Sie mir lieber ein rasches Nein als ein gar so langsames; das ist österreichisches Zärtgefühl, welches auszuhalten meine Nerven momentan nicht ganz stark genug sind” (in: von Wright, 1969, 37).

En inderdaad, de ganze zaak begon zwaar op Wittgensteins’ gemoed door te wegen. Op 16 november schreef hij zijn vriend Paul Engelmann:

“Just how far I have gone downhill you can see from the fact that I have on several occasions contemplated taking my own life. Not from despair about my own badness but for purely external reasons” (in: Monk, 1991, 180).

Reclam, een uitgever in Leipzig, bleek maar al te enthousiast om Wittgenstein een kans te geven, vooral dan omwille van de inleiding die sir Bertrand Russell zou schrijven. Eind goed, al goed? Blijkbaar niet, want ook hier doken er terug problemen op. Ten eerste was Wittgenstein danig teleurgesteld toen hij de inleiding las, hetgeen hem bevestigde in zijn

³⁰ Of het feit dat von Ficker bij Wittgenstein in het krijt stond, na zijn genereuze schenking van 100.000 Kronen (von Wright, 1969, 45) uit 1914.

³¹ In: Monk, 1991, 178.

overtuiging dat niemand – zelfs een gerenomeerd professor en persoonlijke vriend – tot begrip van zijn werk in staat was. Tevens viel de Duitse vertaling geenszins in zijn smaak, gezien de teloorgang van de verfijning van Russells' Engelse stijl en de oppervlakkigheid en onbegrip die eruit resulteerden (Monk, 1991, 183). Gezien Wittgensteins' bezwaar tegen publicatie met *deze* inleiding, trok Reclam zich terug. Tegen eind mei schreef Wittgenstein Engelmann nogmaals:

“I have continually thought of taking my own life, and the idea still haunts me sometimes. *I have sunk to the lowest point*. May you never be in that position!” (in: Monk, 1991, 184).

Het feit dat er maar geen einde kwam aan deze queeste, deed Wittgenstein alsmaar verder wegzakken:

“Wittgenstein's letters to Russell, and especially to Engelmann, during this period, show him to be desperately, suicidally, depressed. The severity of self accusation contained in them is extreme even for Wittgenstein, who was always harsh on himself. He attributes his miserableness to his own 'baseness and rotteness', and talks of being afraid that: 'the devil will come and take me one day'” (Monk, 1991, 185).

Toch kon hij het niet over zijn hart halen om zelf een einde aan zijn dagen te stellen. Het beste leek hem, zoals hij Russell ooit meegaf, 's avonds slapen te gaan en nooit meer te ontwaken (Monk, 1991, 188).

Ondertussen stond zijn besluit vast. Wittgenstein wilde “Volksschullehrer” (of dorpsleerkracht) worden. Misschien zou zijn leven daarmee een nieuwe wending nemen. De publicatie van zijn *Tractatus* gaf hij uit handen; Russell zou zich erom bekommeren. Zijn opleiding daarentegen sloot hij alvast met succes af. Tijdens zijn stages had hij vooral van het vertellen van sprookjes genoten (Monk, 1991, 188). De zomermaanden wilde hij alles op alles zetten om zijn onvreugde te overstijgen. Waar anders dan in een klooster kon hij de externe rust vinden om tot introspectie te komen? Hij ging als tuinman aan de slag:

“Working solidly the whole day through seemed to act as a kind of therapy. ‘In the evening the work is done’, he told Engelmann, ‘I am tired, and then I do not feel unhappy.’ (...) However, the therapy was only partially succesful. ‘External’³² causes

³² Daarmee geeft Monk terecht aan dat het niet zomaar situaties in de buitenwereld zijn die zijn lijden verklaren. Immers, de manier waarop Wittgenstein ermee omgaat kan niet bepaald ‘efficiënt’ genoemd worden. Anders gesteld, schikt hij zich in een slachtoffersrol en situeert hij de oorzaak van alle onheil in de buitenwereld. Of we hier van (psychotische) projectie kunnen spreken?

of suffering continued to confine Wittgenstein to the ‘world of the unhappy man’”
(Monk, 1991, 191).

Zodoende ving Wittgenstein na zijn oponthoud in het klooster aan met het ambt van leerkracht. De plaats was zeer welgekozen, in die zin dat hij in een landelijk gebied onder de allerarmsten ging werken. Dit was in overeenstemming met het Tolstoïaanse ideaal van het ‘gewone leven’ onder arme werklieden. Al gauw echter zou Wittgenstein tot voorwerp van geruchten en speculaties uitgroeien (Monk, 1991, 193). De dorpingen omschreven hem steevast met het woord ‘vreemd’. Ook over zijn rijke afkomst werd duchtig gediscussieerd. Nu eens ging hij door voor een rijke baron, dan weer voor een excentriek aristocraat. Het zette de toon voor een dorpslegende. Tal van anecdotes circuleerden³³. Eén daarvan zou hij evenwel niet van zich af kunnen schudden: het inzetten van lijfstraffen werd allerminst positief onthaald. Waar hij ook werkte, de uitbranders, “Ohrfeige”, “Haareziehen” (Monk, 1991, 196) en dergelijke joegen de dorpingen tegen hem in het harnas³⁴.

Eén enkel gebeurtenis zou hem tevens de das omdoen: het voorval Haidbauer (Monk, 1991, 232), te Otterthal. De elf-jarige Josef Haidbauer bleek nogal traag en terughoudend te zijn. Op een bepaald moment verloor Wittgenstein zijn geduld en sloeg hij het kind twee- of driemaal op het hoofd, waardoor het in elkaar stuikte.

Dit was niet de eerste keer voorgevallen. Hermine Piribauer, bijvoorbeeld, had ooit een klap gekregen waardoor ze achter haar oor bloedde. Haar vader ontmoette Wittgenstein net na het incident met Josef Haidbauer, en dreigde er de politie bij te halen. Maar voor het nog zover kwam, bleek de vogel in het holst van de nacht gevlogen te zijn.

Toch kende het voorval een staartje: Wittgenstein moest niet alleen een psychiatrisch onderzoek ondergaan³⁵, tevens kwam er een proces³⁶ tot stand waarin Wittgenstein zich genoodzaakt zag (opnieuw)³⁷ te liegen. Dit ondervond hij terug als bijzonder zenuwslopend³⁸.

³³ De gelijkenis met zijn legerervaringen is treffend. Daar ook ging hij als zonderling door, evenmin kon hij het met zijn collega-soldaten vinden als met de dorpingen (die hij vaak verweet ‘narrow-minded’ te zijn). “These people, he said, ‘are not human at all but loathsome worms’” (in: Monk, 1991, 212). Nogmaals situeerde hij de onmenselijkheid *buiten* zichzelf.

³⁴ “That Wittgenstein’s spell as an elementary school teacher in Trattenbach had not been a success was due in large measure to his very devotion to the task. His high expectations and his stern means of enforcing them had baffled and frightened all but a minority of his pupils; he had aroused the hostility of their parents and had failed to get on even with his own colleagues” (Monk, 1991, 212).

³⁵ Zie brief van B. McGuinness in bijlage.

³⁶ “physically violent acts were, by all accounts, a not infrequent occurrence in Wittgenstein’s classes” en “Wittgenstein actually stood trial before a court to answer charges of violence” (Monk, 1991, 370).

³⁷ Net zoals hij dat op 8-jarige leeftijd had gedaan, om zichzelf in de gunst te werken van zijn familieleden.

³⁸ “The trial had been a great humiliation, the more so because, in defending himself against charges of brutality, he had felt the need to lie about the extent of corporal punishment he had administered in the classroom. The sense of moral failure this left him with haunted him for over a decade, and left eventually, as we shall see, to his taking drastic steps to purge himself of the burden of guilt” (Monk, 1991, 234).

Hij zette dan ook een punt achter zijn lerarencarrière in april 1926, ondanks de onvoorwaardelijke steun van de plaatselijke school-directeur (Monk, 1991, 232).

Nog tijdens deze periode als dorpsleerkracht op het Oostenrijkse platteland gaf Wittgenstein blijk van een vage missie, dewelke hij niet tot een goed einde zou hebben gebracht:

“I had a task”, schreef hij op 2 januari 1921 aan Engelmann, “dit not do it, and now the failure is wrecking my life. I ought to have done something positive with my life, to have become a star in the sky. Instead of which I remained stuck on earth, and now I am gradually fading out. My life has really become meaningless and so it consists only of futile episodes” (in: Monk, 1991, 198).

Engelmann’s protest stuitte op een hardnekkig verzet. Wittgenstein ging daarom bij Hänsel te biecht om zijn innerlijke prijs te geven. In zijn memoires over Wittgenstein schreef Hänsel: “One night, while he was a teacher, he had the feeling that he had been called but had refused” (in: Monk, 1991, 199). Monk legt een explicatief verband:

“This perhaps explains Wittgenstein’s mention to Engelmann of a task, the fulfilment of which would have brought him to the heavens, but the neglect of which condemned him to remain earth-bound” (Monk, 1991, 199)³⁹.

Eenzelfde houding lijkt hij aan de dag te hebben gelegd tijdens zijn militaire loopbaan.

Nogmaals wilde Wittgenstein zijn leven een drastische wending geven. Hij besloot zich aan te melden in een klooster, met de doelstelling monnik te worden. “It was an idea that occurred to him at various times in his life, often during periods of great despair” (Monk, 1991, 234). De vaderabt wees zijn aanvraag af, met de reden dat hij toch niet zou vinden waarnaar hij op zoek was. Niettemin kon hij in Hütteldorf, net buiten Wenen, als tuinder aan de slag. “As it had six years earlier, gardening proved an effective therapy, and at the end of the summer he felt able to return to Vienna to face society” (ibid., 235).

Op 3 juni 1926 stierf Poldy, Ludwig’s moeder, na een slepende ziekte. Monk wijst op de diepgaande verandering die zich van dan af voltrok in Wittgenstein’s attitude tegenover zijn familie: de gezamenlijk gevierde kerstperiode die hem in 1914 nog met afschuw vervulde, zag hij van nu af aan met verrukking en enthousiasme tegemoet. Monk (1991) concludeert: “Wittgenstein’s return to Vienna in the summer of 1926, then, appears to mark the end of an estrangement from his family that goes back at least to 1913, when his father died” (ibid., 235).

Eens zijn vader gestorven, stond hij enorm weigerachtig tegenover een verblijf in het ouderlijke

³⁹ Hoe het ook zij, dit geeft niet meer dan een aanwijzing. Een allomvattende verklaring geeft hij niet. Bijgevolg was het wachten op een werk zoals hetgeen voorligt om dit op te nemen en verder uit de diepen.

huis. Wanneer zijn moeder haar echtgenoot in de dood vervoegde, leken de scherpe kantjes gladgestreken. Niets stond nog een terugkeer in de weg.

Een volgende activiteit zou hem van gedachten moeten doen veranderen: zijn zus Margerete vroeg hem om samen met Paul Engelmann een huis te bouwen. Voordeel daarvan was, dat hij op die manier verplicht zou zijn tot samenwerken met anderen. Het was een soort van “werk therapie” (ibid., 235) die bovendien erin voorzag hem te resocialiseren. Bijkomend stelde het Wittgenstein in staat zijn uitgesproken visie op architecturale schoonheid vorm te geven. En inderdaad, hij voelde zich hierdoor wel degelijk aangesproken: “there are signs that Wittgenstein began to take this designation seriously, and to see in architecture a new vocation, a new way of re-creating himself” (ibid., 236).

Belangrijker is echter de gedrevenheid en rigoreusiteit waarmee zijn rol als architect gepaard ging. Niettegenstaande zijn opdracht zich vooral beperkte tot het ontwerpen van ramen, deuren, venstersloten en radiatoren (ibid., 236), werd elke vorm van externe decoratie consequent achterwege gelaten. De esthetiek schuilde vooral in de details, en precies dankzij Wittgenstein’s bijdrage kreeg het huis haar beslissende schoonheid (ibid.). Hij stond bekend voor zijn ‘bijna fanatieke precisie’ (ibid.). De werklieden werden zelfs op minimale afwijkingen⁴⁰ aangesproken. Alles moest precies uitgevoerd worden zoals hij dat wilde, en daarbij had hijzelf alvast veel meer geduld dan zijn ommestaanders.

“Perhaps the most telling proof of Ludwig’s relentlessness when it came to getting the proportions exactly right is the fact that he had the ceiling of one of the rooms, which was almost big enough to be a hall, raised by three centimetres, just when it was almost time to start cleaning the complete house” (Monk, 1991, 237).

Ondanks de esthetische zijde dient het toch opgemerkt dat het huis weinig of geen uitstaans had met het alledaagse leven van ‘gewone stervelingen’. “The qualities of clarity, rigour and precision which characterize it are indeed those one looks for in a system of logic rather than in a dwelling place” (ibid.). Het feit dat gordijnen, tapijten en luchters systematisch verworpen werden illustreert deze stelling perfect.

In dezelfde periode ontmoette Ludwig een jonge Zwitserse vrouw van gegoede afkomst, genaamd Marguerite Respinger. “She was, as far as anybody knows, the only woman with whom he fell in love” (Monk, 1991, 238). Ondanks de genegenheid die beiden voor elkaar voelden, begon enkel Wittgenstein hun omgang als ‘een voortetje van het huwelijk’ te

⁴⁰ Hermine Wittgenstein vertelt: “Ludwig hatte ein so empfindliches Gefühl für Masse, dass es ihm oft auf einen halben Millimeter ankam.” Zij gaat verder: “Dem unscheinbarsten Detail wurde dieshalb Aufmerksamkeit gewidmet wie den Hauptsachen, denn alles war wichtig, es gab nichts Unwichtiges ausser Zeit und Geld” (in: Rhees, 1992, 29).

beschouwen (ibid.). Zij daarentegen, dacht er ook maar niet aan met hem te huwen. Een bijkomend belanghebbend gegeven heeft met Ludwig's verzoek aan haar te maken: "Wittgenstein explicitly asked her *not* to try and penetrate his inner world of thought" (ibid., 239-240). Niet alleen wilde hij zijn diepste binnenste niet prijsgeven, tevens vroeg hij haar op de man af om niet te pogen in zijn gedachten *binnen te dringen*.

Met Frank Ramsey's vrouw Lettice kaartte hij zijn liefde voor Marguerite aan. "What is surprising here is, not that he could not speak lightly of marriage, but that he could speak of it at all" (Monk, 1991, 258). Immers, twee jaren van intens contact vergingen vooraleer Marguerite er zich van bewust werd dat 'hij van plan was haar tot zijn vrouw te maken' (ibid.). Zij deinsde toen meteen terug. "He was too austere, too demanding (and, one suspects, just a little too Jewish)" (ibid.). Het meest nog dat een huwelijk met hem in de weg stond, naast ook het grote leeftijdsverschil, was zijn opvatting over de invulling van een echtelijk leven: "he had a Platonic, childless, marriage in mind – and that was not for her" (ibid.).

Tegen het einde van 1929 trachtte zij hem haar twijfels en reserves kenbaar te maken, zij het dan wel tactvol, door hem te zeggen dat zij hem niet langer wilde kussen.

"Her feelings for him, she explained, were not of the appropriate kind. Wittgenstein did not take the hint. In his diary notes he does not pause to reflect on *her* feelings, but dwells, rather, on his own. He found it painful, he admitted, but at the same time he was not unhappy about it. For, really, everything depended on his spiritual state rather than on the satisfaction of his sensual desires. (...) The problem, as he saw it, was not to win her over but to conquer his own desires" (Monk, 1991, 281).

Marguerite had wel degelijk een rustgevend effect op hem⁴¹, maar blijkbaar zat er niet veel meer achter dan dat, althans wat haar aanbelangde. Immers, "*everything* depended on the spirit" laat Monk (1991, 281) weten. Hij laat Wittgenstein ook zelf aan het woord:

"For if the spirit does not abandon me, then nothing that happens is dirty and petty"
(in: Monk, 1991, 281).

Wittgenstein zag alsnog niet af van zijn voornemen. In 1931 nodigde hij Marguerite uit naar Noorwegen, "to prepare as he thought, for their future life together. He intended, however, that they should spend their time separately, each taking advantage of the isolation to engage in serious contemplation, so that they would be spiritually ready for the new life that was to come" (ibid., 318).

⁴¹ "The relationship was apparently encouraged by Gretl because she considered that Marguerite's company would have a calming and 'normalizing' influence on her brother" (Monk, 1991, 239).

In aansluiting daarvan had hij bij haar aankomst een Bijbel samen met een brief in haar spullen gestoken. De brief was bewust aan het begin van een bepaalde passage ertussen gestoken: “Corinthians I 13 – St Paul’s discourse on the nature and virtue of love” (Monk, 1991, 318). Marguerite zal allicht andere verwachtingen wat betreft haar verblijf gekoesterd hebben, maar trachtte desondanks het beste ervan te maken. Na twee weken vertrok ze en was ze gedecideerd dat de man waarmee ze ging trouwen⁴² alvast niet Ludwig Wittgenstein kon zijn. Aan het einde van datzelfde jaar kwam ook een punt te staan achter hun (verstands-) verhouding (ibid., 238). Naarmate de herfst van 1928 vorderde, liepen de bouwwerkzaamheden ten einde. Wittgenstein overwoog Engeland te bezoeken; “he could, after all, contemplate returning to philosophical work” (ibid., 251).

Het is duidelijk dat Wittgenstein (vanaf 1929) zijn vriendenkring hoofdzakelijk stutte op de jongere generatie. Twee kenmerken stelde hij uitermate op prijs: ‘kinderlijke onschuld en eerste klasse hersenen’ (Monk, 1991, 262). Zo leerde hij onder andere Maurice O’C. Drury kennen, wiens leven meer nog dan dat van alle anderen door Wittgenstein blijvend werd beïnvloed. Hij was het immers, die Drury (zoals zoveel anderen)⁴³ ertoe aanzette zich van academische filosofie af te wenden en medische studies op te nemen⁴⁴. Eens hij dit had afgewerkt, moedigde zijn vriend (en mentor) hem aan om zijn vorming als psychiater af te sluiten (Monk, 1991, 264). Wittgenstein zelf, zou trouwens - samen met Francis Skinner - enige tijd met het idee gespeeld hebben zich bij Drury te vervoegen⁴⁵. Hoewel het nooit zover kwam om geneeskunde te gaan studeren in Dublin, zette hij wel stappen om op regelmatige basis met zwaar psychiatrische patiënten te gaan praten (Drury, 1996, 140).

⁴² Toen Marguerite in 1933 haar verloving met Talle Sjögren bekendmaakte, kwam Wittgenstein een uur voor haar huwelijk tot bij haar: ‘You are taking a boat, the sea will be rough, remain always attached to me so that you don’t capsize’. Haar bemerking geeft een goed beeld op de wijze waarop ze zich gedurende jaren tegenover elkaar hadden verhoud: “Until that moment I hadn’t realised his deep attachment nor perhaps his great deception. For years I had been like soft putty in his hands which he had worked to shape into a better being. He had been like a Samaritan who gives new life to someone who is failing” (in: Monk, 1991, 339).

⁴³ “Regarding such people, one is reminded of the fact that those whom Wittgenstein influenced most strongly, particularly in the 1930s (one thinks of Drury, Skinner and Hutt, as well as Smythies), did not enter academic life” (Monk, 1991, 403). Laatsgenoemde zou trouwens in zijn latere leven aan ‘paranoid schizophrenia’ geleden hebben en door Drury behandeld geweest zijn (ibid.).

⁴⁴ “There is no oxygen in Cambridge, he told Drury. It didn’t matter for him – he manufactured his own. But for people dependent on the air around them, it was important to get away, into a healthier environment. His ideal was a job in the medical profession” (Monk, 1991, 334). Op dezelfde weg had hij Marguerite al eerder gestuurd. Zij volgde een opleiding tot verpleegster.

⁴⁵ In een brief zou Wittgenstein gesuggereerd hebben “that if he did qualify as a doctor he and I might practise together as psychiatrists.” Drury voegde hieraan toe: “He felt that he might have a special talent for this branch of medicine” (Drury, 1996, 136).

Paradoxaal genoeg gaf hij, Wittgenstein, zijn vriend psychiater aanwijzingen en zelfs instructies over hoe hij het best met geesteszieken kon omgaan⁴⁶. Een voorbeeld daarvan vond plaats tijdens een wandeling:

“Always take a chair and sit down by the patient’s bedside; don’t stand at the end of the bed in a dictatorial attitude. Let your patients feel they have time to talk to you” (in: Drury, 1996, 154).

Interessant is de waarschuwing aan Drury’s adres die tevens een expliciete link legt met Wittgenstein’s eigen situatie:

“You must always be puzzled by mental illness. The thing I would dread most, if I became mentally ill, would be your adopting a common-sense attitude; that you would take it for granted that I was deluded” (in: Drury, 1996, 152).

Ondanks de aanzienlijke vriendenkring die Wittgenstein in de aanloop van de eerste maanden kon oprichten, miste hij alsnog een vertrouwenspersoon zoals Paul Engelmänn of Ludwig Hänsel (Monk, 1991, 267). Allicht is dit ook de verklaring voor het teruggrijpen naar persoonlijke dagboekachtige reflecties in een notitieblok, een activiteit die hij aangevangen had in Berlijn en waartoe hij vele jaren niet de noodzaak voelde (ibid.). De culturele alsook linguïstische verschillen droegen onvermijdelijk tot misverstanden bij. Bovendien leed hij eronder: “His feeling that he was dependent upon people to whom he could not make himself understood caused him intense suffering” (ibid., 268).

Wittgenstein beleefde een korte en oncomfortabele vriendschap met de literaire criticus F. R. Leavis. Laatstgenoemde herinnert zich hoe onmenselijk hard Ludwig soms werkte en dat hij aan een chronisch slaapttekort leed. Na een bepaalde wandeling bleek hij zodanig uitgeput dat hij door Leavis ondersteund en naar huis begeleid diende te worden. Op zijn aandringen om onmiddellijk slapen te gaan, antwoordde de uitgeputte Wittgenstein:

“You don’t understand. When I’m engaged on a piece of work I’m always afraid I shall die before I’ve finished it. So I make a fair copy of the day’s work, and give it to Frank Ramsey for safe-keeping. I haven’t made today’s copy” (in: Monk, 1991, 272).

⁴⁶ Op een dag merkte Drury hoe zijn vriend zich met een patiënt onderhield: “I was fascinated to see how gently and helpfully Wittgenstein was able to discuss with him. When at point I tried to join in the discussion. Wittgenstein at once told me to ‘shut up’.” Bij het naar huis lopen achteraf zou hij er enigmatisch aan toegevoegd hebben: “When you are playing ping-pong you musn’t use a tennis racket” (in: Drury, 1996, 140).

Ramsey zou echter sterven op 19 januari 1930. Hij was toen pas 26 jaar oud. Wittgenstein was bij hem toen hij zijn laatste adem uitblies.

In hetzelfde jaar ontmoette hij Francis Skinner, een twintigjarige student wiskunde. Francis van zijn kant, ‘raakte openlijk, onkritisch en bijna obsessief in de ban van Wittgenstein’ (Monk, 1991, 331). Laatstgenoemde daarentegen, genoot van Francis’ rustgevende uitwerking op hem. Bovendien bezat hij nog andere eigenschappen die Wittgenstein bijzonder bevielen: “Skinner is the most perfect example of the childlike innocence and first-class brains that Fania Pascal has described as the prerequisites of Wittgensteinian discipleship” (ibid., 333).

Het was alsof de twee onafscheidelijk waren:

“they both had rooms in college; they walked together, talked together and whatever social life they had (chiefly going to the cinema to watch Westerns and musicals) was shared. Above all, perhaps, they worked together” (Monk, 1991, 336).

Dit laatste is van groot belang. Het is een wederkerend gegeven bij Wittgenstein om vriendschap aan zijn werk te koppelen, als waren het twee zijden van dezelfde munt. Net zoals zijn persoonlijke gemoedstoestand erg schipperde naargelang zijn geestelijke arbeid, kregen nagenoeg al zijn vrienden vroeg of laat met zijn werk te maken. Hij verlangde naar hun betrokkenheid. Typisch was het doorlezen en nadien ‘samen’ bespreken van de stellingen. Eigenlijk kwam het er steevast op neer dat Wittgenstein alléén een betoog hield, soms tot grote ergernis van zijn compagnon. Zijn motivatie is evenmin onbelangrijk: deze externe hulp moest ertoe bijdragen zichzelf alsook zijn werk beter begrijpelijk te maken. Naar Wittgensteins’ mening deed men namelijk al te vaak zijn inzichten onrecht aan. Slechts weinigen waren in staat hem van deze overtuiging af te brengen. Skinner slaagde evenmin daarin.

Reeds in 1934 speelde Wittgenstein met de gedachte om het academische leven voorgoed vaarwel te zeggen. In plaats daarvan overwoog hij met Skinner naar Rusland uit te wijken, waar zij beiden als arbeiders aan de slag zouden gaan (Monk, 1991, 340). Voor Skinner leek dit bijzonder aantrekkelijk, gezien dit zou betekenen dat zij voortaan altijd samen zouden zijn. Wittgensteins’ aanwezigheid werd voor hem praktisch een noodzaak, hetgeen onder andere uit zijn brieven blijkt⁴⁷.

Ondanks de privélessen Russisch die beiden volgden, kwam het nooit zover om zich definitief in Rusland te installeren. Om wat afstand van Skinner te kunnen nemen, besloot Wittgenstein om naar Noorwegen terug te keren. Het zou ook zijn werk ten goede komen, zo meende hij. Zoals Ray Monk aangeeft, hing Wittgenstein een Weiningeriaanse liefdesopvatting aan, waarin

⁴⁷ “Skinner also stressed in his letters the moral necessity of having Wittgenstein by his side, as though without Wittgenstein’s guidance he would fall into the hands of the devil” (Monk, 1991, 341).

fysieke gescheidenheid bij moest dragen tot de liefde. Dit was alleszins in tegenstelling tot Francis, die niets liever wilde dan voortdurend met zijn vriend samen te zijn.

Het is opvallend hoe de gesprekken met Skinner bij Wittgenstein een erotisch gevoel opwekten. In zijn dagboek noteerde hij wel vaker een opmerking die daarop toespeling maakte. Zo bijvoorbeeld toen Skinner een bezoek aan hem bracht:

“After Francis had arrived at the house, Wittgenstein was ‘sensual, susceptible, indecent’ with him: ‘Lay with him two or three times. Always at first with the feeling that there was nothing wrong in it, *then* with shame. Have also been unjust, edgy and insincere towards him, and also cruel” (in: Monk, 1991, 376).

Monk vindt het vreemd dat Wittgenstein gelijktijdig naast Francis kan liggen én zichzelf op liefdeloosheid tegenover hem kan betrappen. In dit verband maakt hij de parallel met Weininger, die ooit schreef: “physical contact with the beloved object, in which the sexual impulse is awakened... suffices to kill love on the spot” (in: Monk, 1991, 376-377).

We kunnen ons echter nog afvragen in hoeverre Wittgensteins’ relaas niets méér laat blijken dan letterlijk geschreven staat; het valt te betwijfelen dat er inderdaad seksuele handelingen onderling verricht werden. Anders gezegd, Monk concludeert dat die er effectief waren, al kwam het wel vaker⁴⁸ voor dat Wittgenstein zich door iemand’s gesprekken seksueel opgewonden voelde zonder evenwel ooit ervan blijk te geven tegenover de betrokken persoon zelf.

Aan masturbatie, daarentegen, leverde hij zich vaker over en schreef het tevens met zoveel woorden neer. Nog belangrijker evenwel, is de wijze waarop hij hiermee omgaat.

“He worried, too, about his sensuality and his ability to love. He recorded the occasions on which he masturbated, sometimes with shame, and sometimes with bewildered doubt: ‘How bad is it? I don’t know. I guess it is bad, but I have no reason to think so.’ Was his ability to love, with a clean and pure heart, threatened by the sexual desire manifested in his urge to masturbate?” (Monk, 1991, 380).

Hoe het ook zij, een schuld bewustzijn steekt alsmaar de kop op wanneer de libido de overhand haalt. Alsof een opstoot van de genotsbeleving verontrustend inwerkt op zijn psychische integriteit.

De laatste twee jaren die aan Francis’ dood voorafgingen, was de relatie tussen hem en Wittgenstein wat bekoeld. Toen Francis in 1941 ten gevolge van kinderverlamming stierf, vervloekte Wittgenstein zichzelf voor zijn vermeende ‘ontrouw’ ten aanzien van zijn vriend,

⁴⁸ Zoals bijvoorbeeld tegenover Marguerite Respinger of Keith Kirk, waarover straks nog meer.

gezien hij in gedachten met iemand anders begaan was geweest. In 1939 had Wittgenstein namelijk kennis gemaakt met Keith Kirk, een toenmalige 19-jarige collega-arbeider van Francis. Uit dagboeken blijkt dat Wittgenstein gevoelens koesterde voor Keith.

Echter, alhoewel Wittgenstein hem geregeld privélessen gaf over fysica, wiskunde en mechanica, heeft Kirk er nooit bij stilgestaan dat zijn welwillende leerkracht op méér uit was dan louter lesgeven (Monk, 1991, 427). De manier waarop laatstgenoemde over hun verhouding berichtte, laat evenwel uitschijnen dat er wel degelijk iets had plaatsgevonden⁴⁹. Mochten we dus niet over getuigenis van Kirk beschikken, dan zouden we verkeerdelijk besluiten dat Wittgensteins' schuldgevoel tegenover Skinner op een realistische basis berustte⁵⁰.

Wanneer we met voorgaande 'relaties' vergelijken, kunnen we een parallel onderkennen: niet alleen bleek Wittgenstein vaak onverschillig tegenover de gevoelens van zijn geliefde persoon (zoals Monk⁵¹ aangeeft), tevens berustte zijn vermeende relatie op geen enkel reëel gegeven die een seksuele verhouding kenmerkt. We lijken dus ook hier met een platonische variant van de liefde te maken te hebben.

Om te besluiten: "Indeed, it perhaps made his love easier to give, for the relationship could be conducted safely, in the splendid isolation of his own feelings" (Monk, 1991, 428). Met andere woorden, naast zijn interesse voor het 'filosofisch solipsisme' dat zijn vroegere werk kenmerkt, zijn er wel degelijk ook aanwijzingen voor een 'emotioneel solipsisme' te onderscheiden (ibid.).

Zowel Wittgensteins' persoon alsook zijn filosofische werk dragen een diepe stempel van St-Augustinus' bekentenissen. In 1931 schreef hij:

"Eine Beichte muß ein Teil des neuen Lebens sein" (in: Rhees, 1992, 237)⁵².

⁴⁹ Twee uittreksels uit Ludwig's dagboek illustreren dit gegeven: "See K once or twice a week; but am doubtful whether the relationship is the right one. May it be genuinely good" en "Occupied myself the *whole day* with thoughts of my relations with Kirk. For the most part, *very* insincere and fruitless. If I wrote these thoughts down, one would see how low and dishonest – how *indecent* they were" (in: Monk, 1991, 426).

⁵⁰ Uiteraard kan men opperen dat een persoon zijn geliefde in gedachten kan bedriegen, zonder evenwel tot de daad over te gaan. Dat is ongetwijfeld correct, al doet dit geen afbreuk aan het feit dat Wittgenstein ervan overtuigd leek een verbintenis met Keith te zijn aangegaan, terwijl daar geen andere bewijzen voor zijn als zijn eigen notities.

⁵¹ Bijvoorbeeld: "That neither Pinsent nor Marguerite – and certainly not Kirk – were in love with him seemed not to affect his love for them" (Monk, 1991, 428).

⁵² Een tweede spoor zag hij weggelegd in het schrijven van een 'vollständigen Autobiographie', waarmee hij twee mogelijkheden onderkende: "die Wahrheit über sich selbst zu erkennen – oder sie zu verleugnen" (Rhees, 1992, 247). Een van zich afschrijven dus, als een soort van helende bezigheid.

Deze opvatting indachtig, bereidde hij in 1936 een serie bekentenissen voor die hij aan enkele familieleden en aan een aantal van zijn beste vrienden wilde kenbaar maken⁵³. Tal van brieven schreef hij waarin hij heel duidelijk maakte dat hij hen absoluut moest zien tijdens de kerstperiode. Eenieder die van de partij was, vond het een uitermate oncomfortabele situatie. Zo zou hij een aantal van zijn vrienden in een Lyons café zijn ‘zonden’ hebben voorgelezen. Uit overlevering van Fania Pascal weerhouden we:

“The stiff and remote way in which he delivered his confession made it impossible for her to react with sympathy. At one point she cried out: ‘What is it? You want to be perfect?’ ‘Of course I want to be perfect’, he thundered” (Monk, 1991, 369).

Wat betreft de inhoud van zijn ‘zonden’, stellen we vast dat het grotendeels om het nalaten van een handeling gaat. Ofwel zou Wittgenstein verzaakt hebben om kordaat op te treden, ofwel zou hij nagelaten hebben iemand tegen te spreken uit vrees om een verkeerde indruk⁵⁴ te wekken (ibid.). Van een geheel andere soort is evenwel het openlijk liegen, waarop hij zichzelf reeds eerder had betrapt. Zoals we eerder gezien hebben, liet het voorval van de bloedende leerlinge nadat hij haar een lijfstraf had toegediend een zware indruk op hem (Monk, 1991, 370).

Echter, lijfstraffen behoorden eerder tot Wittgenstein’s educatieve gewoontes. Vandaar dat het accent op een ander element komt te liggen, namelijk de consequenties die eruit resulteerden: Wittgenstein werd ter verantwoording voor een rechtbank gedaagd en had zijn gedrag ten onrechte geminimaliseerd. De leugen achtervolgde hem; zijn geweten vond er geen rust bij. Niettegenstaande dit incident zich reeds veel eerder had afgespeeld⁵⁵, tilde Wittgenstein er nog zozeer aan dat hij in hetzelfde jaar als zijn bekentenissen (1936) een aantal van de geslagen kinderen onverwachts opzocht en zich persoonlijk verontschuldigde, “begging their pardon” (Monk, 1991, 370).

Zoals Monk aangeeft, kan men zich indenken hoe vernederend het moet geweest zijn voor hem, toen Hermine Piribauer onverschillig zijn verontschuldiging naast zich neerlegde. Maar dat is precies de interpretatie van een buitenstaander: Wittgenstein daarentegen wilde zichzelf straffen. “The point was not to *hurt* his pride, as a form of punishment; it was to *dismantle* it – to remove a barrier, as it were, that stood in the way of honest and decent thought” (Monk, 1991, 371). Zijn tocht naar Otterthal stond dus veeleer in het teken van de ethiek (om zijn

⁵³ Volgende personen kregen alvast ermee te maken: M. O’C. Drury, G.E. Moore, P. Engelmann, F. Pascal, F. Skinner, R. Hutt.

⁵⁴ Bijvoorbeeld met betrekking tot zijn Joodse achtergrond of de seksuele ervaring die hij met een vrouw zou hebben opgedaan. Zo stelde hij tijdens de openbaring: ‘Most people would think that I have had no relationship with woman, but I have’.

⁵⁵ In de periode 1920-1926, waarbij het dieptepunt in 1926 met de zaak Haidbauer viel, waarop hij definitief opstapte als dorpsleerkracht.

zuivering tot het einde door te zetten) dan om pijn en vernedering te oogsten. Vandaar dat wij met zekerheid kunnen stellen:

“Wittgenstein regarded his confessions as a kind of surgery, an operation to remove cowardice. Characteristically, he regarded the infection as malignant and in need of continued treatment. It was characteristic, too, for him to regard a mere physical injury as trivial by comparison” (Monk, 1991, 372).⁵⁶

In 1939 werd Wittgenstein als Cambridge professor filosofie aangesteld. C. D. Broad gaf blijk van een toenmalig algemeen aanvaarde opvatting: “To refuse the chair to Wittgenstein would be like refusing Einstein a chair of physics”.

Alhoewel de filosoof officieel tot 1947 als professor aanbleef, ging hij meermaals in (ziekte)verlof opdat hij zich in zijn eentje geheel aan het schrijven zou kunnen wijden. Daarenboven was Wittgensteins’ houding tegenover zijn positie alles behalve éénduidig. Tekenend zijn zijn twijfels, de uitgesproken afkeer voor het universitaire milieu van Cambridge⁵⁷, en vooral zijn morele bezwaren tegen het ambt van professor filosofie op zich⁵⁸. Tal van veelbelovende studenten raadde hij dan ook ten strengste af om verder te gaan in de filosofie, en in de plaats daarvan, een manuele arbeid op te nemen onder het ‘gewone’ volk. Dit wat betreft zijn attitude.

Waaruit bestond zijn filosofische activiteit tijdens zijn professorschap, of waar legde Wittgenstein zijn zwaartepunten? Ten eerste valt zijn a-wetenschappelijke en a-theoretische houding op. De ‘geïdealiseerde aanbidding van de wetenschap’ poogde hij telkenmale met verbeterheid te ondermijnen (Monk, 1991, 416). Hij liet geen moment onverlet om de vooruitgangsgedachte aan te vallen en wetenschappelijke ‘ontdekkingen’ af te doen als doodgewone ‘uitvindingen’. Zo bijvoorbeeld zag hij het als zijn taak om aan te tonen dat er geen wiskundige fundamenten bestaan, en dat alle mathematische proposities in de kern van grammaticale⁵⁹ aard zijn (ibid., 418).

We willen uiteraard niet uitgebreid ingaan op de themata waarmee Wittgenstein zich gedurende zijn academische leven bezighield, maar willen er toch de nadruk op leggen hoezeer hij begaan

⁵⁶ We kunnen ons afvragen of zijn handelen met succes werd bekroond. Op 18 november 1937 schreef hij: “Im vorigen Jahr habe ich mich mit Gottes Hilfe aufgerafft und ein Geständnis abgelegt. Das brachte mich in ein reineres Fahrwasser, ein besseres Verhältnis zu den Menschen, und zu größerem Ernst. Nun aber ist alles das gleichsam aufgezehrt und ich bin nicht weit von dort, wo ich war. Vor allem bin ich unendlich feig. Wenn ich nichts Rechtes tue, so werde ich wieder ganz in das alte Fahrwasser hineintreiben” (in: Rhees, 1992, 237).

⁵⁷ In zijn dagboeken schreef hij: “Everything about the place repels me. The stiffness, the artificiality, the self-satisfaction of the people. The university atmosphere nauseates me” (in: Monk, 1991, 493).

⁵⁸ Tegenover N. Malcolm liet hij zich met de woorden ‘the absurd job of a prof. of philosophy’ over zijn bezigheid uit, en voegde eraan toe: “It is a kind of living death” (in: Monk, 1991, 483).

⁵⁹ B. Russell wees reeds op het vreemde gebruik van de term door Wittgenstein. Kort gesteld komt het erop neer dat elke propositie en logische vraag berust op (arbitraire) regels voor het *gebruik* van woorden. Zie Glock (1996, 150-155) voor een gedegen uiteenzetting.

was met het het vraagstuk van wat zinvol gezegd kan worden, en wanneer men in onzin dreigt te ontaarden. Vandaar dat hij gedreven zocht naar de grenzen van het zeggbare, dat hij een methode ontwikkelde die via metaforen, vergelijkingen, ingebeelde gesprekken, en dergelijke het zeggbare wilde afgrenzen door het te *tonen* veeleer dan het uitdrukkelijk te verwoorden.

Toen Duitsland voor de tweede maal de oorlog verklaarde, begon Wittgenstein verbeten naar een alternatief werk te zoeken, en wel naar een job die onmiddellijk aan de oorlog gerelateerd was. De idee om samen met Francis in de ambulancebrigade te gaan dienen beviel hem, zoals Drury (1996, 143) te kennen gaf. Net zoals dat tijdens de Eerste Wereldoorlog het geval was geweest, wilde hij een actieve bijdrage leveren. Maar net als toen, zat er méér achter. Hij verlangde ernaar om uit Cambridge te geraken, naar hetgeen John Ryle vernam, en gaf bijkomende uitleg:

“I feel I will die slowly if I stay here. I would rather take a chance of dying quickly”
(in: Monk, 1991, 425).

Uit zijn eerste diensttijd was al gebleken dat hij grootste verwachtingen had gekoesterd over de stempel die de oorlog op hem zou drukken; hij moest een beter mens worden, zijn ‘ijdelheid’ overmeesteren. In die levensbedreigende omstandigheden bleek hij tot betere geestelijke prestaties in staat. Het wierp dus zijn vruchten af. Deze keer ging het dezelfde richting uit. Cambridge stimuleerde hem niet op geestelijk vlak. Integendeel, hij walgde er van. De oorlogssituatie daarentegen zou opnieuw het geschikte klimaat scheppen om zijn intellect aan te scherpen en de scherpe kantjes van zijn persoonlijkheid bij te schaven. Waar Wittgenstein zelf WO I overleefd had zonder ook maar één schot af te vuren, gaf hij Drury (die op het punt stond deel te nemen aan D-Day) de volgende raad mee:

“If it ever happens that you get mixed up in hand-to-hand fighting, you must just stand aside and let yourself be massacred” (in: Monk, 1991, 460).

Dit was geenszins als grapje bedoeld, maar serieus gemeend.

Welke bijdrage aan de oorlog leverde Wittgenstein dit keer? In de periode tussen 1941 en 1944 doorliep hij maar liefst drie verschillende jobs (Monk, 1991, 432). De enige wens die hij tegenover zijn overste Prof. John Ryle uitte was dat hij in een “blitzed area” wilde werken (ibid.). Zijn eerste taak bestond erin de medicijnen vanuit de opslagplaats tot bij de patiënten te brengen. Vreemd genoeg, raadde hij systematisch de patiënten af om ze te nemen (ibid.).

Meneer S. F. Izzard, zijn baas van de apotheek, schetst een kort beeld van zijn medewerker: “He came and worked here and after working here three weeks he came and explained how we should be running the place. You see, he was a man who was used to thinking” (in: Monk, 1991, 433). Tevens laat hij weten dat Wittgenstein na een tijdje zijn job voor een andere inruilde. Hij ging als technisch farmaceuticus in het bereidingslaboratorium aan de slag. Daar kreeg hij schouderklopjes omwille van de uitstekende kwaliteit van het product dat hij voor de dermatologische afdeling toebereidde (ibid.).

Vanuit diezelfde periode stamt het relaas van een operatie die Wittgenstein in het Guy's Ziekenhuis moest ondergaan. Hij leed immers reeds jaren onder een galsteen. Op zijn zachtst gezegd kunnen we zijn houding eigenzinnig noemen: “Refusing a general anaesthetic, he had mirrors placed in the operating theatre so that he could watch what was happening” (Monk, 1991, 436).

Toen Basil Reeve, een jonge arts waarmee Wittgenstein goed kon opschieten, samen met Dr. Grant op het punt stond de ‘Royal Victoria Infirmary’ te Newcastle te gaan verwoegen, diende Wittgenstein een aanvraag in om hetzelfde te doen. In april 1943 werd hij er als labo-assistent aangesteld. Niettegenstaande hij met zijn collega's hetzelfde huis diende te delen, kon hij moeilijk aansluiting met hen vinden. Miss Andrews verklaart:

“Prof. W. did not easily fit in. He came down to breakfast in a bright & chatty mood, while we all shared a Manchester Guardian & did not talk much. In the evening when we relaxed, he would not join us at dinner, but preferred to eat in his bedroom. Mrs. Moffat, grumbling, put his meal on a tray & he came downstairs & fetched it. (I thought this was rude to Dr Grant.)” (in: Monk, 1991, 449-450).

Waar zijn collega's 's avonds de tijd vonden om gezamenlijk te ontspannen, deed Wittgenstein niet anders, zij het dan wel op zijn manier. Dezelfde mevrouw Andrews stelt: “He went to a cinema almost every evening, but could not remember anything about the films when asked about them the following day. He just went to relax” (in: Monk, 1991, 450). Ook andere personen hebben gewezen op dit merkwaardig ritualistisch bioscoopbezoek. Daarbij werd steeds aangestipt hoezeer Wittgenstein in de beeldervaring opging. Hijzelf stelde ooit dat het vergelijkbaar was met een ‘koude douche’. Vanop de eerste rij gezeten, kon hij tijdens zijn Cambridgetijd na het lesgeven volledig geabsorbeerd worden. Zo intens was zijn beleving. Hetzelfde plaatje manifesteerde zich in zijn werk. Zijn collega's in Newcastle vonden dat Wittgenstein zijn taken met teveel rigoreusiteit vervulde. “They sometimes found his absorption in the research a little too intense” (ibid.).

Toen Dr. Grant en Reeve op het punt stonden naar Italië te verhuizen, voelde Wittgenstein zich eenzaam en depressief. Het socialiseren werd er alles behalve beter op⁶⁰ (Monk, 1991, 456). Op 16 februari 1944 verliet hij Newcastle om naar Cambridge terug te keren. Niet om terug als professor aan de slag te gaan, maar vanwege een heropflakkerende hoop zijn boek (de *Tractatus*) gepubliceerd te krijgen. Swansea was in zijn ogen de ideale plaats om de nodige voorbereidingen te treffen. Immers, de mensen leken hem er warmhartiger en bovendien hield hij enorm van de Welsche kustlijn. Negen maanden bracht Wittgenstein in Swansea door. Hij woonde op drie verschillende adressen.

Toen de oorlog ten einde liep, was er voor Wittgenstein alvast geen reden tot juichen.

“I’m pretty sure, he told Hutt, that the peace after this war will be more horrible than the war itself” (in: Monk, 1991, 470).

Wittgenstein werd teruggeroepen naar Cambridge. We schrijven 1944. Russell was inmiddels terug uit Amerika, waar hij een tijdje als professor had gewerkt. Wittgenstein bekeek hem met argwaan, want hij verachtte diens recente, meer populaire geschriften. Met Moore daarentegen, zocht hij toenadering, al werd dit door diens echtgenote tot een strikt minimum herleid. Daar zat een reden achter: Moore had onlangs een beroerte gehad, waardoor hij gauw was uitgeput. Langdurige en vooral intense gesprekken (zoals Wittgenstein de gewoonte had te voeren), zouden een nefast effect hebben. Vandaar dat alle bezoeken systematisch tot hooguit anderhalf uur beperkt werden.

Alhoewel iedereen begrip en respect kon opbrengen voor deze noodzakelijke maatregel, wakte dit heel wat wrevel op bij Wittgenstein⁶¹. Hem leek het alsof mevrouw Moore haar echtgenoot verbood met hem op een degelijke manier te spreken. Naar zijn mening, diende Moore zelf de duur van zijn gesprekken te bepalen. Mocht het trouwens zover komen dat hij het tijdens een discussie zou begeven en hierdoor kwam te sterven – “well, that would be a decent way to die: ‘with his boots on’” (in: Monk, 1991, 474).

Ondertussen verbeterde Wittgensteins’ attitude ten opzichte van Europa’s toekomst allerminst. Na de revelaties van brutaliteit waarmee de geallieerden het verslagen Duitse volk tegemoet traden, raakte hij alsmáar méér bevestigd in zijn opvattingen (Monk, 1991, 479-480). Hij vreesde voor het uitbreken van een nieuwe, nog wrede oorlog. Bijkomend nam zijn afkeer voor zijn professorschap evenredig hiermee toe.

⁶⁰ Dr. E. G. Bywaters, de vervanger van Dr. Grant, herinnert zich: “I remember him as an enigmatic, non-communicating, perhaps rather depressed person who preferred the deck chair in his room to any social encounters” (in: Monk, 1991, 456-457).

⁶¹ ‘He did not realise how exhausting he could be’, vertelde Moore’s echtgenote, ‘so much so that at least on one occasion Moore said to me beforehand “Don’t let him stay too long.”’ (in: Monk, 1991, 474).

“Wittgenstein’s hostility towards professional philosophy and his dislike of Cambridge remained constant throughout his academic career, but in the years of ‘reconstruction in Europe’ that followed the Second World War, they seemed to become fused with a kind of apocalyptic vision of the end of humanity” (Monk, 1991, 484).

Tal van uitlatingen getuigen hiervan, gaande van een curieuze verwelkoming van de atoombom⁶² over de opgang van de idee dat vooruitgang een illusie is tot zijn pessimisme die gerelateerd was aan een nakende triomf van de wetenschap en technologie (Monk, 1991, 485). Het zal de lezer niet ontgaan zijn hoe zwart-wit Wittgensteins’ denken op dit moment gekleurd is. Zijn overtuigingen zijn vrij radicaal. In zijn ogen was de mensheid in gevaar. Hij volhardde daarom meer dan ooit in zijn opzet om de manier van denken die – volgens hem – aan de dreiging voorafging, te ondermijnen (Monk, 1991, 489-490). Hij streefde een “a change of spirits” na. ‘Wijsheid’ moest absoluut vervangen worden door ‘geloof’, hetgeen hij als een ‘passie’ karakteriseerde (ibid., 490). “The passion of religious faith was the only thing capable of overcoming the deadness of theory” (ibid.).

Allicht heeft zijn afwijzende houding tegenover de “disintegrating and putrefying English civilization” ertoe bijgedragen dat hij de knoop finaal doorhakte: hij zette een punt achter zijn academische carrière. Immers: “To be a professor was bad enough, but to be an English professor became, in the end, unbearable” (Monk, 1991, 488). Het zou echter nog tot 1947 duren alvorens hij officieel volledig uit zijn functie ontheven werd.

Nagenoeg gelijklopend met zijn pessimisme tegenover de toekomst en de remedie die hij voorstond, werd Wittgenstein terug verliefd. Het was een vreemde ervaring voor hem, gezien het reeds zolang was geleden dat dit nog was voorgevallen. Ben Richards, een jonge student geneeskunde, vertoonde de kenmerken die Wittgensteins’ hart verwarmden: hij was zacht-aardig, een tikkeltje bevreesd, misschien zelfs volgzaam, maar vooral bijzonder vriendelijk, hartelijk en gevoelig (Monk, 1991, 491).

Enerzijds kon hij uit deze liefdesrelatie enige morele steun putten, terwijl het anderzijds hem ook heel wat kopzorgen opleverde. Herhaaldelijk schreef hij hoe droevig hij zich voelde, net alsof zijn leven ten einde liep (Monk, 1991, 491). De liefde mocht dan nog de zorgen omtrent

⁶² Zoals Wittgenstein schreef: “Because really all I can mean is that the bomb offers a prospect of the end, the destruction, of an evil, - our disgusting soapy water science. And certainly that’s not an unpleasant thought” (in: Monk, 1991, 485). Radicaler kan niet. Een dergelijk gevaarlijk wapen zoals de atoombom is niet alleen in staat de opgang van de wetenschap en technologie een halt toe te roepen. De mensheid zelf kan er compleet mee worden uitgeroeid. Waar hij de eerste gedachte kan bijtreden, lijkt hij zich allerminst zorgen te maken over de tweede. Alsof het doel (een ideale wereld zonder wetenschap) de drastische middelen daartoe (het inzetten van de atoombom) volkomen heiligt.

zijn positie en zijn werk op de achtergrond dringen, “the anxieties of being in love were perhaps the hardest to bear” (ibid.).

Geen dag zonder antwoord op zijn brief kon voorbijgaan zonder dat Wittgenstein het ergste vreesde. Hetzelfde fenomeen liet zich reeds tegenover Pinsent, Skinner en Kirk observeren. Toch speelt er ditmaal een opvallende vernieuwing mee: voor het eerst in zijn leven lijkt Wittgenstein stil te staan bij het leed van de ander. Op 14 augustus 1946 schreef hij:

“It is the mark of *true* love that one thinks of what the *other* person suffers. For he suffers too, is also a poor devil” (in: Monk, 1991, 492).

Daarmee lijkt hij het solipsisme dat hem eerder had gekenmerkt, te doorbreken. Toch bleef de psychische onrust aanhouden. Slechts vier dagen later noteerde hij:

“I feel that my mental health is hanging on a thin thread” (in: Monk, 1991, 492).

Hoe het ook zij, in de liefde lag volgens hem de oplossing, of het nu om menselijke dan wel goddelijke liefde ging.

Toch is er een dubbele zijde. Een buitenstaander kan er niet omheen kijken dat Ludwig's liefdesbeleving een massief aspect vertoont. Zoals hij erover bericht, dreigt hij opgeslokt te worden, het overrompelt hem, een intense angst steekt de kop op. Het feit dat hij onmiddellijk de dood eraan koppelt, is opmerkelijk. Het lijkt een alles of niets situatie te zijn, waarin hij bovendien het onderspit lijkt te delven.

Tegen het einde van het jaar bezorgt de liefde voor Ben hem zowel ‘momenten van geluk’ als ‘langdurige periodes van foltering’ (Monk, 1991, 503). Hij vreesde ervoor dat de liefde niet kon standhouden, dat het niet meer dan een ‘voorliefde’ betrof. Gaandeweg raakte Wittgenstein alsmear meer overtuigd dat hij Ben zou kwijtraken. Concrete aanwijzingen daarvoor of -tegen zijn niet beschikbaar. Niettemin is het een persoonlijke indruk die hij maar niet kwijtraakte, en die op langere termijn de relatie moeilijker maakte. Al kreeg hij het niet over zijn hart om er zelf een punt achter te zetten:

“Whenever I imagine myself having made the break, the loneliness terrifies me” (in: Monk, 1991, 504).

De onzekerheid nam de overhand⁶³, bij zoverre dat hij nergens nog in kon geloven, zelfs niet in God⁶⁴. Monk getuigt in zijn biografie wel vaker van klinisch inzicht, maar volgende passage is

⁶³ Zoals hijzelf schreef: ‘The frightening thing is the uncertainty’ (in: Monk, 1991, 505).

⁶⁴ ‘From where I am to a trust in God is a long way’ (in: Monk, 1991, 505).

treffend: “And in this uncertainty Wittgenstein’s imagination tormented him with all manner of frightful possibilities” (Monk, 1991, 505). Had hij wel een recht om lief te hebben? En was hij Francis niet ontrouw door zijn relatie met Ben? Dergelijke vragen verscheurden hem.

Voegde zich nog de aanblik van een ‘verderfelijke’ (Britse) maatschappij hieraan toe, dan kwam Wittgenstein enkele maanden later tot de vaststelling:

“[I] feel myself to be an alien in the world. If you have no ties to either mankind or to God, then you *are* an alien.’ (in: Monk, 1991, 516).

Een terugkeer naar zijn solipsistische uitgangspunt? In elk geval verwijderde hij zich uit het milieu waarover hij zo verdeeld was. Monk besluit: “It is hard not to see, in his flight to Ireland and solitude, an attempt to escape, not only Cambridge, lecturing and the English people, but, even more painful, the torments of being close to his beloved” (Monk, 1991, 518).

In vergelijking met Cambridge, bood het Ierse Wicklow een welgekomen afwisseling. Wittgenstein voelde zich bijzonder aangesproken door de schoonheid van de omgeving. Hij zou er anderhalf jaar doorbrengen teneinde zich volledig aan zijn filosofische arbeid te wijden. De eerste twee weken bracht hij door in Ross’ hotel te Dublin. Kort daarna werd hem de gelegenheid aangeboden zijn intrek te nemen bij de Kingston familie. Zodoende bevond hij zich in een boerderij in de buurt van Red Cross. Een enorm vruchtbare periode brak voor hem aan. Bij een bezoek van Drury deelde hij hem mee:

“Sometimes my ideas come so quickly that I feel as if my pen was being guided” (in: Monk, 1991, 520).

Op zijn eentje trok hij er - gewapend met een notitieblok - vaak op uit, en een buur van de Kingstons signaleerde hoe hij Wittgenstein in een beek betrapte terwijl hij heel verwoed in zijn boek zat te schrijven zonder enige blijk te geven van een bewustzijn van hetgeen rond hem gebeurde (Monk, 1991, 521).

Niettegenstaande zijn werk goed vorderde, begon hij toch de moed op te geven om ooit nog een werk te publiceren:

“Heaven knows if I’ll ever publish this work” (in: Monk, 1991, 522).

Vandaar dat hij von Wright met de taak gelastte om hierop toe te zien voor het geval hij hem, Wittgenstein, zou overleven (ibid.).

Begin februari 1948 kwam er een kentering. Enerzijds leed hij aan pijnlijke indigestie-opstoten, waar hij in zijn briefwisseling evenwel aan voorbijging⁶⁵. Veel erger was zijn aftakelende geestesgesteldheid:

“Feel unwell. Not physically, but mentally. Am frightened of the onset of insanity. God alone knows whether I am in danger” (in: Monk, 1991, 522).

Monk legt een mogelijk verband: “If the nearness of Ben had been the cause of his mental instability during his last year at Cambridge, absence from him made him no more sane” (ibid., 523).

Enige parallel met president Schreber, een gevallenstudie van S. Freud⁶⁶ over paranoia, is herkenbaar. Net zoals Schreber over zijn zenuwen schreef alsof het personen betreft, zo doet ook Wittgenstein hetzelfde. Een voorbeeld:

“occasionally queer states of nervous instability about which I’ll only say that they’re rotten while they last & teach one to pray.” Dezelfde dag schreef hij bijkomend: “My nerves, I’m afraid, often misbehave. Of course they’re tired and old nerves. (...) May it be granted to me that my body doesn’t survive my soul!” (in: Monk, 1991, 523).

Met dit laatste lijkt hij erop aan te sturen via zijn ziel de overhand te halen op zijn (lichamelijke) zenuwen.

Dit was echter nog maar een voorsmaakje op wat volgde. Twee weken lang verkeerde hij in een acuut depressieve toestand, aldus Monk (1991, 523) Waar hij kort tevoren nog opgezet was met zijn omgeving en zich positief uitliet over de gastvrije Kingstons, kon hij nu niet langer werken, was hij misnoegd en snel geïrriteerd⁶⁷, verder ook slapeloos, merkbaar verontrust en geagiteerd (ibid.). In een dergelijke toestand richtte hij zich per telegram tot Drury met het verzoek hem dringend te komen opzoeken:

WITTGENSTEIN: It has come.

DRURY: I don’t understand; what has happened?

⁶⁵ Op 5 februari schreef hij aan Rhees “I am in very good bodily health”, hetgeen niet strookt met de werkelijkheid. Hij verdoezelde dus zijn ware toestand.

⁶⁶ Freud, S. (1988). Remarques psychanalytiques sur l’autobiographie d’un cas de paranoia : Dementia Paranoïdes (Le président Schreber). In : *Cinq psychanalyses* (pp. 263-324). Paris : Presses Universitaires de France.

⁶⁷ Ken, de jongste (elfjarige) zoon van de familie, kreeg in maart bezoek van een vriendje. “The two of them shared a bedroom, and would be up late at night talking and laughing together. When Wittgenstein banged furiously on the wall to tell them to be quiet, they took it as a joke. But Wittgenstein was truly at his wits’ end” (Monk, 1991, 523).

WITTGENSTEIN: What I have always dreaded: that I would no longer be able to work. I have done no work at all for the past two weeks. And I can't sleep at nights. The people under my room sit up late talking and the continual murmur of voices is driving me crazy.

(in: Drury, 1996, 154-155)

Als psychiater moet Drury wel geweten hebben hoe hij het best op deze situatie kon inspelen. Allereerst schreef hij slaaptabletten voor. Verder bood hij Wittgenstein aan om het vakantiehuisje van zijn broer op de rustgevende westkust van Ierland te betrekken, hetgeen hij accepteerde. Drury beperkte zijn interventie allerminst hiertoe. Hij gaf Thomas Mulkerrins, een werknemer van de Drury familie, de opdracht om zich goed over Wittgenstein te ontfemen⁶⁸. Daarvoor werd hij royaal betaald. Thomas van zijn kant vervulde zijn taak naar eer en geweten. Hij deed inkopen en bezorgde de gevraagde producten, assisteerde Wittgenstein bij het desinfecteren van het huis, noemde de namen van overvliegende vogels op, verbrandde dagelijks verfrommelde vellen beschreven papier, nam Wittgenstein uit voor een verstrooiend roeipartijtje, enzovoort. Eén voorval is treffend:

“One morning when Tommy arrived at Rosro, he heard Wittgenstein's voice and, on entering the cottage, was surprised to find 'the Professor' alone. 'I thought you had company', he said. 'I did', Wittgenstein answered. 'I was talking to a very dear friend of mine – myself'. The remark is echoed in one of his notebooks of the period: 'Nearly all my writings are private conversations with myself. Things that I say to myself tête-à-tête'” (Monk, 1991, 526).

Niet alleen Tommy vond Wittgenstein een tikkeltje vreemd. De Mortimer familie, Wittgensteins' onmiddellijke burenen, 'beschouwden hem als volslagen gek' (Monk, 1991, 525). Hun indruk was gestoeld op ten minste twee voorvallen. Een eerste keer keken ze toe hoe hun buur tijdens een wandeling plots stopte, met zijn wandelstok een figuur op de grond tekende, en gedurende een hele poos 'in complete absorptie' erop bleef staren, alvorens het wandelen te hervatten (ibid.). Op een avond raakten de Mortimers in hun mening versterkt door Wittgensteins' woedende uitval naar hun blaffende hond die hem uit zijn concentratie had gehaald (ibid.).

Monk wijst er nog op dat Wittgenstein in dit gedeelte van Ierland precies dezelfde indruk wekte als bij de dorpelingen van het landelijke Oostenrijk. Zelf willen we er nog aan toevoegen, hoezeer Wittgensteins' beschermd en geïsoleerd leven in het Ierse Rosro wat wegheeft van de dito omgeving die we in een psychiatrische instelling terugvinden: rust, steun

⁶⁸ “Tommy had been told by Drury that Wittgenstein had suffered a nervous breakdown, and had been asked to help in whatever way he could” (Monk, 1991, 525).

bij het vervullen van praktische taken, iemand waaraan hij zijn ideeën kwijt kon, een natuurlijke omgeving, veiligheid in een gestructureerd kader, enzomeer.

Waar hij bij zijn aankomst in Ierland nog kloeg over zijn geestestoestand⁶⁹ en niet in de hoedanigheid verkeerde om degelijke, geestelijke arbeid te verrichten, daar heeft zijn oponthoud toch een opmerkelijke vooruitgang opgeleverd. “The way of life at Rosro, though strenuous, seems to have provided the necessary conditions for an improvement in Wittgenstein’s mental and physical well-being” (Monk, 1991, 527).

Het feit dat hijzelf voor een deel in huiselijke taken moest voorzien, beschouwde hij zowel een sleur als een noodzakelijk kwaad⁷⁰, “because it keeps me sane, it forces me to live a regular life & is in general good for me although I curse it every day” (in: Monk, 1991, 528).

Tijdens de zomermaanden van 1948 keerde het tij evenwel. Zowel lichamelijk als geestelijk ging het bergafwaarts. Geregeld viel hij ten prooi aan een melancholische opwelling. Bijkomend was hij geneigd deze te personifiëren⁷¹, alsof hij achtervolgd werd door een spook (ibid., 534). Twaalf dagen later ontmaskerde hij het:

“Think a great deal of the last time with Francis, of my odiousness towards him. I was at that time very unhappy; *but with a wicked heart*. I cannot see how I will ever in my life be freed from this guilt” (in: Monk, 1991, 534).

Vanaf augustus 1948 tot 18 oktober van datzelfde jaar zocht Wittgenstein familie⁷² en vrienden op in het buitenland. Hij ging achtereenvolgens naar Dublin (voor Drury), Uxbridge (om Ben te bezoeken), Wenen (zus Hermine) en Cambridge (om een tekst te dicteren), alvorens naar Dublin terug te keren. Aanvankelijk was het de bedoeling geweest naar Rosro terug te keren, al is hij er niet meer heengegaan eens hij terug voet op Ierse bodem zette. De winter bracht hij uiteindelijk opnieuw in Ross’ hotel door, waar hij over een warme, comfortabele en – vermoedelijk het meest van belang – rustige kamer in de nok van het gebouw kon beschikken (Monk, 1991, 535). Allicht onnodig te vermelden dat hij hier opnieuw aan de slag kon gaan.

Gezien Drury ook in Dublin woonde, konden ze geregeld met elkaar afspreken. Twee voorvallen zijn markant. Net zoals Wittgenstein als gast de gewoonte had steeds hetzelfde

⁶⁹ Zoals ondermeer tegenover Malcolm: “I’ve had a bad time lately: soul, mind & body” (In: Monk, 1991, 527).

⁷⁰ Precies omwille van het therapeutisch nut streeft een centrum zoals het “Centre psychanalytique de traitement pour jeunes adultes psychotiques” in Québec ernaar de psychotici tijdens hun behandeling zoveel als mogelijk is te betrekken bij het verrichten van dagdagelijkse taken. We verwijzen naar hun standaardwerk: Apollon et al (1990). *Traiter la psychose*. Québec : GIFRIC. Wittgenstein trat hun visie dus bij.

⁷¹ “Don’t let grief vex you. You should let it into your heart. Nor should you be afraid of madness. It comes to you perhaps as a friend and not as an enemy, and the only thing that is bad is your resistance. Let grief into your heart. Don’t lock the door on it. Standing outside the door, in the mind, it is frightening, but in the *heart* it is not” (in: Monk, 1991, 534).

⁷² Zijn dierbare zus Hermine was inmiddels zwaar ziek. Ze leed aan kanker.

ontbijt te nuttigen⁷³, ging het heerschap gewoontegetrouw naar Bewley's Café "where the waitress quickly became accustomed to Wittgenstein's unvarying diet, and would bring him an omelette and coffee without his having to order it" (ibid., 536). Dit beviel Wittgenstein ten zeerste.

De wintermaanden in Dublin bleken zeer vruchtbaar, en zo kwam het voor dat Drury langskwam om zijn vriend op te halen, maar Wittgenstein hem meedeelde nog even te wachten: "'Just wait a minute until I finish this', and then continued to write for two hours without saying a word. When he did finish he seemed quite unaware that it was now long past our lunch time" (Drury, 1996, 157).

Belangrijk ook is de toenemende mate waarin Wittgenstein religieuze topics met Drury besprak (Monk, 1991, 540). In het verlengde daarvan liet hij zich vaak iets ontvallen over een link tussen zijn ziel en de dood: "Often it is as though my soul were dead" (in: Monk, 1991, 540), een zin die hij naar aanleiding van een kort bezoek van Ben schreef. Gelijklopend hiermee maakte Wittgenstein zich almaar méér zorgen over de toekomst en zijn persoonlijke gezondheid. Ondanks het feit dat er geen medisch aantoonbare bewijzen waren die zijn vermoeden konden staven, had Wittgenstein het gevoel dat zijn dood naderde (ibid., 542).

Op aanraden van Drury consulteerde hij op 16 mei 1949 de professor geneeskunde van Trinity College. Hij had op dat ogenblik last van zijn ingewanden en een algemeen gevoel van uitputting dat reeds enkele maanden aansleepte. Uit voorzorg werden X-stralen aangewend, maar het enige waarmee de expert voor de dag kon komen, was dat hij een 'atypische en onverklaarbare bloedarmoede' had. Dankzij de voorgeschreven behandeling verbeterde zijn toestand zienderogen. Pas later zal zijn vermoeden bevestigd worden.

Ray Monk (1991) vat de laatste twee jaar van Wittgensteins' leven kernachtig samen: ze hebben "something of the nature of an epilogue" (Monk, 1991, 551). De reden daarvoor is als volgt. Inmiddels had hij ingezien dat het op punt brengen en publiceren van zijn boek niet meer tijdens zijn leven zou plaatsvinden. Hij liet het bijgevolg aan anderen over. Ten tweede was hij in grote mate afhankelijk van anderen. Hij bezat dan ook geen huis, beschikte over geen enkele vorm van inkomsten, en – alhoewel hij nog wat spaargeld had – had hij de behoefte om met anderen te leven. Het financiële speelde dus niet zozeer; veeleer had het met emotionele, fysieke en intellectuele redenen te maken (ibid.). Daarom leefde hij gedurende twee jaar als gast bij zijn vrienden en discipelen, waaronder Malcolm in Ithaca, von Wright in Cambridge en

⁷³ Een voorbeeld uit Drury's ervaring spreekt boekdelen. "Wittgenstein: 'Now let it be quite clear that while we are here we are not going to live in this style' [Drury had een zeer degelijke maaltijd voorzien]. 'We will have a plate of porridge for breakfast, vegetables from the garden for lunch, and a boiled egg in the evening.' This was then our routine for the rest of his visit" (in: Drury, 1996, 125).

Elizabeth Anscombe in Oxford (ibid.). Zijn laatste momenten bracht hij in het huis van de familie van Dr. Bevan door (ibid., 559).

Nog voor Wittgenstein afreisde naar de USA om Malcolm te bezoeken, was hij zeer bezorgd of hij wel in staat zou zijn om filosofische gesprekken met hem te kunnen aangaan, zoals blijkt uit een brief:

“My mind is tired & stale. I think I could discuss philosophy if I had someone here to discuss with, but alone I can’t concentrate on it” (in: Monk, 1991, 552).

Twee maanden later schreef hij:

“I *know* you’d extend your hospitality to me even if I were *completely* dull & stupid, but I wouldn’t want to be a mere dead weight in your house. I want to feel that I can at least give a *little* for so much kindness” (in: Monk, 1991, 552).

Eenmaal in Amerika vonden de Malcolms Wittgenstein in een aantal opzichten allerm minst een moeilijke gast. “He insisted on eating bread and cheese at all meals, declaring that he did not care what he ate so long as it was always the same” (Monk, 1991, 522).

Dit patroon hebben we eerder al aangehaald. Een ander punt is al even herkenbaar. In de talrijke discussies die Wittgenstein met plaatselijke universiteitsprofessoren⁷⁴ had, verlangde hij een ontzettende inspanning van zijn discussiepartners. Nelson herinnert zich een gesprek over het probleem van het geheugen als volgt:

“probably the most philosophically strenuous two hours I have ever spent. Under the relentless probing and pushing of his enquiry my head felt almost as if it were ready to burst... There was no quarter given – no sliding off the topic when it became difficult. I was absolutely exhausted when we concluded the discussion” (in: Monk, 1991, 553-554).

Tevens waren de discussies steevast gedomineerd door Wittgenstein, “who demanded from the participants a degree of absorption and attentive rigour to which they were unaccustomed” (Monk, 1991, 554).

In private gesprekken met Malcolm trachtte Wittgenstein zijn filosofische inzichten toe te lichten. Hij wenste dat ten minste één persoon zijn werk zou begrijpen. Dus stelde hij een concrete aanpak voor: ze zouden gezamenlijk paragraaf per paragraaf doornemen. Dergelijke

⁷⁴ Waaronder Stuart Brown, Max Black, Willis Doney, John Nelson, Oets Bouwsma en Malcolm zelf uiteraard (Monk, 1991, 553).

pogingen waren in het verleden reeds spaak gelopen. Ook dit keer was het niet anders. De reden daarvoor ligt voor de hand: Malcolm vond de procedure al te rigide. Bijgevolg werd er van afgezien, ten voordele van een open discussie over filosofische onderwerpen, hetgeen meer naar Malcolms' smaak was (ibid., 556).

Kort na een ontmoeting met de filosofiestudenten aan de Cornell universiteit moest Wittgenstein wegens ziekte in een ziekenhuis onderzocht worden. Enerzijds vreesde hij dat hij in Amerika zou moeten blijven⁷⁵. Anderzijds bekreep hem de angst bij de gedachte dat hij wel eens aan dezelfde ziekte (kanker) kon lijden als zijn geliefde zus Hermine, en daardoor voor de rest van zijn leven aan zijn bed gekluisterd zou zijn (ibid., 559). Er werd evenwel geen enkel medisch aanknopingspunt gevonden. Niets ernstigs leek aan de hand te zijn. In de daaropvolgende weken herstelde Ludwig voldoende om naar Engeland terug te kunnen keren, zoals gepland.

Eenmaal terug in Dublin viel hij echter nogmaals aan ziekte ten prooi. Vertrouwend op Drury's aanbeveling, zocht hij Dr. Edward Bevan op. Op 25 november 1949 stelde hij de langverwachte diagnose: prostaatcancer. "Wittgenstein was in no way shocked to learn that he had cancer. He was, however, shocked to hear that something could be done about it" (ibid.). Bovendien betekende het geen troost voor hem:

"I'm sorry that my life should be prolonged in this way. Six months of this half-life would be plenty" (in: Monk, 1991, 559).

Enkele dagen later stelde hij zijn zus Helene van zijn ziekte op de hoogte en verzocht haar tevens om een tijdje in het ouderlijke huis (en zijn eigen kamer) te mogen wonen. Zo hoopte hij de nodige vrede en rust te vinden. Bijkomend drong hij aan op haar discretie tegenover de andere familieleden. Zij zouden niets van zijn ziekte mogen te weten komen. Wittgenstein ging zelfs nog een stap verder. In zijn pogingen om de ware aard van zijn toestand te verdoezelen, schreef hij ondermeer een euforische telegram naar von Wright:

"ARRIVED VIENNA EXCELLENT HEALTH AND SPIRITS. NOTIFY FRIENDS"
(in: Monk, 1991, 560).

Monk merkt op dat de overige familieleden ongetwijfeld moeten geweten hebben wat de ware aard was van Wittgensteins gezondheid:

⁷⁵ De dag voor hij onderzocht diende te worden zei hij tegen Malcolm: "I don't want to die in America. I am a European – I want to die in Europe... What a fool I was to come" (in: Monk, 1991, 559).

“With Hermine in bed dying of cancer, and with Wittgenstein himself having the unmistakable pallor of a man stricken with the same disease, it is unlikely that his family did not guess the real nature of his illness” (Monk, 1991, 560).

Hermine stierf op 11 februari 1950.

Tijdens zijn verblijf in Wenen herstelde Wittgenstein grotendeels. Hij trof er verschillende vrienden en voelde zich gestimuleerd in zijn denken⁷⁶. Op 23 maart vertrok hij terug naar Londen, waar hij een week in het huis van Rush Rhees verbleef. Zijn reactie ten aanzien van Rhees' vrouw is tekenend, want wijst op een dieptepunt ten aanzien van zijn attitude tegenover Engeland en het Britse volk: “Being back in England was, he wrote, ‘woeful’. The order of the place was ‘loathsome’. The people seemed dead; every spark of life was extinguished” (in: Monk, 1991, 564).

Op 4 april verhuisde hij terug naar het huis van von Wright, te Cambridge. Uit vrees voor een nakend financieel tekort bij Wittgenstein, ondernam Malcolm stappen om via de Rockefeller Foundation een onderzoeksbeurs voor hem in de wacht te slepen. In zijn terughoudendheid bewees Wittgenstein dat hij niet alleen heel eerlijk was, tevens legde hij een staaltje van zelfinschatting aan de dag, wat enigszins nieuw is:

“The thought of being able to live where I like, of not having to be a burden or nuisance to others, of doing philosophy when my nature inclines me to do it is, of course, pleasant for me” (in: Monk, 1991, 565).

Trouwens, hij kon het geld niet aanvaarden indien de Rockefeller Foundation niet de ‘gehele waarheid’ kende:

“The truth is this. a) I have not been able to do any sustained good work since the beginning of March 1949. b) Even before that date I could not work well for more than 6 or 7 months a year. c) As I’m getting older my thoughts become markedly less forceful & crystallize more rarely & I get tired very much more easily. d) My health is in a somewhat labile state owing to a constant slight anaemia which inclines me to catch infections. This further diminishes the chance of my doing really good work. e) Though it’s impossible for me to make any definite predictions, it seems to me likely that my mind will never again work as vigorously as it did, say, 14 months ago. f) I cannot promise to publish anything during my lifetime” (in: Monk, 1991, 565).

⁷⁶ Naar aanleiding van Goethe's *Farbenlehre* meende Wittgenstein: “I may find scientific questions interesting, but they never really grip me. Only conceptual and aesthetic questions do that. At bottom I am indifferent to the solution of scientific problems; but not of the other sort” (in: Monk, 1991, 561).

Vooral dit laatste is nieuw. Hiervoor was hij altijd overtuigd gebleven om zijn boek uit te brengen. Ditmaal zag hij af van zekerheid, en liet hij de mogelijkheid open.

Wittgenstein dreef zijn positie tot het uiterste. Toen hij door de directeur van de stichting, Chadbourne Gilpatrick, bezocht werd, sloeg hij het aanbod definitief af:

“in my present state of health & intellectual dullness I couldn't accept a grant” (in: Monk, 1991, 566).

De oorzaak van zijn ‘intellectuele domheid’ schreef hij toe aan de oestrogenen die hij als onderdeel van zijn behandeling innam.

Op 25 april nam Wittgenstein bij Elizabeth Anscombe (in Oxford) zijn intrek. Alhoewel hij zijn appreciatie voor de von Wrights niet verhulde, wist hij Malcolm te vertellen dat de lawaaierigheid van de kinderen hem parten speelde. Hij verlangde naar rust. Zodoende verhuisde hij opnieuw. Echter, ook hier was het niet perfect naar zijn zin:

“The house isn't very noisy but not very quiet, either” (in: Monk, 1991, 567).

Als gevolg daarvan wist hij niet of hij lang zou blijven. Voordeel was echter de aanwezigheid van een vriendelijke kunststudent, Barry Pink. Ze konden openlijk over hun gedachten, gevoelens en levens praten (Monk, 1991, 567). Eén voorval is interessant: naar aanleiding van Pinks' vraag of Wittgensteins' interesse voor filosofie iets met zijn homoseksualiteit te maken kon hebben, wees Wittgenstein de vraag ten strengste af, “with anger in his voice: Certainly not!” (ibid., 568).

Tijdens de eerste week van oktober 1950 gingen Ben en Ludwig samen naar Noorwegen. Ondanks Wittgensteins' verontrustende fysieke conditie waagden zij zich alsnog aan een lange en moeilijke boottocht langs de fjorden. Wittgenstein kreeg opnieuw hoop. Voor het eerst achtte hij het terug mogelijk alleen in Noorwegen te leven en er aan filosofie te doen (ibid., 574).

Eénmaal terug in Oxford, stelde hij von Wright op de hoogte. Engeland bood onvoldoende rust. Mocht hij er alsnog niet in slagen om degelijk werk te verrichten in Noorwegen, dan zou hij er nergens in slagen. Door omstandigheden diende zijn afreis telkenmale uitgesteld te worden, bij zoverre zelfs dat Wittgenstein naar een ander gekend alternatief teruggreep: een klooster. Een bevriende priester regelde een verblijf in Blackfriars Priory, waar hij het leven van een broeder kon leiden, maar vooral, waar hij tot rust kon komen (ibid., 575).

Echter, tegen januari 1951 was zijn fysieke toestand dermate slecht dat hij constant medische aandacht behoefde. Hij kreeg niet alleen een hormonenkuur toegediend, maar tevens X-stralen. “He had a deep horror of the idea of dying in an English hospital, but Bevan promised him that, if necessary, he could spend his last days being looked after at Bevan’s own house” (ibid.). Begin februari⁷⁷ accepteerde Wittgenstein dit voorstel, verhuisde hij nogmaals, en stierf nog voor de aankomst van zijn vrienden vredig met de woorden:

“Tell them⁷⁸ I’ve had a wonderful life!” (in: Malcolm, 2001, 81).

Malcolm (2001) voegt er een persoonlijke bedenking aan toe:

“When I think of his profound pessimism, the intensity of his mental and moral suffering, the relentless way in which he drove his intellect, his need for love together with the harshness that repelled love, I am inclined to believe that his life was fiercely unhappy. Yet at the end he himself exclaimed that it had been ‘wonderful’! To me this seems a mysterious and strangely moving utterance” (Malcolm, 2001, 81).

3. BESLUIT

Welke punten weerhouden we nu voor een meer diepgaande, theoretische bespreking? Allereerst wijzen we op Ludwig’s vreemde verhouding ten aanzien van zijn eigen familie. Eens zijn vader gestorven was, merken we een opvallende verandering in diens houding. Ludwig schenkt niet alleen het geërfde vermogen weg, tevens verhuist hij. Familiebezoeken worden van dan af ervaren als een last of verplicht nummertje ten aanzien van zijn moeder. Eens ook zij sterft, keert het tij evenwel. Opnieuw groeit Ludwig toe naar zijn familieleden. Hij neemt met veel enthousiasme deel aan de familiale aangelegenheden. Het hiernavolgende hoofdstuk zou andere andere moeten aantonen dat de familiale verhoudingen en discours belangrijke factoren zijn ter verklaring van de ‘keuze’ van een familielid voor deze of gene psychische structuur.

Een tweede zaak betreft de verhouding van Wittgenstein ten aanzien van zijn medemens (of de verlangende Ander). Wittgenstein schrijft niet alleen over solipsisme, maar lijkt er ook zijn leven lang persoonlijk mee te hebben geworsteld. Hij had moeite om de gevoelens van anderen te onderkennen, ging er zelfs herhaaldelijk flagrant aan voorbij (alsof ze onbestaande waren) en

⁷⁷ Terzelfdertijd vernam hij het nieuws dat hij hooguit nog enkele maanden te leven had. Het kwam ‘als een enorme opluchting’ voor (Monk, 1991, 577). Aan mevrouw Bevan zei hij dat hij vanaf nu zou werken zoals nooit tevoren. Vreemd genoeg had hij gelijk. “During the two months left of his life Wittgenstein wrote over half (numbered paragraphs 300-676) of the remarks which now constitute *On Certainty*, and in doing so produced what many people regard as the most lucid writing to be found in any of his work” (Monk, 1991, 577-578).

⁷⁸ Waarschijnlijk heeft dit betrekking op zijn Engelse vrienden die een dag later arriveerden: Ben, Anscombe, Smythies en Drury (Monk, 1991, 579).

tilde zwaar aan meningsverschillen. Bovendien leek hij van discussies te houden waarin voornamelijk hijzelf aan het woord was (als hij het woord al niet volledig naar zich toetrok) en vertoonde hij de neiging gesprekken met intellectuelen in seksuele termen te interpreteren. Ofwel raakte hij opgewonden door een persoon, ofwel had hij het gevoel zijn ‘verstand te prostitueren’. Aan conventies inzake wetenschappelijke publicaties had hij lak. Sociale contacten deed hij gewoonlijk af als een last en zijn medemensen omschreef hij herhaaldelijk als beesten, terwijl hij zichzelf als ‘buitenaards wezen’ kwalificeerde. Tenslotte lag fysieke betrokkenheid hem meermaals zwaar op de lever, al leed hij in afzondering dan weer onder een verschrikkelijk eenzaam gevoel. Hij benaderde een ander persoon en trok zich na verloop van tijd angstvallig terug. Hoofdstuk III beoogt deze elementen vanuit de psychoanalytische theorie met elkaar in verband te brengen.

Ook inzake het Symbolische (of de talige Ander) weerhouden wij enkele elementen. De taal, of ten minste iets wat ermee verband houdt, lijkt de ultieme schakel van zijn bestaan te zijn. Dit thema heeft hem dan ook zijn leven lang parten gespeeld. Ten eerste leerde hij pas op vierjarige leeftijd spreken. Dit suggereert problemen met de taalverwerving. Vervolgens deed er zich op acht- of negenjarige leeftijd een traumatische gebeurtenis voor die naar eigen aangeven de basis zou hebben gelegd voor zijn zelfmoordgedachten: hij had gelogen. Of anders gesteld, uit persoonlijke overwegingen had hij nagelaten de waarheid te zeggen. Daarop zocht hij almaar naar het ‘verlossende woord’, hetgeen hij ook vond – althans voorlopig – in meerdere geschriften (o.a. van Weininger, Tolstoy, enz.) en bij een enkele persoon (Russell, die hem via zijn aanmoediging van zelfmoord afhield). Ten vierde begreep hij filosofie als taalkritiek, hetgeen hem er uiteindelijk toe bracht een nieuwe taaltheorie (of liever – *taalethiek*) te ontwerpen: zinvol is alleen hetgeen gezegd kan worden. Over de rest zou men moeten zwijgen. Echter, door te *tonen* wat niet gezegd kan worden, zou men alsnog en op een ethisch aanvaardbare wijze de taalbarrière omzeilen. Als klap op de vuurpijl voorziet Wittgenstein zelfs een directe link met het ‘Mystieke’. Dit lijkt verband te houden met een delirant project, hetgeen eveneens in het hoofdstuk omtrent de persoonlijke dynamiek aan bod zal komen.

Verder valt ook de chronisch depressieve stemming op, wat op zich reeds een houvast biedt voor een psychiatrisch onderzoek. Telkens weer wanneer Wittgensteins’ werk in het slop raakt, verziekt zijn gemoedsstemming. Enkele malen onttaarde het zelfs in een acuut klinisch beeld. Zijn filosofisch werk leek zijn enige bestaansreden. Bleven zijn revolutionaire gedachten uit, zo verviel hij in een melancholisch aandoend beeld, vergelijkbaar met een ‘Weltuntergangserlebnis’. Opvallend is de aan- dan wel afwezigheid van geliefde personen. Het lijkt er steeds mee in verband te staan. In dezelfde lijn valt ook Wittgensteins’ appèl naar God op. Stagneert zijn werk, zo voelt hij zich zwak, onmachtig en nietszeggend. Tevens richt hij zich dan tot de Almachtige, alsof deze over zijn toestand zou kunnen beslissen. Alsof het een reëel iemand betreft, met wie hij in (een unilateraal) gesprek kan treden en die desgevallend in

zijn leven kan ingrijpen. Op het thema van het ontregelde genot zullen wij binnen het kader van hoofdstuk III nader ingaan.

Er blijken zich tenslotte enkele beklijvende psychiatrische passages te hebben voorgedaan in Wittgensteins' leven. Of het nu in het veld van de hallucinatie of met de uitbouw van een waan te maken heeft enerzijds, of met het opduiken van taalstoornissen of een aantasting van het tijd- en ruimtebesef anderzijds, dergelijke fenomenen blijken zich wel degelijk te hebben voorgedaan. We denken aan het praten tegen zichzelf, het op zichzelf betrekken van boodschappen en het projecteren van eigen ervaringen op de buitenwereld. Ook het woedend tekeer gaan tegen 'onophoudelijk gefluister' of effectief lawaai van buiten en het zich compleet laten onderdompelen ('absorberen') in onderzoek, muziek, film of theater liggen in dezelfde lijn. Het willen creëren van een meer omvattende taal, zoals eerder aangegeven, alsook het streven naar uitschakelen van een fundamenteel kwaad (zoals bijvoorbeeld de wetenschap en de theorie) weerhouden wij als bijkomende indicaties voor een kritische periode. In hoofdstuk III (2.4. tot en met 2.7.) zullen we dit alles systematisch afwegen aan het klinisch tableau van de psychose.

Hoofdstuk II:

Ethnoanalyse - de herhaling binnen de verwantschapsstructuren

1. ACHTERGRONDEN VAN DE ETHNOANALYSE⁷⁹

1.1. Reproductie versus Procreatie

Vanuit een jarenlange praktijkervaring met de behandeling van psychotici is het inzicht gerezen dat de psychose niet zomaar uit de lucht komt vallen. Heden ten dage dreigt men zich al gauw in een discussie over de biologische, sociologische dan wel psychologische gedetermineerdheid te verliezen. Gemakshalve spreekt men dan van een biopsychosociale oorsprong. Men raapt als het ware alle belanghebbende perspectieven samen. Het getuigt alleszins van een democratische bezorgdheid. Bovendien laat zich nog een vierde discours gewaar worden: het juridische.

Apollon (1997) is van mening dat, hoe verdienstelijk elk afzonderlijk discours ook kan zijn, deze oriëntaties ontoereikend zijn bij een benadering van psychose. Wij verklaren ons nader. Een biologische oriëntatie zou de klemtoon al te eenzijdig op de reproductieve familiale functie leggen, terwijl de sociologische al te veel gewicht toekend aan de meso en macro structuren.

⁷⁹ We baseren ons hierbij integraal op Apollon et al (1990), Apollon (1997) en Apollon (1999).

Verder zou de impact van het culturele op het juridische niveau onderschat worden, waarbij de mondialisering van de democratische ideologie als typisch voorbeeld geldt (Apollon, 1997, 218-219). En wat de psychologie betreft, kunnen we raden: allicht verwaarloost zij de talige oriëntatie van de lacaniaanse psychoanalyse.

Vandaar dat Apollon (1997 en 1999) en Apollon et al (1991) een “nieuw paradigma” inluiden. Zij stellen een bewerking voor van de problematiek rond de procreatie van het subject⁸⁰, in scherpe tegenstelling met de biologische invalshoek rond de reproductie. Deze laatste immers steunt principieel op de wetenschappelijke notie van instinctieve programmering. Alsof elk mens van bij de geboorte over een reëel weten zou beschikken (Apollon, 1997, 219). Apollon vecht dit met Lacan aan: “Il n’y a pas de rapport sexuel!” (ibid.). Geen enkel instinct, geen enkel voorgeprogrammeerd weten garandeert de ontmoeting tussen de geslachten om tot reproductie te komen. Daartegenover plaatst hij de visie van de procreatie. Hierin wordt een subject grootgebracht dat in staat is om op het tekort van reëel weten met een constructieve, zij het dan wel arbitraire en voorlopige, invulling voor de dag te komen.

« La position freudienne au fond, consiste à poser le ‘nom du père’ à la place du défaut du savoir dans le réel. On n’est pas le produit de l’instinct sexuel, on est le fils de son père. C’est la question qui hante la psychose, la question du Nom-du-Père » (Apollon, 1997, 220).

De accentverschuiving heeft dus alles te maken met een fundamentele betekenaar die telkens opnieuw een andere vorm kan aannemen, afhankelijk van het socioculturele én familiale én individuele kader van het gezin waarin een gegeven persoon opgroeit. Alle mogelijke invullingen van die fundamentele betekenaar noemen wij samenvattend de Naam-van-de-Vader. Toch mogen we niet uit het oog verliezen dat het slechts een benaming is die weliswaar verschillende ladingen kan bevatten, maar minstens in één punt overkoepelend werkt: het betreft symbolische inhouden. Zo pogen tal van oplossingen, geloven, religies, mythes, rituelen, strategieën, ... een antwoord te bieden op existentiële kwesties, die bij voorbaat nooit definitief kunnen worden ingevuld. En dit precies vanwege het uitblijven van een metataal⁸¹, of anders gesteld, de beperktheid van het Symbolische om het Reële te vatten⁸².

⁸⁰ Dit is een typisch lacaniaans begrip. Lacan wendt het op verschillende wijzen aan. In dit werk hanteren we het echter stevast in de betekenis van het *persoonlijk subject*, wiens uniciteit gevestigd wordt door een act van zelfaffirmatie (Evans, 2003, 195). Het betreft een verdeeld subject (\$), getekend door een niet in te vullen tekort. Tevens geldt het als ‘subject van het onbewuste’, aangezien het niet louter verband houdt met een bewust beslissingscentrum zoals het Ego. Tenslotte is het van belang dat het subject een effect is van de taal (Evans, 2003, 196). Een persoon wordt slechts ‘subject’ onder impuls van o.a. een ouderlijk discours en dito verlangen.

⁸¹ Lacan stelt dat de taal op geen enkele wijze toelaat de waarheid te vertellen *over* de waarheid. Er bestaat geen Ander van de Ander, stelt hij. Een onafhankelijke supertaal of metataal is dan ook een volstrekte onmogelijkheid (Evans, 2003, 110-111).

⁸² We onderscheiden drie registers: het Reële, het Imaginaire en het Symbolische. Laatstgenoemde bestaat uit een set gedifferentieerde, met elkaar verbonden elementen die wij betekenaars heten. Het Symbolische slaat via het proces van betekenisverlening een bres in het Reële: enkel via de woorden bestaat er een

Hoe nu het verband tussen de ethnoanalyse en de familie begrijpen? Het inleidende woord van Apollon en Cloutier (1990) is verhelderend:

“Les noms et prénoms signés avec fierté, hésitation, honte ou encore assurance renvoient chacun au discours tenu et transmis sur sa famille, sa parenté. Certains peuvent assumer aisément l’héritage généalogique, d’autres passeront leur vie en quête d’un Nom, d’un sens que la nomenclature de la généalogie jusqu’aux ancêtres les plus lointains ne suffit pas à combler. Pourquoi tel héritage généalogique crée-t-il un mode de vie insatisfaisant pour un de ses membres ? Ou encore, comment se fait-il qu’un héritier ne réussisse à vivre qu’à la condition de s’exclure ? Tel est le genre de questions auxquelles nous amène l’analyse des structures et des relations dans les familles des psychotiques » (in : Apollon et al, 1990, 173).

1.2. Vorig Onderzoek met Ethnoanalytische Vragenlijst

Bij voorbaat moeten we de lezer waarschuwen: het kwantitatief onderzoek dat door Apollon en zijn Canadese collega’s werd verricht is tot op heden nog niet gepubliceerd, ondanks het feit dat er in 1997 een aankondiging voor bekendmaking plaatsvond (Apollon, 1997, 217).

Desondanks kunnen wij een aantal aspecten toelichten. Daarvoor baseren wij ons op de wel gepubliceerde geschriften (Apollon et al, 1990; Apollon et al, 1996; Apollon, 1997; Apollon, 1999) alsook op enkele onuitgegeven documenten die wij tijdens een stage in het *Centre psychanalytique de traitement pour jeunes adultes psychotiques* in handen kregen en aansluitende mondelinge toelichtingen.

Het GIFRIC⁸³ ontwikkelde een vragenlijst die bestaat uit 132 vragen. Ze is bedoeld om tijdens een semi-gestructureerd interview door de ethnoanalyticus te worden ingevuld. Bij voorkeur worden zowel de vader als de moeder apart bevraagd, alsook het (vermeend) psychotisch subject en eventuele broers of zussen.

De vragen zijn op allerlei aspecten gericht die toelaten de familiale structuren alsook de circulerende discours in kaart te brengen. De resultaten kunnen op twee manieren worden aangewend: enerzijds is het een waardevol instrument voor de behandeling van de betrokkene. Tijdens plenaire klinische vergaderingen wordt elke casus zorgvuldig voorgesteld en verder

wereld van dingen. Het Reële zelf is hetgeen zich buiten het talige verhoudt en absoluut ontoegankelijk blijft voor symbolisatie. Het is het onmogelijke en traumatische, want noch het Symbolische noch het Imaginaire hebben er vat op. Laatstgenoemde dient begrepen te worden als de wereld van het inwendige beeld, van de imaginatie (Apollon et al, 1990).

⁸³ *Groupe Interdisciplinaire Freudien de Recherche et d’Intervention Culturelles et Cliniques*, waarvan de zetel in Québec ligt.

ontleed. Zodoende krijgt elk personeelslid hetzelfde totaalbeeld voorgeschoteld, hetgeen de onderlinge communicatie bevordert. Anderzijds kunnen de resultaten ook over verschillende families heen vergeleken worden. Zo ontstaat er een profiel van families van psychotici waarmee nieuwe gevallen vergeleken kunnen worden. Tevens kan het naast het profiel van een controlegroep gelegd worden. Apollon (1997, 217) maakt melding van een steekproef van ongeveer vijfhonderd respondenten. Cross-cultureel onderzoek werd tot op heden niet verricht.

Specifiek bevroegde thema's hebben met de beleving van het eigen huwelijk en dat van de ouders te maken, de aanloop ertoe, de eerste ontmoeting, het uitbouwen van de relatie, de intimiteitsdimensie, de taak- en machtsverdeling, de toekomstvisie, de reactie van de familie en de sociale omgeving, de beroepsuitoefening en dergelijke. Ook individuele dimensies worden bevroegd, zoals de wijze waarop de betrokkene zichzelf en de anderen (partner en kinderen) percipieert.

Impliciet is het de bedoeling om na te gaan wie het binnen het gezin (en zelfs de ruimere familie) voor het zeggen heeft en hoe de anderen deze invloed onthalen, hoe de gezinsleden de anderen ervaren, welke verhalen de ronde doen, welke idealen er heersen en wat als taboe geldt, wie klassiek het onderspit delft, in welke mate de ouders responsief waren dan wel ongeïnteresseerd en/of ambivalent, welke gebruiken de familie erop nahoudt, hoe ze met de socioculturele erfenis omspringt of welke visie ze op de maatschappij heeft en dergelijke.

Grofweg gesteld bevroegt het geheel het latente weten van de participanten met betrekking tot het genot binnen de familiale ruimte. Zo kan het individuele genot⁸⁴ bij wet (al dan niet expliciet) gereguleerd worden dan wel vrij spel krijgen. In het laatste geval is geen structuur voor handen. Elkeen is aan zichzelf overgeleverd. Wanneer daarentegen wel degelijk grenzen worden gesteld, is het belangrijk om na te gaan of daar een zekere systematiek in zit dan wel of het beleid laks wordt opgevolgd. Tevens is het van belang te weten of iedereen de wet naleeft, of plaatsen sommigen zich er stevast boven? Al dan niet tot groot ongenoegen van de overige gezinsleden.

Dit met betrekking tot de achtergronden. Dan gaan we nu (in deel II) over tot een uiteenzetting omtrent het begrippenkader. In een derde deel volgt de toepassing op de Wittgenstein familie.

⁸⁴ Het is van belang erop te wijzen dat de psychoanalytische invulling van het begrip "genot" (of *jouissance*) sterk verschilt van de dagdagelijkse variant. Het heeft dus niet zozeer met pret en plezier te maken. Veelal zelfs met het tegendeel. Het genot situeert zich namelijk binnen het veld van het ongemedeerde, het onmiddellijke of – anders gesteld – het Reële. Het overspoelt het subject en is daarom traumatisch. Het zal zich zoveel als mogelijk proberen ertegen te beschermen. Dat gebeurt door middel van het lustprincipe, hetgeen op symbolisch niveau opereert. Gezien deze laatste zich invoegt onder de wet, stelt het het subject in staat een dam op te werpen tegen het overweldigende (reële) genot. Paradoxaal genoeg streeft het subject er dus naar om zijn genot drastisch in te perken. Op een gedereguleerd genot verliest het Symbolische echter terrein; het Reële dreigt dan de overhand te halen (Evans, 2003, 91-92 en 148-149).

2. ETHNOANALYTISCH BEGRIPPENKADER⁸⁵

Alvorens we een aantal specifieke thema's betreffende de ethnoanalyse – zoals ze geconcipteerd werd door Apollon et al (1990) – op de familie van Ludwig Wittgenstein zullen toepassen, willen wij het begrippenkader omschrijven.

Onze aandacht gaat uit naar concepten zoals afstammingslijnen en generaties, de minimale structuur van verwantschap, de alliantie, het contract, het clanbegrip, het “matriline” (waarvoor wij geen bevredigend Nederlandstalig equivalent kunnen vinden), de meesterfiguur en tenslotte het gerucht.

2.1. Inleiding

We kunnen ons afvragen wat precies in het traject van een gegeven individu hem ertoe heeft gebracht de betekenaar van de Naam-van-de-Vader⁸⁶ te verwerpen. Of anders gesteld, in welke mate slaagt een familie er al dan niet in om binnen hun verwantschapsstructuur een geloofwaardige autoriteit te vestigen, waardoor de verhoudingen tussen de betrokkenen gereguleerd worden en het leven zodoende op symbolische leest wordt gestoeld?

Zo de autoriteit geloofwaardig is en door de familieleden wordt ondersteund, zo kan het kind de wet in zijn psychisme inschrijven. Het gevolg ervan is veelvuldig: zijn leefwereld wordt afgelijnd, het Reële kent een symbolische omkadering. Bijkomend ontgroeit het kind de dualiteit met de moeder(figuur) door tussenkomst van de symbolische autoriteit die (hoofdzakelijk) door de vader(figuur) wordt gedragen.

Dit op zich opent nieuwe perspectieven: het wordt mogelijk om een eigen, subjectief bestaan te gaan leiden – waar het kind voorheen genoodzaakt was zich te vereenzelvigen met het verlangen van de moeder(figuur). Verder wordt het genot van de familieleden vanuit sociaal opzicht drastisch ingetoomd. Het recht van de sterkste raakt zodoende uitgehold. Tevens stapt het kind in de sociale band waarin de erkenning van de Ander en de intersubjectiviteit voorop staan. Tenslotte ontwikkelt het kind een persoonlijk verlangen dat onmiddellijk aan het verbod gerelateerd is.

Aan de subjectwording gaat dus veel vooraf. Elke talige positie ontwikkelt zich immers binnen een familiaal kader dat tevens een socio-cultureel reproductieproces met zich meebrengt. Een

⁸⁵ We baseren ons hierbij integraal op Apollon et al (1990), Apollon (1997) en Apollon (1999).

⁸⁶ We geven nogmaals een korte, niet-exhaustieve definitie. Zoals de naam aangeeft, heeft het begrip met de vader te maken. Of beter, met diens functie. De vader is in de regel de tweede Ander (naast de moeder) waarmee het kind geconfronteerd wordt. Zodoende introduceert hij tevens een nieuw verlangen. Klassiek vervult de vader een dubbele symbolische functie: enerzijds een wetgevende, anderzijds een verbiedende. Vandaar de woordspeling van Lacan op respectievelijk de *'nom' du père* (of naam van de vader) en de *'non' du père* (het nee of verbod van de vader). Zo het kind deze symbolische functie moet ontberen, en als onmiddellijk gevolg volledig is overgeleverd aan het verlangen van de moeder, zal het de Naam-van-de-Vader verwerpen, met psychose als resultaat (Evans, 2003, 119).

kind wordt door zijn ouders (of andere zorgdragers) gesocialiseerd. De wijze waarop men het kind socialiseert is echter van groot belang.

Drie dimensies schuift Apollon (1999, 99) naar voren: de vaderfunctie⁸⁷, de metafoor van de Vader (of de Naam-van-de-Vader) en de persoon van de vader zelf. In hun hoedanigheid zijn ze doorslaggevend. Wij denken hierbij aan de ethische keuze⁸⁸ die het subject moet maken ten aanzien van het tekort van de talige Ander (of het gebrek aan symbolische fundamenten).

Op een specifieke manier kunnen deze drie dimensies een noodzakelijke maar onvoldoende voorwaarde begrepen worden voor het in de hand werken van psychose. In wat volgt zullen we dit summier toelichten.

In tegenstelling tot de gangbare opvatting dat psychotici het realiteitsbesef zijn kwijtgespeeld, positioneren wij ons uitgesproken anders: de psychoticus heeft een essentieel probleem met de sociale band⁸⁹:

“En effet, pour nous la phénoménologie de la psychose se structure essentiellement autour de la perte du lien social. (...) Ce que nous désignons là comme lien social est donc le mode sous lequel, pour un sujet donné, prend place l’hétérogénéité de son désir ou de sa position subjective dans l’ordre symbolique qui règle son rapport aux autres” (Apollon et al., 1990, 95).

Niet hun realiteitszin doet hen de das om. Wel hun fragiele sociale verbondenheid. Ze missen dan ook een essentiële betekenaar (de Naam-van-de-Vader) waarmee de coëxistentie onderbouwd kan worden. Zonder die betekenaar staat hun gehele bestaan immers op losse schroeven, hetgeen duidelijk tot uiting komt in de psychose.

Indien psychose berust op een problematische sociale verhouding, hetgeen de psychotische fenomenologie doet vermoeden, dan is het absoluut noodzakelijk deze tot

⁸⁷ Deze ligt in de vaderlijke autoriteit besloten en kan als volgt gedefinieerd worden: “L’autorité paternelle dans ce cadre est une coopération parentale pour reconnaître la prédominance historique des règles et des lois socio-culturelles sur tout enjeu ou norme familiaux ou parentaux” (Apollon, 1999, 114).

⁸⁸ Met name wat betreft deze ethische keuze, is het opvallend hoeveel moeite psychotici (in behandeling) ondervinden met het maken van die keuze. Immers, zij weten zich permanent met het tekort van de Ander geconfronteerd, en kunnen bijgevolg niet zomaar genoegen nemen met een maatschappelijk aangeboden ‘oplossing’. De behandeling die het *Centre psychanalytique de traitement pour jeunes adultes psychotiques* aanbiedt zal daarom alles in het werk stellen om die personen te begeleiden in het beslissingsproces, vooral dan door de weg van de (zowel artistieke als analytische) creatie te verkennen. Het maken van de keuze komt de psychoticus *zelf* toe (zie o.a. Apollon et al., 1990).

⁸⁹ Citaat van Ludwig Wittgenstein in Jaccard (1997, 60): « Je me sens un étranger dans ce monde. Si rien ne vous relie à l’humanité ou à Dieu, alors vous êtes un étranger. » Niets kan inderdaad definitief soelaas bieden zo de Naam-van-de-Vader niet werd geïnstalleerd. De (psychotische) structuur valt niet op te heffen. Eens buiten de sociale band (of het discours), is men gedoemd erbuiten te blijven. Alhoewel we tot hiertoe nog niet hebben aangetoond dat Ludwig Wittgenstein daadwerkelijk een psychotische structuur bezat, illustreert het citaat goed hetgeen wij bedoelen.

in zijn prille beginpositie op te sporen. Voorgaand onderzoek (Apollon, 1997) heeft aangetoond dat de ethnoanalyse wel degelijk een handig onderzoeksinstrument is dat niet alleen tot interessante algemene bevindingen voert, maar waar de individuele behandeling ook op verder kan werken.

Waaruit bestaat de ethnoanalyse specifiek? We laten Apollon en Cloutier (1990) aan het woord:

« Notre approche ethnoanalytique consiste donc à interroger les conséquences, dans la vie de l'individu, d'une perte des repères fondamentaux en ce qui concerne le sens de la coexistence commune et la représentation de soi dans le lien social » (in : Apollon et al, 1990, 175).

Principieel reguleert de wet de bevrediging van individuele pulsies⁹⁰ binnen het gezin (en ook daarbuiten) door een symbolische instantie in te roepen waaraan elkeen deelachtig is. Zodoende schept ze een zin of betekenis voor het coexistentieel verband en dus ook een gemeenschappelijke 'realiteit'.

Echter, wanneer deze wet voor een gegeven individu ongegrond voorkomt gezien de ongeloofwaardigheid ervan, dan groeit de verhouding van het individu ten aanzien van zijn pulsies en de sociale band uit tot een vorm van wildgroei. Psychose is een mogelijk resultaat. Daarom moeten we te rade gaan bij de minimale structuur van de verwantschap om de problematiek beter te begrijpen.

2.2. De Minimale Structuur van Verwantschap⁹¹

Een ethnoanalytische aanpak laat ons toe gegevens in te winnen omtrent knelpunten binnen de verwantschap. Knelpunten omdat zij de basis kunnen leggen voor een psychotische positie ten aanzien van de wet en, in het verlengde ervan, het genot. Tot vier generaties ver moeten we gaan, om een duidelijk beeld⁹² te krijgen. Dit is tevens het aantal discours dat een gegeven subject determineert en een tijds kader dat het kan overzien. Anders gesteld, kunnen dus ook de overgrootouders na hun dood nog steeds een impact hebben op hun nazaten.

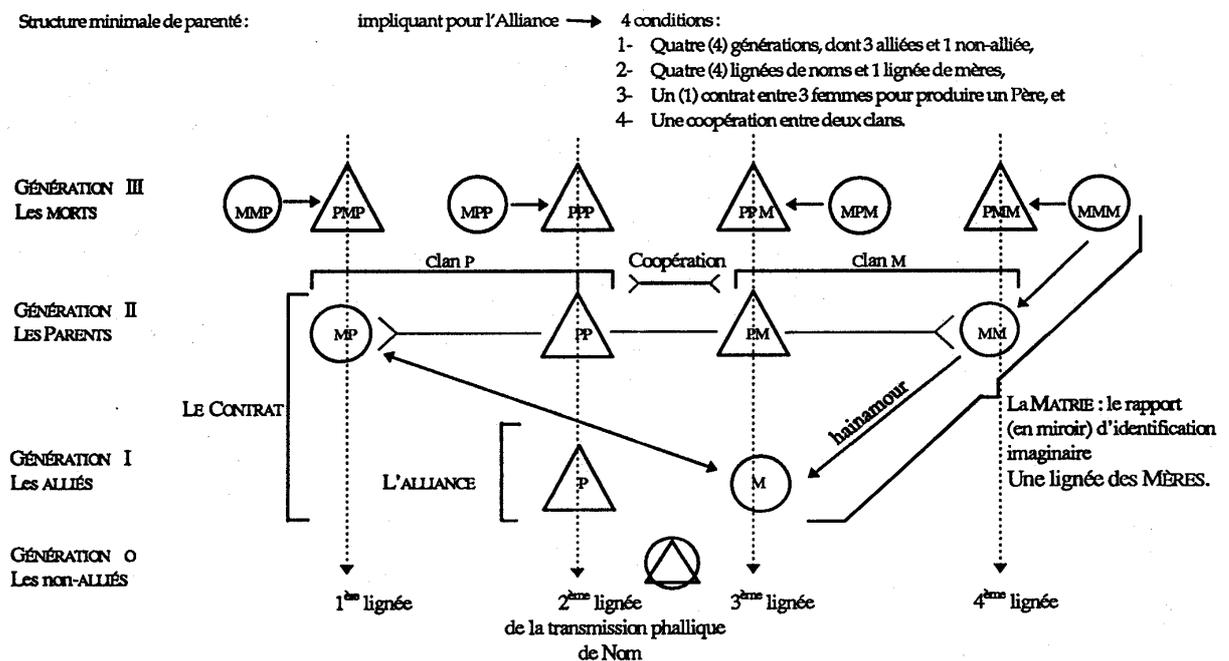
Apollon (1997) onderscheidt vier verticale en twee diagonale afstammingslijnen (zie onderstaand schema). Inzake de verticale lijnen onderkent hij drie dimensies gebonden aan de

⁹⁰ Driften is een synoniem. Ze moeten scherp worden afgegrensd van de noties van instinct en lichamelijke noden, hetgeen allebei van puur biologische aard is. De pulsies of driften daarentegen kunnen nooit worden bevredigd en voorzien niet in het *bereiken* van het object maar in het continue *eromheen circelen* (op afstand ervan). We onderscheiden vier soorten driften: orale, anale, scopische en invocatieve. Ze staan telkens in verband met een partieel object, zijnde respectievelijk de borst, de faeces, de blik en de stem (Evans, 2003, 46-49).

⁹¹ Zie onder andere Apollon et al (1990, 176). Schema op pagina 183.

⁹² Wij verwijzen tevens naar een gelijkaardig maar recenter schema van de minimale structuur van de verwantschap, opgenomen in Apollon et al (1990, 192). Hier als bijlage.

drie voorafgaande generaties. Elk van die dimensies heeft een specifieke impact op het familiegebeuren.



FIGUUR 1. De familiale structuur vereenvoudigd (in : Apollon, 1997, 226).

2.2.1. Vier generaties

A. Vier generaties stichten de symbolische structuur van verwantschap⁹³

Vier generaties verdienen onze aandacht, te beginnen met deze van de “niet-geallieerden” of “non-alliés” (generatie 0). Het is de generatie waartoe ook de psychoticus in kwestie behoort: het Ego⁹⁴, zoals het GIFRIC het heeft vormgegeven.

Vervolgens belanden we bij de ouders van het Ego. We hebben met de generatie van de “geallieerden” of “alliés” te maken (generatie I). Voor de geboorte van hun kinderen (de

⁹³ Zie Apollon et al (1990, 177-178).

⁹⁴ Niet te verwarren met het freudiaanse Ego in de driedeling Id (Es) - Ego (Ich) - Super-Ego (Über-Ich).

niet-geallieerden) zijn de vader en de moeder een verbintenis aangegaan waardoor de vaderlijke en de moederlijke clan⁹⁵ formeel bij elkaar gevoegd werden. Wij wijzen uitdrukkelijk op het ‘formele’ aspect, want een verbintenis tussen twee personen wil lang nog niet zeggen dat de samenhang zich ook over de beide groepen heen voltrekt. De coöperatie tussen de clans is dus nog geen voldongen feit. Hiermee is een eerste punt met het oog op de productie van psychose binnen het gezin aangehaald, want uit onderzoek blijkt dat “l’articulation du clan paternel (C P) au clan maternel (C M), dans le discours qui se met en place dans l’Alliance⁹⁶, se découvre comme une dimension de ce qui est en jeu dans la question du Nom-du-Père” (Apollon et al, 1990, 178).

Bovendien zijn het tevens de ouders die door de eerstgeborene al dan niet genoodzaakt zullen zijn hun project te herdefiniëren: gaan ze de overstap van “koppel” naar “ouders” ook mentaal maken? Dit is een tweede belangrijk accent.

Na de generatie van de ouders van de psychoticus – deze van de geallieerden – onderzoeken wij de generatie van de “ouders” (van de ouders). De grootouders van het vermeend psychotische individu met andere woorden. Ook wel Generatie II genoemd.

Tenslotte gaan we ook de generatie van “de doden” (of voorouders; overgrootouders) bij het onderzoek betrekken. Immers, Apollon et al (1990) hebben geconstateerd dat precies de stemmen van de gestorven personen doorklinken in het discours van de achtergeblevenen. Zodoende zou hun impact zelfs over de dood heen blijven gelden. Bijgevolg is het een derde belangrijke factor waarmee we rekening moeten houden, zelfs al heeft het Ego de gestorven voorouder nooit persoonlijk gekend. De anderen spreken erover. En wanneer ze dat niet expliciet en bewust doen, dan grijpen diens roemrijke waarden, verhalen of idealen nog steeds in in het alledaagse leven van zijn nabestaanden, net zoals ook de zwaktes, de sociaal misprezen eigenschappen of ‘onmogelijke’ karaktereigenschappen van de betrokken dode een eigen leven gaan leiden na diens dood.

B. Drie specifieke niveau’s representeren drie dimensies van de structuur⁹⁷

Wij overlopen kort nog de specifiek functie van de drie voorgaande generaties. We vangen aan met de vroegste: generatie III. Op dit niveau heerst de “politieke dimensie”, hetzij het discours van de autoriteit. Deze wordt gedefinieerd als: “la circulation des mots qui repose sur la crédibilité de la métaphore” (Apollon et al, 1990, 180). De cultus van de naam en van de familie is het meest verbonden met deze dimensie. Nakomelingen komen hier hun mosterd halen om zichzelf in te bedden in de bredere familiegeschiedenis. Het is tevens op

⁹⁵ Het clanbegrip doelt op de families van de betrokken personen en legt het accent op het fundamentele verschil. De ene is de andere niet. Zowel een goede verstandhouding als strijd en agressie kunnen het verband kenmerken.

⁹⁶ Zie 2.2.3. voor een nadere omschrijving van dit begrip.

⁹⁷ Hoofdzakelijk gebaseerd op Apollon et al (1990, 180-181).

dit niveau dat het familiaal Imaginaire⁹⁸ inhaakt met al zijn mythes en roemrijke verhalen van dien.

Op het tweede niveau (generatie II) onderkennen wij de “economische dimensie” wat zoveel heet als het discours van de (reële) macht. Het gaat over de verdeling van de goederen. “C’est un discours sur un pouvoir effectif de classe, et sur certains moyens de satisfaction, de coopération au niveau financier” (Apollon et al, 1990, 181). Belangrijker nog, het getuigt van een venijnige weerstand van een reële problematiek⁹⁹ en van de onmogelijke opgave om de individuele satisfactie en elke vorm van persoonlijk genot aan banden te leggen.

Tenslotte, op het derde niveau (generatie I) situeert zich de “juridische dimensie”. Deze wordt gereguleerd door het discours van het contract en de alliantie. Het zou de machtsverhoudingen in goede banen moeten leiden door limieten te stellen aan elkeen. Daardoor zou tevens de coöperatie binnen de familiestructuur geregeld moeten worden, zowel op sociaal als op economisch vlak. Belangrijk is dat dit discours op een uiterst broze basis berust, aangezien de verbintenis tussen de twee clans grotendeels op het woord en de goede voornemens van de betrokkenen teruggaat.

C. Besluit

Zodoende hebben wij de vier generaties alsook enige knelpunten die ermee verbonden zijn bondig toegelicht. We kijken nu naar de afstammingslijnen en leggen ook hier belangrijke accenten.

2.2.2. Vier verticale en twee diagonale afstammingslijnen¹⁰⁰

De zes afstammingslijnen hebben allemaal een letter gekregen:

- A is de lijn van de moeder van de vader (MP).
- B is de lijn van de vader van de vader (PP); het is de lijn van de naam. Het patroniem wordt hier verder gegeven. Apollon (1997, 225) spreekt ook over de “fallische lijn”. Het is een kwestie van autoriteit van de naam (die in eerste instantie van de *vader* komt)¹⁰¹. Indien de autoriteit aanvaardbaar want geloofwaardig is, voegt het subject zich naar de castratie, want het erkent het bestaansrecht van de Wet¹⁰².

⁹⁸ Een typisch voorbeeld dat ook binnen de familie Wittgenstein opgang maakte: “Within the family a legend grew up that Moses Maier’s son, Hermann Christian Wittgenstein, was the illegitimate offspring of a prince (...), but there are no solid grounds for believing this” (Monk, 1991, 4). Inderdaad, Moses Maier behoorde tot Generatie III. Zijn zoon tot Generatie II. Deze ‘legende’ miste wel degelijk haar invloed niet. Ze droeg ertoe bij de familie op een piëdestal te plaatsen.

⁹⁹ Met betrekking tot de Wittgensteins kan hun Joodse achtergrond een voorbeeld daarvan zijn. In zekere zin verwierpen ze dit deel van hun origine.

¹⁰⁰ Zie figuur 2 op de volgende pagina. Het is ontleend aan Apollon (1999, 110) en betreft als dusdanig een meer complexe variant van figuur 1.

¹⁰¹ Vandaar dat de benaming “patroniem” beter de lading dekt dan het woord “familienaam”.

¹⁰² We hebben in dat geval met een neurotisch subject te maken.

- C is de lijn van de vader van de moeder (PM).
- D is de lijn van de moeder van de moeder (MM).

Deze vier kunnen we allemaal verticaal terugvinden. Er zijn tevens twee diagonale afstammingslijnen, die van belang zijn voor ondermeer een analyse van de zogenaamde geruchten¹⁰³:

- E is de lijn van de moeders van de vaderclan.
- F is de lijn van de moeders van de moederclan. Wordt ook wel “la matrice” genoemd¹⁰⁴.
Doorslaggevend is *het spreken* van de moeders *over* de phallische autoriteit

¹⁰³ Zie 2.2.6. voor de theoretische uiteenzetting en 4.4. voor een toepassing op de Wittgensteins.

¹⁰⁴ Geen bevredigend Nederlandstalig equivalent lijkt ons voorhanden.

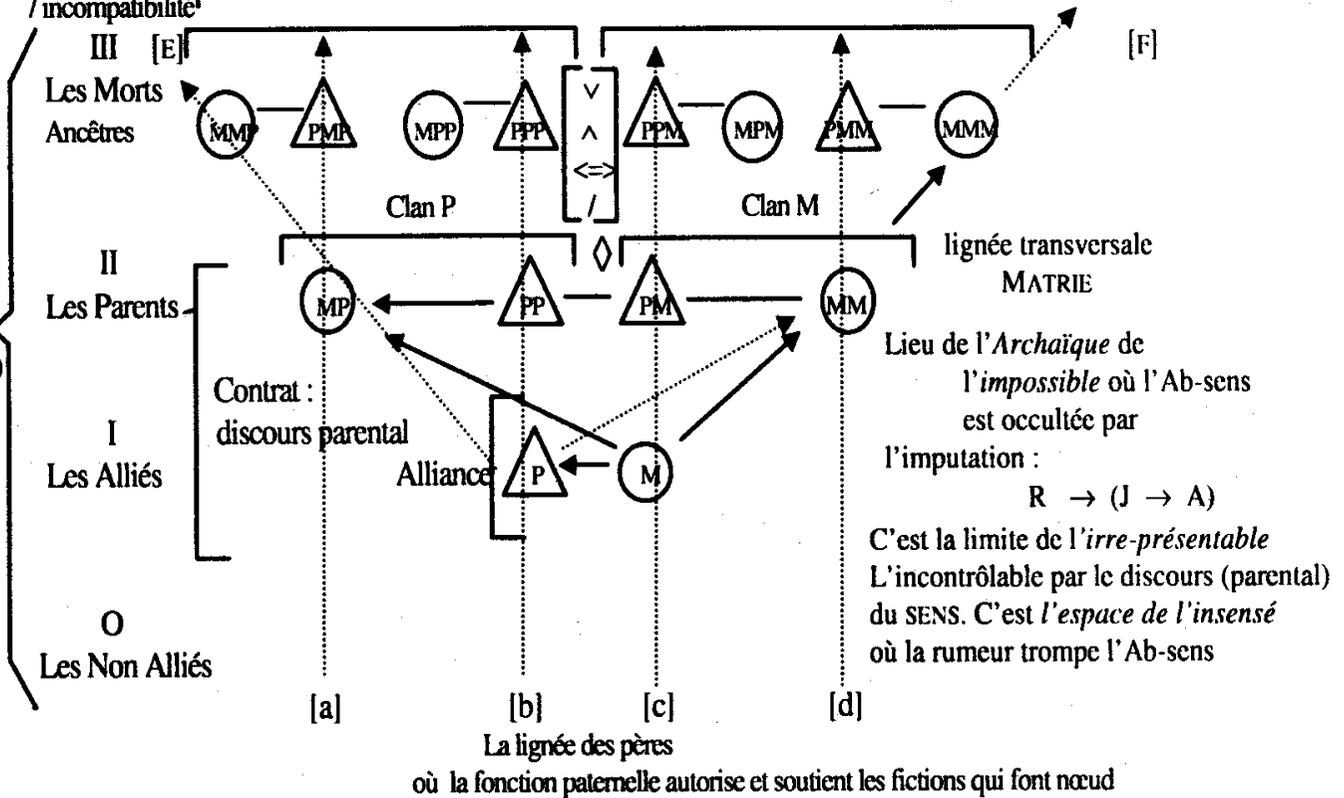
Le discours familial : fiction productrice d'un sens, articulante lignées et générations dans l'érection de l'Idéal à la place de l'insensé, que la rumeur occulte. Il règle l'identification et pose les conditions d'élaboration du symbolique (la coexistence, la négociation de la satisfaction) comme support pour l'insoutenable fragilité de l'être.

* L'autorité parentale calcule en termes de :
 ∨ conjonction
 ∧ disjonction
 ⇔ coopération
 / incompatibilité

des CLANS dans le contrat

55

LES GÉNÉRATIONS
 * Le discours parental est le mythe fondateur de l'autorité, il raconte la fiction des Noms-du-Père. Il peut se muer en discours de pouvoir et/ou de violence.
 * L'alliance : production d'un discours familial qui articule pour les 0 (non-alliés) Les générations (0,I,II,III) et les lignées (A,B,C,D,E,F)
 Elle définit le CONTRAT discours de la parenté, où l'Idéal contrôlé par le Maître (discours dominant) engendre le sens... règle la Rumeur



FIGUUR 2. De zes afstammingslijnen (in: Apollon, 1999, 110).

van de vader. In de mate dat de moeders die tot de moederlijke clan behoren het discours van de vader ondersteunen dan wel systematisch afbreken, kunnen we een medebepalende factor voor psychose onderkennen. Bovendien is F gebaseerd op imaginaire identificaties tussen moeder en dochter enerzijds, en de overlevering van een specifiek weten anderzijds. Met andere woorden, het betreft een weten dat het genot gedeeltelijk onttrekt aan het woordenloze Reële. Dit laatste blijft de vrouwen fascineren, hetgeen zich vertaalt naar een grotere ontvankelijkheid voor mystiek.

2.2.3. Passage van koppel naar ouders: de alliantie

Van zodra een koppel (behorende tot generatie I) een kind krijgt én zich mentaal op het ouderschap instelt, krijgen we een belangrijke verschuiving in het familiale gebeuren. De “alliantie” is geboren. Toch ligt deze beweging niet voor de hand. Heel wat klaarblijkelijke ‘ouders’ slagen er niet in een gemeenschappelijk project van ouderschap op touw te zetten. Van alliantie kan hier geen sprake zijn. Zodoende zijn er twee mogelijkheden, zoals Apollon (1997) aangeeft:

« Le passage du couple à la parenté s'impose avec la venue de l'enfant, soit comme une nouvelle dimension dans la satisfaction, soit comme un obstacle aux objectifs du couple. L'expérience aujourd'hui tend à montrer que ce passage ne va pas de soi » (Apollon, 1997, 231).

Bovendien hangen die subjectieve posities omtrent de passage van koppel naar ouders nauw samen met hetgeen uit de structuur van de menselijke seksualiteit enerzijds als een tekort van ultiem weten doorgaat, gerepresenteerd door de mannelijke zijde, en anderzijds een tekort van de talige Ander vertegenwoordigt, hetgeen in de vrouwelijke positie wordt waargenomen.

We verklaren ons nader. De mannelijke positie vereist de geloofwaardigheid van het spreken van de vrouw als oplossing voor het tekort aan symbolische fundamenteen. Precies in het veld van het symbolische treedt de vader(figuur) op. Hij vertegenwoordigt de wet en als dusdanig legt hij via zijn vaderlijke autoriteit het kind grenzen op. Deze gelden uiteraard ook voor de andere familieleden, zichzelf inbegrepen. Zo de vader(figuur) in zijn symbolische functie de steun moet ontberen van de moeder(figuur) van hun kind, zal zijn symbolische autoriteit in de ogen van laatstgenoemde over onvoldoende geldigheid of zeggingskracht¹⁰⁵ beschikken.

¹⁰⁵ Wij willen er nogmaals op wijzen dat wij voornamelijk over ouder*functies* spreken en niet zozeer over het biologische vader- en moederschap. Strict genomen is het dus niet uitgesloten dat een (biologische) moeder de vaderfunctie op zich neemt. Bovendien zijn die functies evenmin uitsluitend voor de moeder dan wel vader voorbehouden. Toch menen wij dat de psychische functies en het biologisch ouderschap eerder overkomen dan zich te vermengen. Mannen lijken zodoende vaker aan te leunen tot de symbolische vaderfunctie, terwijl de vrouwen eerder een moederrol gaan innemen.

In de vrouwelijke positie daarentegen, is het subject verstrengeld in een afwezigheid van garantie van elk antwoord op haar spreken. Bij gebrek aan een metataal kan het laatste woord nooit worden gezegd. Vandaar dat de moeder een minimum aan mannelijke ethiek verlangt als suppletie¹⁰⁶ tegenover het tekort van de talige Ander. De man bouwt door diens consequente optreden standvastigheid en vertrouwdheid in. Een concrete uiting van de mannelijke ethiek is het doorgeven van diens naam aan de kinderen (van de moeder). Door het verlenen van het patroniem aan hun gezamenlijke kinderen verbindt de man zich ertoe zijn symbolische vaderfunctie op te nemen.

Zodoende zijn moeder en vader van elkaar afhankelijk, behoeven ze de typische steun die respectievelijk met de ‘mannelijke’ dan wel ‘vrouwelijke’ positie gepaard gaat¹⁰⁷. Waar de één de ander tegenwerkt, zal dat onvermijdelijk gevolgen hebben voor het ouderlijk discours en dus ook voor de kinderen.

De alliantie voorziet erin een familiaal discours te creëren waarin de niet-geallieerden (generatie 0) een plaats krijgen binnen het ruimere kader van de verwantschap, zowel wat betreft de voorgaande generaties (I, II, III) als de afstammingslijnen (A, B, C, D, E, F). Zodoende krijgt het Ego (en diens broers en zussen) *al dan niet* betrouwbare aanknopingspunten met betrekking tot zijn familie overgeleverd.

We willen uitdrukkelijk op de manoeuvreerruimte wijzen, gezien niet elke alliantie voldoende veiligheid kan bieden door haar “repères fondamentaux”¹⁰⁸ of fundamentele ankerpunten, waarvan de psychotische fenomenologie getuigt onder de vorm van waanvoorstellingen, het delier en dergelijke. In die fenomenen manifesteren zich telkens dezelfde betekenaars. Zij hebben dan ook een helende functie, aangezien ze de opening proberen te dichtten die de ontbrekende betekenaar (van de Naam-van-de-Vader) heeft achtergelaten. Het is als een wonde die nooit geneest.

2.2.4. Het discours van de verwantschap: het contract

Tenslotte merken we nog op dat de alliantie het discours van de verwantschap definieert en als dusdanig ook het ‘contract’ (tussen generatie I en II). Op het ogenblik dat een huwelijk voltrokken wordt tussen de vader en de moeder van het Ego (generatie I: de geallieerden), zullen twee verschillende clans de kans krijgen om met elkaar een verbond aan te gaan. Het

¹⁰⁶ Hier is ‘bezwering’ of ‘voldoening gevende oplossing’ een geschikt equivalent.

¹⁰⁷ Wij willen er graag op wijzen dat we over de “moeder” en “vader” berichten, al doelen we evengoed op de personen die een positie waarnemen die met de moeder- dan wel vaderfunctie gepaard gaat. Om het even welke opvoeder van om het even welk geslacht kan dus één van de twee posities op zich nemen. Belangrijk is evenwel dat de twee polen aanwezig zijn, zoniet dreigt ofwel chaos ofwel een heuse machtsstrijd. Een concreet en actueel voorbeeld van het feit dat het om symbolische functies gaat en niet zozeer om het reële geslacht, levert het holebi-koppel. Ondanks het gelijke geslacht kunnen de partners een verschillende symbolische rol vertolken die overeenkomt met de vader- of moederfunctie.

¹⁰⁸ Zie definitie van de ethnoanalyse die onder 2.1. aan bod kwam.

huwelijk overstijgt de dualiteit van de geallieerden door ook de overige familieleden te betrekken. Op die manier krijgt een (al dan niet stilzwijgend) contract vorm dat de onderlinge verhoudingen reguleert. Tevens wordt hierin het pleit beslecht voor de vaderlijke autoriteit. Deze laatste kan gevestigd en bevestigd, systematisch ondergraven of zelfs resoluut verworpen worden.

Het contract kan verschillende vormen¹⁰⁹ aannemen, gaande van verbinding (“conjonction”) over ontkoppeling (“disjonction”) en coöperatie (“coopération”) tot onverenigbaarheid (“incomptabilité”). De manier waarop de clans met elkaar omgaan, brengt dus al dan niet een noodzakelijk kwaad met zich mee, namelijk een versteviging dan wel verslapping of zelfs verwerping van de symbolische autoriteit. Zo kunnen heel wat perverse spelletjes opgang maken binnen een gegeven familie, met alle ingrijpende consequenties van dien.

2.2.5. De spilfiguur bepaalt het familie-ideaal en...

Binnen een kader waarin meerdere individuen met elk hun eigen behoeften en pulsies hun weg zoeken, worden we vroeg of laat met een machtsproblematiek geconfronteerd. In de familie van psychotici is dit des te sterker van toepassing, vooral dan tussen de moeder en de vader, aldus Apollon (1999)¹¹⁰. Machtstverhoudingen treden op en zodoende komt het individuele genot in het gedrang. Concrete uitingsvormen zijn onder andere emotionele of zelfs seksuele chantage, bedreigingen, listen, oorlogsstrategieën, buitensluiten, het principe van “het zal hij/zij zijn of ik”, enzovoort (Apollon, 1999, 120).

Het contract in zijn hoedanigheid van verwantschapsdiscours geeft vaak uiting aan een centrale figuur binnen de familie. Deze meesterfiguur bekleedt er een vooraanstaande positie. Hij heeft gezag en oefent invloed uit. Apollon zegt erover:

“Cette dominance peut aller dans certains cas jusqu’à la mise en scène de la figure du Maître, personnage parental dominant à la fois les contrats, les alliances, et jusqu’aux rapports interclaniques. Cette figure souvent concrétisée dans un personnage de la génération II, peut régler toute la vie familiale et ce dans les moindres détails » (Apollon, 1999, 121).

Vandaar het belang om nauwlettend toe te kijken hoe het ideaal dat de meesterfiguur de anderen voorhoudt, betekenis verleent aan hun bestaan en zodoende ook materiaal levert aan het “gerucht”.

¹⁰⁹ We verwijzen naar Apollon (1988) in Apollon (1999).

¹¹⁰ In Apollon (1999, 97-127).

2.2.6. ... stuurt zodoende het gerucht

We kunnen het “gerucht” definiëren als de betekenaar van een ‘fout’ binnen de structuur van het contract die de vrouwen van de vestigende afstammingslijnen¹¹¹ verbindt (Apollon, 1999, 106). Het gerucht kan zich in het discours van de familie als tegenhanger van de metafoor van de Vader¹¹² nestelen. Als dusdanig kan het een nefaste invloed uitoefenen op de (soms) broze basis die de twee clans met elkaar gemeen hebben. Het kent verschillende vormen, waarvan wij er een tweetal kort toelichten¹¹³.

Als eerste onderkennen wij het gerucht dat binnen het “matrie”¹¹⁴ (in de moederclan) circuleert. Onder deze eerste vorm viseert het gerucht de autoriteit van de vader (uit de vaderclan) door het in vraag te stellen. Zodoende tracht het zijn legitimiteit als representant van het Symbolische te ondergraven. Door twijfel te zaaien boet de vader- of autoriteitsfunctie aan geloofwaardigheid in. De wet biedt de nakomelingen zodoende geen houvast.

In zoverre een dergelijk discours aan de symbolische castratie voorbij gaat, opent het de deur naar het veld van de perversie. Immers, daar is genot enkel mogelijk wanneer men aan het culturele verbod iets kan ontfutselen, een uitzondering kan bekomen en zodoende de gevestigde waarde op een wankel been zet. In plaats van het gezag te leren respecteren, zullen de nakomelingen eerder geneigd zijn het te omzeilen, want dit blijkt individuele voordelen op te leveren.

Een tweede vorm doet zich voor binnen de vrouwelijke rangen van de vaderclan. Het gerucht richt zich hier tot één vrouw of meerdere vrouwen langs de kant van de moederclan. Hoewel het een meer subtiele variant van het gerucht betreft, confronteert het ons met een zware problematiek. Dit gerucht breekt namelijk met eender welke mogelijkheid tot samenspel tussen de beide clans, want het brengt het contract tussen de vrouwen (in hoofdzaak MP, M en MM) in gevaar. Niet alleen de voorwaarde voor samenwerking maar ook het nut ervan worden onderuit gehaald.

Een gerucht van de tweede soort gaat uitermate gewelddadig tekeer, zowel op niveau van de generaties als op dat van de afstammingslijnen. Waar het de mogelijkheid van coëxistentie uit de weg ruimt, laat het gerucht een niet invulbare leegte – en dus chaos – achter. Het waanzinnige kan er plaatsnemen. Vandaar dat wij ons hier automatisch de vraag dienen te stellen of psychose al dan niet in het spel is (Apollon, 1999, 109).

¹¹¹ Hiermee bedoelen wij de afstammingslijnen van generatie I, II en III. Het betreft dus de moeder, de grootmoeder en de overgrootmoeder.

¹¹² “La métaphore paternelle réfère au fait que la question du père entraîne avec elle toute la problématique de la nomination du sujet, et donc de son insertion dans le langage et dans l’ordre symbolique de la culture» (Apollon, 1999, 104). Het heeft dus betrekking op de symbolische vaderfunctie. De Vader is een metafoor voor de wet. In zijn functie representeert *een vader de wet*.

¹¹³ Naar Apollon (1999).

¹¹⁴ Zie afstammingslijn F.

3. ETHNOANALYSE TOEGEPAST OP DE WITTGENSTEINS¹¹⁵

Ter geleide willen wij er expliciet de aandacht op vestigen dat er géén ‘real-life’ interviews plaats konden vinden. Wel beschikken we over tal van schriftelijke getuigenissen, die soms contradictorisch van aard zijn, maar algemeen toch vrij goed overeenkomen. Wanneer verschillende bronnen hetzelfde gegeven bevestigen mag men dus met relatieve zekerheid ervan uitgaan dat de informatie klopt. Voorts steunen wij voor dit onderdeel voornamelijk op de biografieën van Ray Monk (1991), Brian McGuinness (1982) en – in mindere mate – Hans Sluga (1996). Tevens leverde Georg Gaugusch (2001) door middel van zijn stambomenonderzoek¹¹⁶ een interessante bijdrage.

Tenslotte willen wij nog even herinneren aan onze centrale vraagstelling: welke elementen zijn wederkerend binnen de familie Wittgenstein? Of anders gesteld: “Were there traits of character running through them? Were there elements in all or many of them that could truly be referred to (in a word often reverentially used) as *wittgensteinisch*?” (McGuinness, 1982, 8).

3.1. Generatie 0 : de “Niet-Geallieerden”

Zoals gezegd is Ludwig het jongste kind van Karl Wittgenstein en Leopoldine Kalmus. Zeven kinderen gingen aan hem vooraf. We willen dit overzicht bondig houden. Alleen belangrijke informatie weerhouden wij met het oog op de ethnoanalyse. Tevens zijn over sommige personen weinig tot geen gegevens bekend, hetgeen ons opzet noodzakelijkerwijze inkrimpt.

3.1.1. Hermine (koosnaam: Minning)¹¹⁷

De oudste dochter heette Hermine. Ludwig had er een uitermate goede band mee. Zij van haar kant beschouwde hem als haar beschermeling. Zelf schrijft ze dat hij haar ‘toch de meest interessante en bijzondere van de broers lijkt te zijn’ (in: Rhees, 1992, 21). Over haar wordt tevens gezegd dat zij zeer gedreven was om de jongere generaties erop te wijzen welke belangrijke positie de familie had bekleed nog voor de nazi’s hun naam bezoedelden (McGuinness, 1982, 6). Aan haar hebben we zowel een korte schets over Ludwig’s persoonlijkheid en leven te danken als een gedichteerde autobiografie van hun vader Karl. Ze was 15 jaar ouder dan Ludwig en stierf één jaar voor hem. Ondanks het feit dat zij de oudste was en Ludwig de jongste, schikte zij zich doorgaans naar diens mening (Rhees, 1992, 7).

¹¹⁵ Een ondersteuning voor dit onderdeel lezen we bij McGuinness (1982, 26): “The Wittgenstein family history (true to its time) contains many anecdotes that might have figured in the appendices to a treatise on psycho-analysis.”

¹¹⁶ Op basis van zijn artikel hebben wij een overzichtelijke en gedetailleerde genealogische tabel van de Wittgensteins opgemaakt. Deze is als bijlage 2 voorzien.

¹¹⁷ Draagt het nummer 44 in onze genealogische tabel en op de familiestamboom. Haar broers en zussen dragen telkens een hoger nummer dat met de volgorde overeen komt.

Vervolgens wijzen wij erop dat zij als enig kind nauw met haar vader samenwerkte en dat zij zich van vele moederlijke taken kwijtte ten opzichte van haar jongere broers en zussen. Tenslotte zou ze de onhandigheid van haar moeder hebben geërfd maar niet de angst die ermee gepaard ging (McGuinness, 1982, 29). Binnen de familie noemde men haar ook wel *das gnädige Fräulein* (McGuinness, 1982, 29), wat zoveel betekent als de goedgunstige jongedame. Hermine huwde nooit maar adopteerde vijf kinderen, waaronder twee kinderen van haar zus Margarete en drie kinderen van de belangrijke familie “Salzer”. Zij stierf ten gevolge van kanker¹¹⁸ toen ze zesenzeventig was.

3.1.2. Hans

De oudste zoon van Karl en Leopoldine had een ware passie voor muziek. Iedereen beaamde dat hij over een buitengewoon muzikaal talent beschikte. Men vergeleek hem zelfs met Mozart, gezien hij ondermeer op vierjarige leeftijd zijn eerste composities maakte. Typisch voor hem was een maniakale concentratie: tijdens het spelen zweette hij enorm en ging hij totaal in zijn composities op zonder op te merken dat Ludwig naast hem stond (Monk, 1991, 13). Daarenboven ging er een zekere nervositeit en agressiviteit van zijn spelen uit (McGuinness, 1982, 27), hetgeen Hermine ertoe bracht zich af te vragen of hij ooit wel gelukkig zou worden zijn indien hij langer had geleefd.

De meeste betrokkenen lieten er geen twijfel over bestaan dat hij tot een groot componist had kunnen uitgroeien, ware het niet dat hij in 1902 (waarschijnlijk) zelfmoord pleegde. Net als zijn vader had hij als jongvolwassene zijn familie verlaten om naar Amerika te trekken, met als enige bezit zijn viool. Eén jaar later kreeg de familie te horen hoe hij op een boot in de baai van Chésapeake was zoekgeraakt. Zijn lichaam werd nooit teruggevonden. Ludwig was ongeveer 14 jaar toen hij het nieuws vernam. Jaccard (1997, 31) schrijft het optreden van Hans toe aan het onvermogen om te concurreren met de wil van Karl Wittgenstein. Andere bronnen (Monk, 1991 en McGuinness, 1982) bevestigen dit.

3.1.3. Kurt

In tegenstelling tot zijn broers Hans en Rudolf, werd Kurt op aandringen van zijn vader als enige bedrijfsdirecteur. Hij oefende deze functie weliswaar tegen zijn zin uit, toch volharde hij erin (McGuinness, 1982, 28). Tweede gegeven: Kurt werd algemeen gezien als de minst getalenteerde onder de acht kinderen (Monk, 1991, 11), hetgeen niet onbelangrijk is gezien het grote belang dat de familie aan genialiteit bleek te hechten. Al wordt dit door McGuinness (1982) enigszins genuanceerd¹¹⁹: “He was to all appearances the least troubled of the sons

¹¹⁸ Net als haar geliefde vader en haar meest beminde broer Ludwig.

¹¹⁹ De nuancering is van belang, temeer daar het onze aandacht vestigt op de eufemistische uitdrukkingvorm die misschien wel een typische familietrek was. Wanneer men dit doortrekt kan het eventueel (deels althans) Wittgensteins bekommernis om de verwarring en het verkeerde taalgebruik dat

(though this may be partly the Wittgenstein way of saying that he was not obviously gifted)” (McGuinness, 1982, 28).

Twee pogingen om te huwen zouden, voor ongekende redenen, spaaklopen (ibid.). Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog schoot hij zich bovendien een kogel door het hoofd nadat de troepen die hij leidde zijn bevelen niet hadden opgevolgd (Monk, 1991, 11). McGuinness (1982) ziet evenwel nog bijkomende verklaringen: schaamte om de nederlaag of angst om gevangen genomen te worden. Onafhankelijk van de reden, meent hij dat het belangrijker is te erkennen dat binnen éénzelfde gezin drie zelfmoorden plaatsvonden en dat de twee overgebleven broers allebei zeer dicht in de buurt kwamen (McGuinness, 1982, 28).

Zelf willen we tevens de mogelijkheid niet uitsluiten dat Kurt misschien tegen alle uiterlijke schijn in geen genoegen nam met het lot dat zijn vader voor hem zag weggelegd, en dat hij zich daarom van het leven benam. Immers, de oorlog zat er bijna op. Elk soldaat zou naar ‘huis’ terugkeren.

3.1.4. Rudolf (koosnaam: Rudi)

Enkele maanden na het heengaan van Hans, benam ook zijn jongere broer Rudolf zich van het leven. Ook hij had slag geleverd met zijn vader door tegen hem te rebelleren. Ook hij had Wenen verlaten om een eigen leven te leiden in Berlijn. De gedoodverfde toneelacteur zag voor zichzelf geen leven weggelegd als industrieel, hetgeen de wens van zijn vader was. Van alle kinderen zou hij het grootste talent voor literatuur en -kritiek hebben gehad (McGuinness, 1982, 28).

Uit zijn afscheidsbrief kan worden opgemaakt dat hij beschaamd was over zijn homoseksuele geaardheid¹²⁰. Een andere brief documenteert dan weer dat hij de dood verkoos vanwege het wegvallen van een vriend (Monk, 1991, 12). Misschien speelde ook het feit dat hij aan een geslachtsziekte leed en dat hij maar moeilijk aan een zelfstandig leven in Berlijn kon gewoon worden (McGuinness, 1982, 28). Feit is, hij slikte cyanidezuur.

3.1.5. Margarete (koosnaam: Gretl)

Margarete oefende de grootste intellectuele invloed op haar jongste broer Ludwig uit. Binnen familiale kring werd zij als de intellectueel beschouwd. Zij volgde zowel de ontwikkelingen binnen de kunst alsook die van de wetenschap op de voet op. Voor nieuwigheden was zij steeds ontvankelijk en zij daagde de ouderen uit wat betreft hun opvattingen. Tevens was ze geneigd tradities en elke vorm van hypocrisie te verwerpen. Verder was het door haar toedoen dat Ludwig als kind zijn geloof aan de kant schoof. Ze gold dan ook als ‘enfant terrible’ in zoverre het op intellectuele zaken aankwam (McGuinness, 1982, 43). Daartegenover juigde ze eerder

de mensen eigen is, te analyseren en aan de kaak te stellen. Wittgenstein zelf sprak ook wel over de “verleidingen” van de taal (Filosofische Onderzoekingen, 1992, 316).

¹²⁰ Letterlijk: “doubts about his perverted disposition” (Monk, 1991, 12).

nieuwigheden toe. Zo was ze een vroege aanhanger van Freud en ging ze bij hem in analyse (Monk, 1991, 16).

Haar familieleden noemden haar (spottend) ook wel *die Frau Sektionschef*. Evenals haar oudere zus Hermine liet ze namelijk niet met zich sollen. Gedurende haar hele leven gaf ze blijk van een “imposing personality” (McGuinness, 1982, 30), net als haar vader dus¹²¹. Het is één van de weinige Karl-kinderen die in het huwelijksbootje stapte. Margarete had zowel eigen als adoptiekinderen. Ze werd zesenzeventig. De doodsoorzaak is ons niet bekend.

3.1.6. Helene (koosnaam: Lenka)

Waar Helene's jongere broer Paul internationaal zegevierde met zijn muzikaal talent (maar veracht werd binnen de eigen rangen), luisterden de familieleden bewonderingsvol toe naar haar geraffineerde, meer klassieke spelen. Evenals haar zussen kende zij een voorspoedig en harmonieus leven (McGuinness, 1982, 29), in tegenstelling tot haar minder fortuinlijke broers. Zij had zich de typische Wittgensteiniaanse humor¹²² eigen gemaakt (McGuinness, 1982, 29), bestaande uit droge, onzinnige en onschadelijke grapjes. Ludwig en zij konden uren doorbrengen met het vertellen van dergelijke ‘onzin’ (McGuinness, 1982, 29).

3.1.7. Paul (koosnaam: Luki of *der Lukerl*)

Nog een begenadigd muzikant binnen de Wittgenstein rangen. Hoewel hij tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn rechterarm was verloren, volhardde¹²³ hij in zijn opzet om als gevierd muzikant zijn brood te verdienen, hetgeen hem ook lukte. Speciaal voor hem schreef Ravel in 1931 het bekende Concerto voor de Linker Hand. Opmerkelijk was het feit dat Paul, ondanks zijn wereldvermaarde uitstraling en het respect dat hij oogste, binnen de eigen familie niet bewonderd werd¹²⁴. Men deed zijn werken af als te extravagant en smakeloos (McGuinness, 1982, 31).

Tijdens zijn kinderjaren leek hij erom te vragen om beschermd te worden (ibid., 32). Nog voor de aanvang van de Eerste Wereldoorlog heeft hij talloze kleinere operaties en chirurgische ingrepen ondergaan. Het zou een kind geweest zijn dat affectie nodig had en er expliciet naar vroeg (ibid.) maar dat tevens van een sterke persoonlijkheid getuigde¹²⁵. Uit het relaas van

¹²¹ Hans Sluga (1996, 2) typeert vader Karl als een “domineering personality”, terwijl McGuinness (1982, 11) spreekt van een “strong personality”. Een uitgebreide uiteenzetting van hem vindt plaats onder 3.2.1.

¹²² McGuinness (1982, 29) wijst erop dat soortgelijke uitlatingen ook in Karl's brieven voorkwamen die hij aan zijn zusters richtte.

¹²³ Herhaaldelijk wordt op het uitzonderlijke doorzettingsvermogen van de Wittgensteins gewezen. Zo lezen we bijvoorbeeld bij McGuinness (1982, 5): “One quality very characteristic of the Wittgensteins (...) is the ability to get a thing done, *etwas durchzusetzen*.”

¹²⁴ “It will already be apparent that the family provided its own severest critics and Paul's style of playing was not always to the taste of his brother and sisters, let alone of his mother” (McGuinness, 1982, 30-31).

¹²⁵ “He seemed in many respects to force nature and his own powers” (ibid., 31).

McGuinness (1982) kunnen we opmaken dat hij bij zijn ouders wat dit betreft aan het verkeerde adres was.

Later zou Paul blijk geven van een scheppende en sterke kracht. Hij leerde onder andere boksen (zelfs met één arm) en liep ongelooflijke afstanden te voet. Anderzijds vertoonde hij ook een harde, ongenaakbare en raadselachtige zijde (McGuinness, 1982, 31). Meerbepaald gaf hij slechts in zéér uitzonderlijke omstandigheden iets persoonlijks prijs, ook ten aanzien van zijn familie en gezin. Volgens zijn zus Margarete zou Paul paranoïd geweest zijn¹²⁶.

Met zijn vader deelde hij een spottende vorm van humor die daarenboven abrupt een einde kon maken aan een gesprek (ibid., 31). Net als zijn broer Ludwig voelde hij zich aangesproken door ‘het idee van autoriteit’ (ibid., 25). In vergelijking met de verhouding tot Helene, bestonden ook hun gesprekken grotendeels uit nonsense – ‘flarden van evidente absurditeit’ (ibid., 25-26). Een belangrijk verschilpunt met Ludwig: in Paul’s ogen was het belangrijker om gerespecteerd of zelfs gevreesd dan graag gezien te worden (ibid., 30). McGuinness voegt nog toe: “He certainly had the power and determination necessary to secure this reaction” (ibid.).

3.1.8. Ego: Ludwig

“Ook Ludwig had muzikale aanleg. Als volwassene leerde hij zichzelf klarinet spelen, maar zijn meest opvallende muzikale talent was het vermogen om hele muziekstukken uit zijn hoofd te fluiten” (Grayling, 1999, 14). Het lijkt erop dat Ludwig het vooral begrepen had op activiteiten die hij zichzelf kon bijbrengen. Tevens verkoos hij de rol van de criticus of leider boven die van uitvoerder (McGuinness, 1982, 32).

Het dient ook gezegd dat Ludwig zich binnen de gesloten huiselijke omgeving¹²⁷ geïsoleerd voelde. Meer nog, zijn leven lang zou hij smachten naar een vriend¹²⁸ (ibid., 46). “He possessed in a high degree – too high for what most people would count as happiness – both the need for affection and for warmth and a sensitivity to the frictions and differences inseparable from any relationship” (ibid.).

Desondanks waarschuwt McGuinness (1982, 47) dat we dit niet noodzakelijkwijze als ziekelijk moeten beschouwen. Hij gaat verder: “Together with the intensity and concentration that he brought to any task, they made it certain that he would always be regarded as a *Sonderling*, an eccentric, someone out of the normal run” (ibid.). Niet ziekelijk misschien, maar op zijn minst hoogst particulier¹²⁹.

¹²⁶ Dat blijkt uit een brief van Brian McGuinness (2004). Bijlage 3.

¹²⁷ Over de familiale omgeving lezen we: “It was a place where no one save the family and its intimates could penetrate” (McGuinness, 1982, 46).

¹²⁸ Niet zomaar een vriend: “Ludwig needed, and sometimes found, a friend more simple-hearted than himself” (McG., 1982, 53). Iemand die zich minder zorgen maakte als hij en erin slaagde hem op te vrolijken.

¹²⁹ G. H. von Wright, een goede vriend van Ludwig, steekt zijn mening niet onder stoelen of banken wanneer hij uitpakt met zijn hypothese: “It is probably true that he [Ludwig Wittgenstein] lived on the border of mental illness” (in Malcolm, 2001, 4). In parallel hiermee schrijft McGuinness (1982, 42)

Aangezien Ludwig Wittgenstein het voorwerp is van ons onderzoek, en we uitgebreid op zijn leven en werk ingaan doorheen deze verhandeling, gaan we dit punt hier afsluiten.

3.1.9. Besluit

Tenslotte willen wij aanstippen hoe Wittgenstein als kind geconfronteerd werd met enerzijds de grootsheid en buitengewone talenten van zijn broers en zussen, en anderzijds de zelfmoord van drie ervan. Verder is het van belang de aandacht te vestigen op alvast één gelijkenis tussen Ludwig en Rudolf: beiden waren ze homoseksueel en beiden lagen ze met hun geaardheid in de knoop. Het blijkt trouwens een typische familietrek te zijn om ook hun Joodse achtergrond eerder als vloek te beschouwen dan als voordeel. McGuinness (1982, 2) spreekt over ‘ambivalentie ten aanzien van hun Joodse oorsprong’.

Op aangeven van Hermine komt McGuinness (1982, 28) tot de meest aannemelijke motivatie voor de zelfmoord van de drie oudste zonen: “from both their father and mother they had acquired too strong a sense of duty.” Om een parallel met Ludwig te maken: Monk (1991) ondertitelt zijn biografie niet voor niets “The duty of genius”.

Een bijkomende opmerking betreft een neef van Ludwig. Volgens McGuinness (1982, 10) zou een ‘mannelijke neef’ tevens de hand aan zichzelf hebben gelegd¹³⁰. Nog maar eens de dood die zijn tol opeist bij de mannelijke Wittgensteins. Voegen we nog het Weense fin-de-siècle-gevoel waarmee Ludwig opgroeide eraan toe, en we kunnen ons wat beter inbeelden waarom Ludwig zo vaak met de doodsgedachte speelde. Het was immers een tijd die gekenmerkt werd door een ‘rebelse ingesteldheid’, een ‘verpletterend pessimisme en scepticisme’ en een hoog aantal zelfmoorden onder prominente Oostenrijkers (Sluga, 1996, 3). Ludwig werd door vele auteurs beïnvloed, en precies “for Freud and Weininger, Kraus and Mauthner, as for many others, including Wittgenstein himself, the world was cast in the light of Schopenhauer’s romantic pessimism” (ibid.).

Niettemin kunnen we de hoge suïcidegraad bij de Wittgensteins niet alleen op rekening van de maatschappij schrijven:

“It is obvious that Ludwig and his brothers were affected by belonging to a society which recognized suicide as an acceptable way out, but beyond that their suicides or thoughts of suicide seem to have been only rather obliquely the expression of the moral constitution of their society” (McGuinness, 1982, 49).

onverbloemd over Weininger, Ludwig’s grote voorbeeld en misschien wel diens geestelijke vader, dat hij klaarblijkelijk ‘de waanzin nabij’ was.

¹³⁰ Wellicht gaat het om Ernst Hermann Leopold Kupelwieser. In onze genealogische tabel kreeg hij het nummer 53 mee.

Tenslotte is het van belang erop te wijzen dat de Wittgensteins (van generatie 0) nagenoeg allen een late ontwikkeling vertoonden (McGuinness, 1982, 44). Ludwig zelf vormde geen uitzondering, maar gaf later wel blijk van een vermogen om zich razendsnel in een nieuw onderwerp in te werken, hetgeen ook een sterkte was van diens vader (ibid.).

McGuinness (1982, 44) voert voorbeelden aan zoals het leren van Latijn en de beginselen van de wiskunde. Deels zou dit verklaard kunnen worden vanuit zijn opmerkelijke concentratievermogen (ibid., 45): “Once involved with a problem or question he could very rapidly master all necessary techniques” (ibid.). Hij was dan ook in staat om onder de meest harde omstandigheden te werken, hetgeen zijn oorlogservaringen en hun schriftelijke neerslag aantonen. Desondanks behoefde hij nauwe betrokkenheid met zijn onderzoeksobject wilde hij vooruitgang maken, hetgeen aanleunt bij de ‘ingenieursmentaliteit’ die zijn vader vooropstelde (ibid.). Net als zijn vader, was een bekommernis om de gemakkelijke misleiding van het verstand een favoriet thema van Ludwig (ibid.). In zijn werk gaat hij meermaals hierop in en spreekt hij wel over de “verleidingen” van de taal.

3.2. Generatie I: de “Geallieerden”

3.2.1. De vader: Karl Otto Clemens Wittgenstein (kortweg: Karl)¹³¹

Ludwigs’ vader was een machtig man die zich door zijn ambitie een weg naar de top heeft gebaan. Hij schitterde op tal van domeinen, waaronder muziek (viool) en filosofie. Hij maakte een dubbele carrière: enerzijds als begaafd ingenieur; anderzijds als gewiekst zakenman. Doorgaans beschrijft men hem als een ‘agressieve zakenman van het Amerikaanse type’ (McGuinness, 1982, 14).

Op jeugdige leeftijd ruilde hij, zonder ook maar één woord over zijn voornemen te reppen, het ouderlijke huis in om een zelfstandig leven in Amerika uit te bouwen. Daar deed hij tal van ervaringen op en werkte hard om zijn brood te verdienen. Toch was hij succesvol en slaagde hij erin met een pak geld naar Wenen terug te keren. Niettemin vergewiste hij er zich vooraf schriftelijk van of zijn vader Hermann Christian wel bereid was hem opnieuw in huis te ontvangen. Hij was er zich immers van bewust zijn ouders door zijn optreden te hebben beledigd (McGuinness, 1982, 11).

Het moet gesteld dat deze buitenlandse ervaring hem zijn leven lang is bijgebleven, want het had hem vertrouwen gegeven in zijn eigen kunnen. Zo verdedigde hij later de stelling dat een mengeling van ervaringen veel beter was dan een gewone opleiding zonder veel meer. Een citaat:

¹³¹ Draagt het nummer 20 in de genealogische tabel en op de familiestamboom.

“It is impossible to think of an apter school for the education of a human being than that which every immigrant passes through in his first years. He is placed under a dread necessity to strain his powers to the uttermost in order simply to survive” (In: McGuinness, 1982, 12).

Zijn dochter Hermine zou veel later op haar vaders’ Amerikaans avontuur met begrip terugblikken: “A personality so out of the ordinary required, she thought, a development out of the ordinary” (ibid., 11).

De typische eigenschappen die hem werden toegeschreven betreffen ondermeer: dominant, verpletterend, intrigerend, provocatief, individualistisch, steeds op zoek naar vernieuwing, zelfzeker, ambitieus, onconventioneel, gedreven, vindingrijk, kordaat, ongeduldig, intolerant ten opzichte van gangbare opvattingen, traditieverwerpend, enzovoort.

Het zou niet alleen een keiharde zakenman geweest zijn maar tevens een dito vader. Zijn wil was wet. Zo stelde hij enorme verwachtingen aan zijn kinderen, en hielp hij meebouwen aan een klimaat van concurrentie en bewijsdrang binnen het gezin. Specifiek naar Ludwig toe, stelt Jaccard (1997, 30) dat zijn vader nooit naar hem luisterde. Alsof Ludwig’s verlangen en behoeften niet belangrijk waren. Een treffend citaat:

“For his vigour and self-confidence were purchased, naturally enough, at the price of a certain insensitivity and even at times brutality. A man of great largesse he could also refuse a request most harshly if he thought it somehow foolishly or maladroitly presented. His dislike of humbug passed over into practical jokes at the expense of those who would feel themselves socially insecure (...) Sure of himself and his values, he imposed them on his sons with not much attention to their gifts and none to their inclinations” (McGuinness, 1982, 26).

Toch had Karl ook positieve kanten voor dewelke hij gerespecteerd werd door zijn kinderen. We denken hierbij ondermeer aan zijn gevoel voor humor en de vindingrijkheid die daarmee gepaard ging. Toch mogen we stellen dat het een apart soort humor betrof, die gespeend was van enige grootsprakerij. Toonaangevend is het voorbeeld van de naam die Karl aan de gezamenlijk maaltijd schonk: “das Hochamt” of de hoogmis (ibid., 10).

Verder was hij een groot kunstliefhebber en trad hij als mecenas op voor tal van moderne kunstenaars. Hoewel hij gewoonlijk als paternalistisch kapitalist afgeschilderd wordt (door bijvoorbeeld zelf de lonen van de arbeiders vast te leggen), liet hij ook ziekenhuizen bouwen, sigaren uitdelen aan de spoorwegaarbeiders, een gebouw voor onconventionele kunst mede oprichten, enzovoort (McGuinness, 1982, 17).

In menig opzicht was hij een rebel en schiep hij er genoeg in de gevestigde goegemeente te provoceren. Zo weigerde hij ondermeer om tot adel verheven te worden, al was het maar om te tonen hoe eigenzinnig en onafhankelijk hij was. Met het gezag van anderen kon hij blijkbaar niet goed omgaan. Hij rebelleerde tegen de formele en autoritaire houding van zijn ouders en liep herhaaldelijk van huis weg. Interessant genoeg haalt McGuinness (1982, 10) de typische familietrek van *Gründlichkeit* als verklaring aan: “he needed to learn things for himself and reacted with perversity to the instruction in the Gymnasium” (ibid.).

Op school bleek Karl dus eveneens een moeilijk kind. In 1864 schreef hij een essay waarin hij de onsterfelijkheid van de ziel ontkende, hetgeen prompt als reden werd aangehaald om hem van school te verwijderen. Het noodzaakte zijn vader om hem privaat onderricht te laten volgen, een trend die Karl ook voor zijn eigen kinderen voorzette. Ze kregen allen tot hun veertien thuis les, met een vakkenpakket dat hij zelf had samengesteld. Bijgevolg kan men stellen dat ook inzake onderwijs, Karl er “nagal eigenzinnige ideeën” op nahield (Grayling, 1999, 15). Het verdient ook enige aandacht dat Karl, als enige van zijn generatie Wittgensteins, bewust huwde met een half Joodse vrouw. Ze was daarenboven ook katholiek, hetgeen perfect paste bij zijn rebellerende en uitdagende aard.

Kort na zijn vijftigste kon Karl zich uit het zakenleven terugtrekken en dankzij het verworven fortuin zich geheel aan vrijetijdsbestedingen wijden, waaronder het spelen van muziek en het publiceren van economisch-politieke artikelen in Weense bladen (Grayling, 1999, 14). Desondanks bleef hij zijn leven lang onrustig (McGuinness, 1982, 10), een familietrek die vele nakomelingen eveneens vertoonden.

Belangrijk is eveneens het gegeven dat Karl ondanks zijn ontegensprekelijk succes er toch ‘kinderlijke’ tekorten op nahield, hetgeen tot uitdrukking komt in ondermeer een incorrecte spelling en taalgebruik alsook het ontbreken van interpunctie (ibid.). Ook zijn zoon Ludwig had met gelijkaardige moeilijkheden te kampen.

Van Karl is geweten dat hij geregeld vreemd ging (ibid., 22).

Uiteindelijk stierf hij op zesenzestigjarige leeftijd. Slechts twee zussen lieten het leven op nog jongere leeftijd. De doodsoorzaak was kanker, net als zijn dochter Hermine en zijn zoon Ludwig. Hoewel Ludwig’s enigmatische slotsom betreffende de dood van zijn vader reeds in de psychobiografie aan bod kwam, halen we hem nogmaals aan:

“He had the most beautiful death that I can imagine; without the slightest pains and falling asleep like a child! I did not feel sad for a moment during all the last hours, but

most joyful and I think that his death was worth a whole life” (in: McGuinness & von Wright, 1997, 26)¹³².

3.2.2. De moeder: Leopoldine Marie Kalmus (koosnaam: Poldy)¹³³

De ouders van Ludwig leerden elkaar kennen via Karl’s zussen Clara en Fine enerzijds en zijn moeder anderzijds. Nader contact legde het latere echtpaar via het samen spelen van muziek. Toen Karl zijn vader Hermann Christian over zijn huwelijksplannen inlichtte, noemde hij *Fräulein* Poldy ‘een engel’ (McGuinness, 1982, 13).

Van haar wordt beweerd dat zij aan de piano het meest schitterde in haar rol van echtgenote en moeder (ibid., 21). Alhoewel ze noch professioneel noch virtuoos was, slaagde ze er toch in de moeilijkste pianostukken te spelen en daarin elke intellectuele en fysieke beperking te overstijgen. McGuinness concludeert: “Music was her chief means of real contact with her husband and children – music and perhaps the stories that she told to children so beautifully” (ibid.). Toch kon ze heel hard uithalen wanneer ze met zogenaamd onder-maats spelen geconfronteerd werd. Zo voer ze zwaar uit ten aanzien van haar dochter Gretl door volslagen verontwaardigd een duet af te breken met de woorden “Du hast aber keinen Rhythmus!”

Typisch was ook het organiseren van muzikale bijeenkomsten. Onder andere Brahms en Mahler kwamen geregeld bij de familie op bezoek (Grayling, 1999, 14). Zij moedigde haar zoon Paul aan om concertpianist te worden, maar was niettemin een zeer groot criticus, zoals we eerder¹³⁴ al aangaven.

Naast een muzikaal-artistieke noot introduceerde Leopoldine een bijkomende eigenschap in de Wittgenstein familie: morele eerlijkheid en onbaatzuchtigheid (die tot in het extreme ging, bijvoorbeeld ter ondersteuning van haar echtgenoot). McGuinness oppert nog: “The unselfishness which made her the favourite daughter made her perhaps less than the perfect wife” (McGuinness, 1982, 22). Ze zou Karl erg verwend hebben zonder eigen eisen aan hem te stellen. Dit strookt althans gedeeltelijk met de toenmalige man-vrouw-verhouding. Toch kan men stellen dat deze karaktereigenschap bij Poldy bijzonder ver ging¹³⁵. Bovendien bestond haar grootste vrees erin iemand anders te ontgoochelen of te falen in haar plichten (ibid.).

Het beeld dat we van Poldy krijgen voorgeschoteld is er één van een nerveuze, wankele vrouw:

¹³² Deze uitspraak lijkt erg sterk op hetgeen Ludwig naar aanleiding van Francis Skinners’ dood vertelde: “He died without *any* pain or struggle *entirely* peacefully. I was with him. I think he has had one of the happiest lives I’ve known anyone to have, & also the most peaceful death” (in: Monk, 1991, 427). Wittgenstein benadrukte telkens het pijnloze aspect. Dat net hij die zich zijn leven lang gepijnigd had gevoeld en op zijn sterfbed paradoxaal genoeg meedeelde een prachtig leven te hebben gehad, dergelijke uitspraken deed, hoeft ons niet te verbazen.

¹³³ Draagt het nummer 21 in onze genealogische tabel. Is niet opgenomen in de familiestamboom.

¹³⁴ Zie 3.1.7. bij de bespreking van Paul.

¹³⁵ Zo schreef Fanny Figdor ooit: “Dear Poldy, there is such a word as ‘too’: it is possible to be *too* good, *too* unselfish” (in McGuinness, 1982, 22).

“For inner reasons and because of her marriage she was like a person holding her own in a storm¹³⁶ and so far from giving strength to them she was someone whom they had to support and spare. (...) But the pattern of her widowhood itself illustrates that she needed someone to hold her up, and it seems that her sons especially required more devotion and insight and individual care than she was capable of giving them” (McGuinness, 1982, 27).

Als ouder had ze het dus niet bepaald eenvoudig.

Er wordt beweerd dat Leopoldine de dochter van een bankier was en dat haar familie banden had met Stiermarkse grootgrondbezitters (Grayling, 1999, 14). Ze was rooms-katholiek en zodoende werd Ludwig ook zo opgevoed, hetgeen hem blijvend zou kenmerken.

We konden achterhalen dat Leopoldine, haar vriendenkring en de familiale clan die met haar geassocieerd zijn zelden op de voorgrond traden. Het gehele toneel werd door de Wittgensteins gedomineerd. Brian McGuinness besluit: “Poldy Wittgenstein’s relations did not form an important part of the framework of her children’s lives. She and they were absorbed into the Wittgenstein connexion” (McGuinness, 1982, 22).

Gegeven de toenmalig sterk paternalistisch geöriënteerde maatschappij, slorpten vooral de Wittgensteins de aandacht op en was er van de andere afstammingslijnen (letterlijk én figuurlijk) veel minder sprake. Nogmaals naar McGuinness verwijzend: “Thus the younger generation spoke of the Kalmuses and Stallners less even than of the Figdors, the maternal line of the preceding generation” (ibid., 21). Het belang van de vaderclan mag dus niet onderkend worden.

Dankzij Jaccard (1997, 64) konden we opmaken rond welke tijd Leopoldine gestorven is (1926). Ze werd zevenenzeventig. De doodsoorzaak bleef evenwel onachterhaalbaar.

We weten het één en het ander over de verhouding tussen Ludwig en zijn moeder. Jaccard¹³⁷ (1997) wijst erop dat hij een zekere gereserveerdheid tegenover haar in acht nam. « Il avait toujours mis entre elle et lui une certaine distance. Il était mal à l’aise en sa présence » (Jaccard,

¹³⁶ Deze metafoor van McGuinness doet denken aan de beeldspraak die Ludwig Wittgenstein voor zichzelf aanhaalde toen zijn zus Hermine hem probeerde af te raden om dorpsleraar te worden: “Du erinnerst mich an einen Menschen, der aus dem geschlossenen Fenster schaut und sich die sonderbaren Bewegungen eines Passanten nicht erklären kann; er weiß nicht, welcher Sturm draußen wütet und dass dieser Mensch sich vielleicht nur mit Mühe auf den Beinen hält” (in: Rhees, 1992, 26).

¹³⁷ Wij zijn ons terdege bewust van het feit dat Jaccard (1997) zich op tal van auteurs en uiteenlopende bronnen beroept, maar zelden de exacte referenties opgeeft. Dit is methodologisch gezien een minpunt. Niettemin stelt hij boeiende informatie ter beschikking en getuigen zijn analyses van klinisch inzicht.

1997, 64). Alsof hij haar aanwezigheid als een gevaar, een bedreiging beschouwde voor zijn eigen welzijn¹³⁸. Een citaat uit Ludwig's notitieboeken wijst alvast in die richting:

“Regarde les hommes: poisons l'un pour l'autre. La mère pour le fils, et réciproquement, etc. Mais la mère est aveugle et le fils aussi » (in : Jaccard, 1997, 64).

Drie zaken vallen op : (1) de mensheid stelt hij op gelijke hoogte met de moeder-kind relatie. Er is eerder sprake van gelijkenis als verschil. (2) De ene persoon is gif voor de ander, dit kunnen we althans uit het fragment opmaken. Bovendien maakt Ludwig de parallel met de moeder ten aanzien van het kind en vice versa. (3) Beiden zijn blind. Er is geen onderscheid tussen kind en moeder of moeder en kind. Ze vallen als het ware samen. Er is geen splitsing maar een monolithisch geheel. Daardoor kunnen we ons afvragen of er een autobiografische verwijzing naar een ervaren symbiose in vervat zit. Ludwig gaat verder:

“Peut-être ont-ils mauvaise conscience, mais à quoi cela sert-il ? L'enfant est méchant, mais personne ne lui a appris à être autrement, et les parents ne font que le gâter avec leur stupide affection ; et comment pourraient-ils le comprendre, et comment l'enfant pourrait-il les comprendre ? Ils sont pour ainsi dire *tous* méchants et *tous* innocents » (in : Jaccard, 1997, 74).

We brengen nogmaals een aantal aspecten onder de aandacht : (1) Hij haalt de mogelijkheid van inherente kwaadaardigheid aan. En stelt er in een gelijke beweging vraagtekens bij. (2) Het kind zou slecht zijn, al heeft niemand het hem geleerd. Ludwig spreekt hier duidelijk over zichzelf. Een toonbeeld is hij niet in zijn opinie. (3) De ouders verwennen en bederven het kind. Affectie wordt als stupide afgedaan¹³⁹. Paradoxaal genoeg is het net datgene waar hij het zijn leven lang moeilijk mee had, vrezend dat hij ertoe niet in staat was. (4) Vele vragen die alsnog geen antwoord krijgen. Het begrip ontbreekt. Niemand lijkt enigszins in staat om de ander te benaderen. (5) Ondanks de negatieve uitlatingen over zowel zichzelf als de andere persoon, lijkt er geen sprake te zijn van schuld. Alsof het een gegevenheid is, iets onwrikbaars, iets buiten de mens om. Allen zijn slecht en tegelijk onschuldig.

¹³⁸ Met het oog op het proces van aliënatie en separatie dat doorgaans tijdens de kindertijd plaatsvindt, merken we dat Wittgenstein zelfs nog als volwassen man pogingen onderneemt om zich aan de invloed van zijn moeder te onttrekken (hetgeen wij separatie noemen). Toch lijkt hij niet tot aliënatie te komen, hetgeen op mentaal vlak een scheiding of ontdubbeling inhoudt waardoor Wittgenstein zichzelf als 'onafhankelijk' subject zou kunnen waarmaken. Indien deze interpretatie correct is, blijft hem geen andere mogelijkheid over dan te blijven steken in een imaginaire identificatie met zijn moeder.

¹³⁹ We kunnen aannemen dat de jonge Wittgenstein zijn moeder als intrusief ervaarde. Is het trouwens een toeval dat de latere filosoof zijn enige potentiële echtgenote (Marguerite Respinger) – de tweede belangrijke vrouw in diens leven – expliciet verzocht zijn innerlijke wereld niet binnen te dringen? Mogelijkerwijze projecteerde Wittgenstein zijn vroegkinderlijke ervaringen op die ene vrouw waarop hij verklaarde verliefd te zijn geweest. Overigens betrof het (ook) hier een platonische, aseksuele liefde.

Misschien houdt de fout wel met iets anders dan de mensheid zelf verband?¹⁴⁰

3.2.3. Tantes en ooms langs vaderszijde

Karl Wittgenstein kwam uit een gezin van elf kinderen. Acht onder hen waren vrouwen. Twee vrouwen bleven ongehuwd, één vrouw scheidde. Welke zijn van belang?

A. Hermine Fanny Josephine Wittgenstein: “Fine”¹⁴¹

Net als haar broer Karl legde ze een opvallende eigenzinnigheid aan de dag. Voorbeeld daarvan is het feit dat ze als kind uit het raam sprong wanneer ze werd opgesloten. Ze was een favoriete tante van Ludwig, al moest ze nog onderdoen voor haar zus Klara. Hermine werd negenentachtig jaar.

B. Clara Wittgenstein¹⁴²

In de familie werd ze spottend ook wel “the Empress of Laxenburg” genoemd (McGuinness, 1982, 6). Zij was één van de drie vrijgezellen binnen deze generatie. Ze gold als model voor haar beleefdheid, opmerkzaamheid, het belang dat ze hechtte aan morele en fysieke verbetering van de anderen, en tevens voor haar waardigheid en vlotte presentatie waaraan ze haar spotnaam ontleende.

Typisch voor haar waren ook de noodzaak om anderen te onderwijzen¹⁴³ en het delen van tijd en intimiteit. Toch bleek ze soms al te veeleisend; een vriendin liet haar uiteindelijk voor haar minder veeleisende schoonzus Poldy zitten (ibid., 9). Demonstratief voor de Wittgensteins is dat ze zich, hoe pijnlijk dit ook was, hiernaar schikte zonder wrok of afgunst. Tevens is het een afspiegeling van een familie-eigenschap om zich niet vast te klampen aan verloren gegane vriendschappen (ibid.).

Gehuwd was ze niet maar ze adopteerde wel een dochter. Clara overleed op 85-jarige leeftijd ten gevolge van een hersenbloeding en een hartverlamming.

C. Ludwig Franz Wittgenstein¹⁴⁴

In tegenstelling tot hun broer Karl, stelden Ludwig Franz en Paul Gustav zich veel gedienslijker ten opzichte van hun vader op. Waar laatstgenoemde zijn studies in de rechten opgaf om zijn vader te gaan helpen in het bedrijfsleven, deed zijn jongere broer “Louis” hetzelfde om niet met zijn broer te moeten strijden (McGuinness, 1982, 6).

¹⁴⁰ Zie hoofdstuk IV, rubriek 2.5.4.

¹⁴¹ Nummer 18 in onze genealogische tabel.

¹⁴² Nummer 23 in onze genealogische tabel.

¹⁴³ Een eigenschap die wij ook bij Hermine, Ludwig zelf en Paul terugvinden. Laatstgenoemde was tevens muzikaal leerkracht (McGuinness, 1982, 30).

¹⁴⁴ Nummer 19 in onze genealogische tabel.

Zodoende volgden ze het pad van de handelaars dat Hermann Christian voor hen reeds geëffend had.

De gelijkenis met Karl's eigen drie oudste zonen is treffend. Als kind had Karl zijn vader diens macht en invloed kwalijk genomen. Net hetzelfde drukte hij evenwel nog verder door eens hij zelf vader werd. Niettemin pleegde geen enkel kind van Hermann Christian zelfmoord.

Ludwig Franz Wittgenstein stierf op 80-jarige leeftijd ten gevolge van een hersenbloeding.

D. Paul Jozef Gustav Wittgenstein¹⁴⁵

Deze heer bleef zijn leven lang ongehuwd. Opvallend is het feit dat Karl één van zijn kinderen dezelfde naam gaf. De reden daarvan is niet duidelijk, al is de link met zijn broer dat wel.

Wat ook van belang is, is het feit dat Ludwig's oom zijn neef op het nippertje van de zelfmoord heeft kunnen afhouden. David Pinsent's dood dreef hem immers tot een absolute ontreddering. Door een gelukkig toeval ontmoette Paul zijn neef Ludwig toen deze net op weg was naar de bergen van Salzkammergut om een einde aan zijn leven te maken (Jaccard, 1997, 49). Door op hem in te praten kreeg Paul zijn neef zo ver om te bekoelen en zich op de afwerking van zijn Tractatus te richten.

Ook Paul bereikte een hoge leeftijd: zesentachtig om precies te zijn.

E. Emma Clothilde Wittgenstein¹⁴⁶

Volgens McGuinness (1982, 10) zou de jongste tante van Ludwig aan een ernstige psychiatrische stoornis hebben geleden¹⁴⁷. Dit is evenwel niet nader gedocumenteerd noch gespecificeerd, met uitzondering van de brief van Brian McGuinness (2004).

Emma Clothilde huwde nooit en kreeg geen kinderen. Ze overleed toen ze 83 jaar was.

F. Overkoepelende opmerkingen

Het feit dat bepaalde ziektebeelden, dezelfde doodsoorzaken en dergelijke binnen een gegeven familie of zelfs binnen dezelfde generatie opduiken, is van belang voor elk ethnoanalytisch onderzoek. Daarnaast springen een aantal zaken in het oog:

Alle kinderen van Hermann Christian Wittgenstein en Fanny Figdor (op drie vrijgezellen na) huwden een partner uit een vooraanstaande familie die daarenboven niet van Joodse origine was. Enkel Karl vormde hierop de uitzondering, hetgeen zijn rebels karakter en

¹⁴⁵ Nummer 17 in onze genealogische tabel.

¹⁴⁶ Nummer 26 in onze genealogische tabel.

¹⁴⁷ Interessant is dat de verkorte stamboom die McGuinness (1982, 0) in zijn werk opneemt (en die in bijlage voorzien is), slechts melding maakt van tien kinderen van Hermann Christian. Nochtans zijn er elf. Net de jongste, 'paranoïde' tante van Ludwig Wittgenstein werd niet opgenomen. Van een staaltje van 'sociale uitsluiting' gesproken?

eigenzinnigheid bevestigt. Het onmiddellijke gevolg was tweeledig: een verbinding met alle relevante socioculturele departementen van het toenmalige Oostenrijkse leven en de ontwikkeling van “a dynasty not of businessmen but of professional men with inherited property” (McGuinness, 1982, 7).

Ten tweede valt het op hoezeer de Wittgensteins hun Joodse achtergrond hebben getracht te ontlopen:

“It was as if they all aspired to something other than their origin and, while Karl resisted this tendency in his children, it must be taken into account in assessing what sometimes seems to be the rise and the fall of the house of Wittgenstein” (McGuinness, 1982, 7).

Ten derde zijn er opmerkelijke gelijkenissen tussen het karakter van Karl en zijn vader enerzijds, en de praktijken die zij toepasten ten aanzien van hun zoons anderzijds. Zij legden hen hun wil op en bleken geen genoegen te nemen met de eigen beroepswensen van hun zoons. De dochters daarentegen bleven hiervan gespaard en konden bijgevolg een vrij harmonieus en gemoedelijk leven leiden.

Langs vaderszijde ontwaart men ook een persoon met psychische moeilijkheden, hetgeen op zich al van enorm belang is voor de ethnoanalyse, maar nog meer doorweegt wanneer meerdere familieleden eronder lijden. Dat is ook het geval. Over vijf generaties heen konden we een evenredig aantal vermeende psychotici op het spoor komen. Blijkbaar kan dit kenmerk worden doorgegeven.

Het dient tevens gezegd dat de meesten van Hermann Christian's kinderen een hoge leeftijd haalden, hetgeen niet evident is voor een tijd waarin ziektes en onverwachte dood een zware tol van grote families eisten. Dit betreffende de positieve zijde.

“A darker side – then accepted largely as inexplicable – appeared in the severe nervous disorder of the youngest aunt and the suicide of one of Ludwig's male cousins and three of his brothers” (ibid., 10).

3.2.4. Overlappenden en gemeenschappelijkheden

Enkele krachtvelden moeten expliciet onderstreept worden. Zo heeft Ludwig een aantal eigenschappen aan zijn vader te danken en andere dan weer aan zijn moeder. We gaan hier enkel in op hetgeen van belang is voor ons onderzoek.

A. Karl versus Ludwig Wittgenstein

Met betrekking tot zijn vader maakt Ludwig slechts één directe parallel:

“My father was a business man, and I am a business man: I want my philosophy to be businesslike, to get something done, to get something settled” (in: Drury, 1996, 110).

Concreet vinden we inderdaad aanwijzingen daarvan in bijvoorbeeld zijn *Tractatus*, waarin hij – enigszins vereenvoudigd – stelt alles gezegd te hebben wat er te zeggen viel (over zijn onderzoeksobject). De trefzekere toon valt op doorheen zijn gehele oeuvre.

Een wederkerend niet-verwaarloosbaar element in ons literatuuronderzoek betreft zoiets schijnbaar banaal als het dragen van een das. Met slechts één enkele uitzondering zou Ludwig na de dood van zijn vader nooit meer een das hebben aangetrokken. Steevast stelt men de Ween voor als een nogal slordig en onopvallend geklede man, waarbij het open gedragen hemd opviel, vooral dan binnen het strikte en elitaire kader van de Cambridge Universiteit. Bijgevolg kunnen we op zijn minst stellen dat de das als kledingstuk op één of andere wijze sterk met zijn vader was verbonden. Het kan als een betekenaar gezien worden die naar de vader verwijst. Een betekenaar waarvan we de specifieke betekenis voor de filosoof niet kennen, maar die hij vrij consequent langs de kant schoof eens zijn vader was gestorven¹⁴⁸.

Verder hebben we er reeds de aandacht op gevestigd dat Ludwig zowel spellingsfouten als het ontbreken van interpunctie met zijn vader gemeen had. Bijkomend lijkt Wittgenstein in zijn geschriften moeite te ondervinden met het samenhangend en logisch consequent opbouwen van zijn argumentatie. In zijn filosofische werk hangt zijn gehele betoog voornamelijk door opeenvolgende cijfers samen. Een andere structuur is er niet, noch een inhoudstafel. Alles hangt zodoende losjes aaneen en afzonderlijke secties waarin hij tot conclusies komt, zijn niet voorhanden. Een slotconclusie ontbreekt evenzeer. Ook in brieven raken filosofische opmerkingen en persoonlijke boodschappen met elkaar vermengd. Aparte paragrafen lijken eerder willekeurig ingevoerd dan beredeneerd. Dit alles wijst in de richting van taal- en denkstoornissen met betrekking tot de synthese. Dergelijke fenomenen vinden we ook bij menig psychotici terug¹⁴⁹.

Vervolgens valt het ook op dat beide mannen ten gevolge van kanker het leven lieten. Ook andere familieleden kampten ermee. Een ethnoanalytisch onderzoek gaat na in hoeverre gelijkaardige ziektebeelden binnen een gegeven familie circuleren. Ze distanceert zich van biologische verklaringsmodellen¹⁵⁰ en schuift de hypothese naar voren dat men binnen de familiale structuur dergelijke ziektes als onbewuste ‘strategieën’ of ‘oplossingen’ hanteert en verder doorgeeft. Want, argumenteren

¹⁴⁸ Een uiting van de verwerping van de Naam-van-de-Vader?

¹⁴⁹ Zie ondermeer Maleval (2000).

¹⁵⁰ Zonder ze compleet overboord te gooien, weliswaar.

Apollon en zijn collega's, "chacun essaie de vivre en harmonie avec les Voix qui, en lui, représentent les exigences culturelles, sociales et familiales" (Apollon et al, 1990, 173). Zij vernoemen in dit verband ook "les Voix mortifères" of de dodelijke stemmen¹⁵¹. Niet voor niets besluit McGuinness (1982) het eerste hoofdstuk met de woorden:

"Rather as (so it is thought) intermarriage has tended to produce among Jews a higher incidence of scientific and musical gifts and of the manic-depressive psychosis, so in this one instance what Karl and Poldy had inherited and transmitted, genetically and by the moral atmosphere they lived in and recreated, all of this conspired to form a generation of human beings remarkable much more for the exceptional gifts distributed among it than for its capacity to achieve harmony and happiness" (McGuinness, 1982, 23).

B. Leopoldine Kalmus versus Ludwig Wittgenstein

Minstens vier eigenschappen heeft Ludwig van zijn moeder geërfd. Ten eerste het belang dat aan muziek werd geschonken. Tegen een vriend zei hij ooit:

"It is impossible for me to say in my book one word about all that music has meant in my life" (in: Drury, 1996, 160).

Bovendien voegde hij er vragend aan toe: "How then can I hope to be understood?" (ibid.). Dit alsof het belang van muziek niet gescheiden kon worden van zijn filosofische werk. Alsof ze aan elkaar kleven. Een niet voor de hand liggende associatie en waartoe hij zich evenmin in staat achtte te argumenteren waarom hij dat als dusdanig ondervond.

Een tweede opvallende gelijkenis betreft een rigoureuze vorm van eerlijkheid¹⁵². Nadat Wittgenstein ooit op achtjarige leeftijd gelogen had, ijverde hij zijn hele verdere leven voor de pure waarheid: "Call me a truth-seeker and I will be satisfied" schreef hij ooit aan zijn zus (in: Monk, 1991, 3). Hij stak zijn mening niet onder stoelen of banken. Tevens betoonde hij kordaatheid als het op het voltrekken van zijn woorden aankwam. Zeggen betekende ook doen. Het mocht vooral niet bij woorden blijven. Illustratief hiervoor is het opzeggen van zijn professoraat nadat hij zijn twijfels omtrent de moraliteit ervan had kenbaar gemaakt. Hij voegde de daad bij het woord, al zocht hij zijn leven lang naar 'het verlossende woord' (Jaccard, 1997, 42), hetgeen ons bij een derde overeenkomst met zijn moeder brengt.

¹⁵¹ Term ontleend aan een seminarie onder leiding van W. Apollon, periode september 2003-januari 2004. Een schriftelijke weergave is momenteel niet voorhanden.

¹⁵² Binnen de familie heerste een "tradition of saying the exact truth" (McGuinness, 1982, 48).

Inderdaad, religie (of iets gelijksoortigs) was een constante doorheen zijn leven. Het bracht hem er zelfs toe in overweging te nemen om monnik¹⁵³ te worden. Hij zette consequent stappen om als monnik te worden opgeleid, maar de abt die aan zijn geschiktheid twijfelde, liet hem eerst als tuinman aan het kloosterleven wennen. Uiteindelijk zocht hij elders zijn heil. In zijn voorwoord citeert Drury zijn vriend Wittgenstein:

“I am not a religious man, but I can’t help seeing every thing from a religious point of view” (in: Drury, 1996, xiv).

We weten dat Ludwig’s moeder rooms katholiek was. Hijzelf werd in een katholieke kerk gedoopt. Toch stamde hij van Joodse voorouders. Zijn grootvader bekeerde zich tot het Protestantisme (Malcolm, 2001, 4). Dit religieuze of – zoals hij zelf vaak aangaf – ‘mystieke’ spanningsveld is steeds in zijn geschriften tegenwoordig.

Dit punt lijkt ons essentieel, aangezien het een indicatie geeft van het ontbreken van een essentiële betekenaar: de Naam-van-de-Vader. Waar hij zichzelf niet kon inschrijven in een familiaal dan wel socio-cultureel kader, ging hij ondermeer te rade bij de religie, waar hij al evenmin een aanvaardbaar model vond. Wittgenstein nam namelijk geen genoegen met een voorgeschreven religie, maar was altijd op zoek naar een esthetisch-ethisch alternatief op maat. Het zou hem voeren doorheen tal van (taal-) filosofische onderzoekingen om uiteindelijk in een hoogst persoonlijke vorm van mysticisme uit te monden.

Een vierde overeenkomst betreft het intens gevoel van plichtsbewustzijn¹⁵⁴. Twee zaken vallen ons te binnen: vooreerst het feit dat hij zijn leven lang de culturele erfenis van Otto Weininger trouw bleef. Meerbepaald moet hij ofwel geniaal zijn, ofwel sterven. Een middenweg sloot hij uit. Inderdaad, telkens Ludwig’s ideeën uitbleven, verkeerde hij in een geagiteerde en ontredderde staat. Hij ging zelfs zo ver dat hij zich als soldaat fysiek aan de dood blootstelde om toch maar vooruitgang te boeken op geestelijk vlak. Het gewenste resultaat bleef overigens niet uit. Een tweede punt heeft met zijn persoonlijke ethiek te maken. Zoals gezegd, voegde hij de daad bij het woord. Deze houding is een constante. Eén keer heeft hij als kind gelogen, daarna nog slechts één keer¹⁵⁵. Aan het karakter hechtte hij

¹⁵³ Minstens drie maal ging hij in een klooster zijn heil gaan zoeken. Telkenmale verkeerde hij in een staat van ontredde. Hij ervaarde het als een vorm van therapie, een manier om aan zichzelf te werken, om een beter mens te worden. In deze optiek is het allicht vergelijkbaar met zijn motivatie om als vrijwillig soldaat te strijden.

¹⁵⁴ McGuinness (1982, 28) haalt een belangrijk onderscheid aan tussen het plichtsbewustzijn dat de zoons erfden: “from both father and mother they [hun zoons] had acquired too strong a sense of duty: from their father they learnt that their role in life was to act – to change the world in some way. (...) But the temperament that the sons inherited from their mother was one quite unsuited to these beliefs and this role – it was a passive and sensitive and self-distrustful temperament.”

¹⁵⁵ Toen hij moest terecht staan voor het slaan van dorpskinderen tijdens zijn les. Ook dit gegeven bleek een traumatische gebeurtenis. Jaren nadien worstelde hij er nog mee, tot hij ettelijke jaren later stappen ondernam om zich van zijn ‘zonden’ te zuiveren. Daartoe rekenen wij een reeks bekentenissen ten aanzien van vrienden en familie alsook een persoonlijk excuus tegenover de ooit geslagen kinderen.

enorm veel belang, en voortdurend schaafde hij zichzelf bij. Compromissen kende hij hierbij niet.

Hield hij het ergens niet meer uit of viel zijn werk hem te zwaar om welke reden dan ook, dan vertrok hij. Dat gebeurde steeds in de overtuiging een beter mens te (kunnen) worden door een nieuw leven te beginnen. Nu eens bracht hij een hele tijd in zijn blokhut in Noorwegen door, dan weer ging hij als dorpsleerkracht op het platteland in de buurt van Trattenbach werken. Werkte hij als tuinman in een klooster dan overwoog hij naar Rusland uit te wijken of kwam hij in Ierland terecht. En toch nog voerde het lot hem herhaaldelijk naar Cambridge en Wenen terug, precies naar die plaatsen die hij enerzijds zo haatte vanwege het intellectuele getouwtrek dat de universiteit met zich meebracht of het familiale kader te Wenen, maar die anderzijds zijn vrienden en geliefden herbergden.

3.3. Generatie II : de “Ouders”¹⁵⁶

3.3.1. Langs vaderszijde

A. Herz Hermann Christian Wittgenstein (kortweg: Hermann Christian)¹⁵⁷

Eerst een opmerking aangaande de naamgeving. De beide voornamen van Ludwig's grootvader zijn allesbehalve Joods. Waarschijnlijk liet de heer zich vlak voor zijn huwelijk dopen, net als zijn toekomstige echtgenote. Tijdens de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog bleek dit van ontzettend groot belang, gezien de nazi's alle registers doorzochten om de Joodse burgers te identificeren. Zo kwamen ze uiteraard ook bij de Wittgensteins aankloppen. “The name Christian of course is an unlikely name for a Jew and may have been taken at baptism” meent McGuinness (1982, 2). Duidelijkheid omtrent de precieze doopdatum is niet voorhanden. Bijkomend weten we ook uit Hermine's overlevering dat haar grootvader en vele van zijn kinderen zich kenmerkten door een “strong, severe, partly ascetic Christianity” (ibid., 43). Daarbij lijkt hij zijn voornaam (Christian) alvast alle eer aan te doen.

Uit het Duitse Hessen afkomstig was Hermann Christian actief binnen de wolhandel en bezocht hij regelmatig zijn buitenlandse leveranciers. Door tussenkomst van Fanny's broer Gustav ontmoetten Hermann Christian en zijn latere echtgenote zich tijdens een diner, waar Hermann bleek aangewezen als haar tafelenoot. Waar hij aanvankelijk heel koel en afstandelijk was jegens haar, verbeterde hij gaandeweg zijn houding en vroeg hij reeds bij de derde ontmoeting naar haar hand.

Het koppel week herhaaldelijk uit om zich uiteindelijk in Wenen te vestigen. Daar beoefenden ze het mecenaat (Grayling, 1999, 14). Hun fortuin nam gestaag toe en ze kregen

¹⁵⁶ Wij ontleen het begrip aan Apollon et al (1990). Toch doelt het op de “grootouders” van Ludwig.

¹⁵⁷ Draagt het nummer 6 in de genealogische tabel en op de familiestamboom.

elf kinderen, waaronder *der missratene Sohn* of de ‘mislukte zoon’ (McGuinness, 1982, 11) Karl, de vader van Ludwig.

Niettegenstaand Hermann Christian en zijn zoon in enkele opzichten vrij goed overeen stemden qua temperament, beviel het eerstgenoemde niet bijzonder dat Karl steeds zijn eigen gang ging, ook al oogstte hij hiermee succes. “Both combined sturdy independence with decided views about what was good for others” (ibid., 12). Bijkomend groeiden ze beiden tot een *selfmade man* uit en hadden ze moeilijkheden met ten minste één zoon. Ondanks deze opvallende gelijkenissen, apprecieerde Hermann Karl’s eigenzinnigheid dus niet.

Hermann Christian bezat één eigenschap die de latere generaties ook zou typeren: doorzettingsvermogen. Het ging zelf zo ver dat hij koppig vasthield aan zijn projecten, ook als deze dreigden met een sisser af te lopen. Bovendien was hij enorm zelfzeker, ondermeer wat zijn vaderlijke autoriteit aanbelangt.

Paradoxaal genoeg ontpopte Hermann zich tot een soort van antisemiet en verbood hij zijn kinderen ten strengste om met (andere) Joden te trouwen (Monk, 1991, 5). Alsof hij zich volledig aan zijn achtergrond wilde onttrekken. Vandaar ook dat zijn kinderen weinig of niets met de Joodse gemeenschap te maken kregen. Ze genoten een puur Germaanse opvoeding.

Dit is een opvallend gegeven, temeer gezien zijn vader als President een vooraanstaande functie binnen de Joodse gemeenschap had bekleed. Het radicaal afwerpen dan wel verwerpen van de Joodse wortels was tot vele generaties nadien te merken. Klaarblijkelijk introduceerde Hermann Christian een discours waarin een fundamenteel familiaal gegeven systematisch als negatief werd afgedaan: Joods zijn groeide tot een erfzonde uit.

De geslaagde zakenman stond tevens een leven op hoog cultureel niveau voor. Zo schreef hij ondermeer zijn eigen bloemlezing Duitse gedichten en liet hij zijn vrouw en kinderen opleiden door vooraanstaande musici, waaronder Felix Mendelssohn en Clara Schumann. Zodoende schonk hij zijn gezin alle mogelijkheden om hun muzikale en artistieke vaardigheden tot ontwikkeling te brengen (McGuinness, 1982, 8).

Hermine Wittgenstein, één van zijn kleindochters, omschreef hem ooit als “steif und würdevoll” (ibid., 3). Ze vernoemde tevens een religieuze eerlijkheid en de typische opvatting om het leven als een taak te beschouwen. Beide eigenschappen vindt men ook bij andere familieleden terug. Tenslotte zou zijn keurige wijze van zakendoen ertoe hebben bijgedragen om een solide positie in de wereld te veroveren (ibid., 3).

Interessant is een heersende mythe omtrent de Wittgensteins. Daaruit blijkt een onmiddellijke link voorhanden met een prinselijk geslacht¹⁵⁸, waaruit Hermann als onwettig

¹⁵⁸ Verschillende namen worden vernoemd, waaronder het huis van Wittgenstein, Waldeck of Esterházy (Monk, 1991, 4).

kind zou afstammen. Deze afstamming wordt evenwel sterk betwist bij gebreke aan concrete en overtuigende bewijzen. Desondanks is het opmerkelijk dat de mythe wel degelijk furore binnen de familie maakte. Zodoende werd er ingestemd met de inhoud ervan.

Herz Hermann Christian stierf ten gevolge van een hartinfarct. Net als zijn zoon Karl stierf hij op zesenzestigjarige leeftijd.

B. Franziska Christiane Figdor (koosnaam: Fanny)¹⁵⁹

Veel elementen over haar zijn niet overgeleverd. Toch spreekt McGuinness van een ‘nervuus’ en ‘artistiek’ temperament betreffende deze grootmoeder van Ludwig (McGuinness, 1982, 23).

Tevens zou de bankiersdochter energiek geweest zijn en opvallend snel besluiten hebben genomen. Een reis in Italië werd, bij wijze van illustratie, terplaatse nog snel veranderd door de boot naar Egypte te nemen¹⁶⁰. Deze snelheid van beslissing is een kenmerk dat in de familie werd doorgegeven.

Verder was ze scherp van tong en trat ze streng op ten aanzien van haar kinderen. Nu eens bestrafte ze hen door hen op te sluiten in een kamer, op zolder of in de kelder, dan weer hield ze haar dochters letterlijk achter gesloten deuren wanneer potentiële minnaars op de loer lagen (ibid., 5).

Als zesenzeventigjarige bezweek ze aan een hersenberoerte.

3.3.2. Langs moederszijde

A. Jakob Kalmus

Jakob Kalmus stamde af van een prominente Joodse familie uit de buurt van Praag. Zelf was hij een succesvol verkoper. McGuinness beschrijft hem als een beminnelijk man die zijn echtgenote zeer was toegewijd. Ernst Wehli, één van zijn grootvaders langs moederszijde, zou President van de Joodse gemeenschap geweest zijn. Een neef heeft zich evenwel tot het Katholicisme bekeerd en werd uiteindelijk “Pater Kalmus” (McGuinness, 1982, 23).

B. Maria Stallner

Ludwig’s grootmoeder langs moederszijde was – volgens Ray Monk – de dochter van een gevestigde Oostenrijkse grondbezittersfamilie, en als dusdanig volslagen ‘arisch’ (Monk, 1991, 7). McGuinness ontneukt deze stelling: Maria Stallner’s vader zou niet meer dan

¹⁵⁹ Draagt het nummer 7 in onze genealogische tabel. We hebben haar niet vermeld in de familie-stamboom.

¹⁶⁰ Dergelijke verhalen werden graag naverteld binnen de Wittgenstein kringen. Het gold als grappige anecdoten.

een provinciale verkoper geweest zijn die het uiteindelijk tot grondbezitter bracht. Eenmaal hij weduenaar was geworden, verkreeg hij van zijn dochter naar verluid niet meer dan goede manieren en een aangename verschijning. Haar morele opvoeding zou ze haar schoonmoeder te danken hebben. Net als haar familie praktiseerde zij het katholieke geloof. Tenslotte is zij Ludwig's enige officiële niet-Joodse grootouder (McGuinness, 1982, 21).

3.4. Generatie III : de “Doden”

Deze generatie wordt ook wel de “generatie van de voorouders” genoemd. Over de voorouders langs moederszijde zijn evenwel geen gegevens voorhanden. Het feit dat vooral informatie over de vaderlijke afstamming gevonden kan worden, illustreert mogelijkwerwijs eveneens het heersende klimaat binnen de familie, waar voornamelijk de (mannelijke) Wittgensteins in de schijnwerper stonden, terwijl de aangetrouwde familie heel wat minder aandacht te beurt viel.

3.4.1. De voorouders langs vaderszijde

A. Moses Meier Wittgenstein¹⁶¹

Feitelijk droegen de Wittgensteins voor Ludwig's geboorte hun familienaam slechts drie generaties. Gezien Moses Meier bij de prinselijke familie tewerk was gesteld, en het Napoleaans decreet van 1808 voorschreef dat alle Joden een familienaam dienden over te nemen, verwierf hij de naam van zijn werkgevers.

Net zoals zijn echtgenote werd Ludwig's overgrootvader niet ouder dan eenenzestig.

B. Bernhardine Simon (koosnaam: Breindel)¹⁶²

Over haar is niets anders overgeleverd dan dat ze op eenenzestig jarige leeftijd stierf.

3.4.2. De voorouders langs moederszijde

Geen gegevens beschikbaar. We hebben er het raden naar.

4. EVIDENTIE UIT DE MINIMALE STRUCTUUR VAN VERWANTSCHAP

Alhoewel het bijzonder moeilijk is om uit de bestaande literatuur de nodige informatie te puren voor het ethnoanalytisch onderzoek, zijn we toch enige aanwijzingen op het spoor gekomen. We

¹⁶¹ Draagt het nummer 1 in onze genealogische tabel en op de familiestamboom.

¹⁶² Draagt het nummer 2 in onze genealogische tabel. We hebben haar niet vermeld in de familiestamboom.

bespreken ze in dezelfde volgorde als deze waarin ze onder 2.2. aan bod zijn gekomen. Toch willen we de lezer alsnog erop wijzen hoe subtiel het familiale discours tekeer gaat. Veelal blijft het tot de intieme leefwereld van de familie in kwestie gereduceerd, en zelfs daar is niet iedereen steeds op de hoogte over het reilen en zeilen dat achter de schermen plaatsvindt.

Gestructureerde interviews werden door het GIFRIC ontworpen opdat men door nauwkeurige en afzonderlijke bevraging van meerdere familieleden de minimale structuur van verwantschap (en alles wat daarmee samenhangt) in kaart kan brengen. Deze bijzonder succesvolle methode hebben wij hier helaas niet kunnen toepassen, gezien de dood van de betrokkenen.

4.1. Het Discours van de Moeders over de Autoriteit van de Vaders¹⁶³

Op dit punt heeft ons onderzoek weinig vruchten opgeleverd. Zo kon het vooralsnog niet worden aangetoond dat de vaderlijke positie door het spreken van de vrouwen systematisch ondermijnd werd binnen de familie Wittgenstein. Het enige wat we met zekerheid kunnen stellen, is dat de vier besproken generaties in een patriarchaal socio-historisch bestek leefden, waarbij de man de plak zwaaide in huis. Openlijk dan toch. Wat er achter de schermen plaatsvond kan evengoed het tegengestelde geweest zijn. Ook is het niet ondenkbeeldig dat enige betrokken vrouwen zich niet zo gemakkelijk konden schikken naar het toenmalig patriarchaal beslissingssysteem, net zoals het mogelijk is dat zij de gezagshebbende mannen openlijk, dan wel achter hun rug om, tot voorwerp van spot maakten en diens autoriteit systematisch ondergraafden.

Indien dit het geval was, en Ludwig dergelijke (al dan niet) vernietigende boodschappen gewaar was geworden, dan kan dat alvast één element zijn dat tot een omgeving geleid heeft waarin de psychose een voedingsbodem vindt. Waar de autoriteit van de vader(figuur) geen draagvlak vindt, is zijn betekenaar (of Naam-van-de-Vader) zinloos. Zodoende kan het discours van de moeders ertoe hebben bijgedragen de jonge Ludwig aan te zetten tot het verwerpen van die fundamentele betekenaar. Maar zoals gezegd, blijft dit tot op heden hoogst speculatief.

4.2. Karl en Leopoldine: een Ware Alliantie?¹⁶⁴

Men kan snel de indruk krijgen dat dit koppel inderdaad erin geslaagd is een gemeenschappelijk ouderproject op poten te stellen. Hetgeen daarvoor spreekt is o.a. het kroostrijk gezin, de gezamenlijke vrijetijdsbesteding (muziek, enz.), de goede zorgen waarmee Poldy haar doodzieke man omringde tijdens zijn slepende aftakelingsproces, het feit dat er geen gegevens bekend zijn waaruit blijkt dat de verstandhouding ooit spaakliep, en dergelijke meer.

¹⁶³ Kwam onder 2.2.2. aan bod.

¹⁶⁴ Onder 2.2.3. hebben wij de passage van het “koppel” naar “ouders” theoretisch uit de doeken gedaan, hetgeen door een met succes gekroonde overgang de “alliantie” oplevert.

Desondanks lijken er veel meer overtuigende aanwijzingen dit tegen te spreken. Enerzijds kunnen Karl's talrijke seksuele escapades¹⁶⁵, de verhouding met zijn echtgenote niet bepaald gestimuleerd hebben – aangenomen dat zij er van op de hoogte was. Tevens krijgen we een typisch persoonlijkheidsprofiel voorgeschoteld waar alle bronnen het over eens zijn: Karl Wittgenstein was een krachtdadig iemand die zijn wil gemakkelijk aan anderen oplegde en zich weinig inschikkelijk opstelde, althans zeker naar zijn zonen, collega's, concurrenten of zakenrelaties toe. Trekt men dit door naar zijn echtelijke verhouding, dan kan er weinig sprake zijn van "gemeenschappelijkheid". Voorzichtigheid is echter ook hier geboden. Het valt namelijk niet uit te sluiten dat hij wel degelijk oog had voor de persoonlijke behoeften en wensen van zijn vrouw. Toch wijzen onze bronnen unaniem in de richting dat Karl de scepter op *alle* gebieden zwaaide, en dat Poldy zich geregeld tekort deed om haar man te behagen¹⁶⁶. Ook bouwde Karl niet echt een klimaat op waar de kinderen zich op een eigen manier konden ontwikkelen, maar dwong hij hen – vooral de jongens dan – in een bepaalde positie. De gevolgen zijn ons inmiddels bekend.

Anderzijds weten we ook dat Leopoldine zich werkelijk volledig wijdde aan het lot van haar man: "the more so as it was duty to her husband that filled her horizon" (McGuinness, 1982, 22). Van haar huwelijk maakte ze dus haar werk, al had ze geregeld met onzekerheid af te rekenen. Immers, zij kon niet alles even goed doen en soms ontbrak het haar gewoon aan handigheid. Ze cijferde zichzelf makkelijk weg en droeg dus op haar beurt bij tot allerhande verwezenlijkingen die de hare niet waren.

Verder schitterde, ondanks de rijkelijke allures, niet alles ten huize van Ludwig Wittgenstein: "For just as in the city at large, so within the family, beneath the 'all-pervading atmosphere of culture and humanity', lay doubt, tension and conflict" (Monk, 1991, 9). Als ouder gaf Leopoldine ook veel werk uit handen. Dienstboden en personeel allerhande moesten instaan voor de opvoeding van de kinderen, hun onderricht, hun alledaagse begeleiding, enzomeer. Niet voor niets merkte McGuinness (1982, 46) op dat ouderlijke affectie in het gezin soms ver te zoeken was, en dat de kinderen vaker onder elkaar ouderlijke verantwoordelijkheden op zich namen. We denken hierbij bijvoorbeeld aan Hermine: "She took something of her mother's place too in relation to the younger children" (ibid., 29). Vreemd genoeg is het net diezelfde dochter waarmee Karl zo goed opschoot en met wie hij tal van projecten verwezenlijkte¹⁶⁷. Op sommige terreinen leek zij werkelijk de plaats van haar moeder in te nemen.

Maar hoe deed Leopoldine het ook weer als moeder? Naar verluidt greep haar rusteloosheid terug op conflicten tussen gevoelens en een sterk plichtsbewustzijn. McGuinness (1982, 27)

¹⁶⁵ Zie McGuinness, 1982, 22.

¹⁶⁶ Zie o.a. McGuinness (1982, 22): "The unselfishness which made her the favourite daughter made her perhaps less than the perfect wife. It would have been difficult for a woman of the most decided opinions to provide a counterweight to the confidence and energy of Karl Wittgenstein."

¹⁶⁷ En die dezelfde dood stierf: kanker.

merkt op: “Her children sensed them (...) and saw that in her devotion to her mother and her husband she had exhausted her abilities to remain calm. When it came to the children’s problems she seemed to lack the necessary sense of their individual characters and, above all, she was too anxious to believe that all was well lest she could be drawn into struggles beyond her powers.” Bijzonder aanspreekbaar was ze dus niet voor haar kinderen. Daarom kunnen we ons afvragen of ze er mentaal wel klaar voor was om moeder te worden. Uit hetgeen we hier aangevoerd hebben, blijkt dat niet het geval te zijn geweest. Veeleer richtte zij zich op haar *man* als op haar *gezin*. Voor haar lijkt het ouderschap allerminst een evidente zaak te zijn geweest. Daarmee komen we tot de vaststelling dat noch voor Karl, noch voor Leopoldine, het ouderschap in de ware zin van het woord werd opgevat¹⁶⁸. Veeleer bleven ze respectievelijk op zichzelf of op de ander gericht en moeten we hen bijgevolg meer als ‘koppel’ dan als ‘ouders’ met een gemeenschappelijk familieproject beschouwen.

Uit onderzoek (Apollon, 1999) is gebleken dat psychotici zelf nooit de overgang gemaakt hebben van het ouderlijke naar het socio-historische veld. “En fait, l’*échec des conditions d’un tel passage constitue la psychose en tant que telle*” (Apollon, 1999, 117). Precies het discours van de alliantie wordt als medebepalend beschouwd voor zowel het installeren van de Naam-van-de-Vader (bij neurotici), als het verwerpen ervan bij psychotici (ibid.). Met andere woorden, de forclusie¹⁶⁹ van de Naam-van-de-Vader bij een gegeven individu grijpt – althans gedeeltelijk – terug op een familiale constellatie die reeds lang voor zijn geboorte bestond¹⁷⁰. We kunnen uiteraard niet zomaar voorbijgaan aan het persoonlijke aandeel. Niettemin kunnen we ons afvragen: hoe zou een psychoticus ooit in staat kunnen zijn om een sociaal ideaal aan te hangen wanneer hij er niet eens in slaagde zich te identificeren met zijn familiale voor-geschiedenis?

In zoverre het ouderlijke discours er niet in geslaagd is om de vaderlijke autoriteit kracht bij te zetten en bijgevolg de ouderlijke sfeer te rijmen met het sociaal-maatschappelijke bestel, dan zal het kind moeite ondervinden om zelf die overgang te voltrekken (ibid., 111-115). Want het ouderlijke en het sociale werkten vooraf al niet samen. Erger nog, ze kunnen lijnrecht tegenover

¹⁶⁸ Ruimte latend voor eventuele ontkrachting, laten we L. Billiet (1986, 114) toch nog kort aan het woord: “Waar de moeder in haar spreken geen plaats laat voor de vader, niet verschijnt als draagster van een tekort, waar de vader afwezig, falend is, zich niet toont als zelf onderworpen aan de wet, zich toont als vader van de macht en niet als vader van het pakt, daar kan de symbolische vaderfunctie niet geïnstalleerd worden.”

¹⁶⁹ Of verwerping. Voor een bondige toelichting verwijzen wij naar Evans (2003, 64-66).

¹⁷⁰ Ter herinnering: “Par conjoncture familiale de psychose j’entends des conditions dans la parenté ou dans la structure familiale qui favorisent la forclusion des Noms-du-Père” (Apollon, 1999, 102).

elkaar staan. Veiligheid is dan ook niet geboden, hetgeen bepalend kan zijn voor de keuze¹⁷¹ van een psychotische subject-positie.

Met betrekking tot Ludwig Wittgenstein lijkt aan deze voorwaarde voldaan te zijn.

4.3. Een Bedenklijk Contract

We haalden eerder¹⁷² al aan dat de vaderclan de ganse scène domineerde. Zowel de Stallners als de Kalmussen moesten voor de Wittgensteins en zelfs de Figdors onderdoen. Daarmee werd de vaderlijke kant van de afstamming tot een roemrijker status verheven. Deze tendens bevestigt dus wel de patriarchale oriëntatie van de toenmalige maatschappij, maar kan ook méér zijn dan dat. Het hoeft niet als volledig ‘onschuldig’ of ‘typisch’ voor die tijd door te gaan. Immers, daar waar alle positieve eigenschappen voorbehouden zijn voor bepaalde afstammingslijnen, daar kan alleen maar onrust gezaaid worden. Vooral dan met name langs de verliezende zijde. Maar laten we dit eerst nader beargumenteren.

Het was een soort van familietraditie om de mannelijke familiezijde (de ‘Wittgensteins’) op te hemelen. Alles wat hen karakteriseerde werd als verrukkelijk voorgesteld. Dat wil zeggen, dit machtsdiscours werd *naar buiten toe* gedemonstreerd. De spanning en conflicten die achter de schermen sluimerden kunnen in elk geval ermee te maken hebben. Bijkomend was het ook heel typisch voor de Wittgensteins ‘pur sang’ (de dragers van de familienaam dus) om enerzijds het menselijke ras in “great men” en “ordinary mortals” in te delen (McGuinness, 1982, 19), en anderzijds elke eigenschap van een ‘groot man’ als een aspect van diens grootsheid te beschouwen (ibid., 9). Anders gesteld, zelfs de meest nare of scherpe kantjes werden vergoelijkt of ten minste ruimschoots gecompenseerd door zijn persoonlijkheids-aspecten die als positief doorgingen. Daartegenover staan de ‘gewone stervelingen’ die met weinig opmerkelijks begiftigd zijn.

Het zal duidelijk wezen dat de Wittgensteins, die zowiese het geniale verheerlijkten en nastreefden¹⁷³, zichzelf met hun ideaal identificeerden. In hun ogen was de aangetrouwde familie heel wat minder roemrijk. Dit lot viel met name de Stallners en Kalmussen ten dele.

Een kleine serie citaten kan deze stelling illustreren. Het contrast tussen de vaderclan en de moederclan wordt heel duidelijk erin:

¹⁷¹ In de psychoanalyse gaat men ervan uit dat het subject een structurele ‘keuze’ maakt. Toch dienen we dit begrip ruim op te vatten. Het betreft een keuze die soms met weinig manoeuvreerruimte gepaard gaat, en waarvan het subject op het moment van de voltrekking de gevolgen niet kan overzien. Evenmin is het zich bewust van het impact ervan: een psychische structuur is namelijk stabiel en onherroepelijk. Belangrijk is het gegeven dat de theorie hieromtrent op de hypothese van een ‘kritische periode’ gestut is, die niet nader bepaald kan worden, maar met ervaringen tijdens de eerste levensjaren te maken moet hebben (zie o.a. Evans, 2003, 194-195).

¹⁷² Zie rubriek 3.2.2.

¹⁷³ Zie o.a. McGuinness (1982, 23) en Monk (1991, 3-27) die het aangehaalde hoofdstuk treffend als ‘The laboratory for Self-destruction’ betitelde.

“Thus the younger generation spoke of the Kalmuses and the Stallners less even than of the Figdors, the maternal line of the preceding generation. (...) These Figdors belonged to their world (...). The Kalmuses had lived more simply” (McGuinness, 1982, 21).

Op de volgende pagina gaat het verder:

“but for Poldy’s children the Kalmuses represented rather what was Austrian in their background – the slower and deeper, Catholic stream of German culture to which even Goethe looked with envy” (McGuinness, 1982, 22).

Tevens wisten we al¹⁷⁴ dat deze houding ook in het huwelijk tussen Karl en Leopoldine naar voor kwam.

Ondanks de vaak goede betrekkingen tussen de vaderclan en enkele leden van de moederclan, moeten we alsnog inruimen dat de Wittgensteins zich zelfs in de beste verhoudingen duidelijk van leden van de moederclan wensten te onderscheiden¹⁷⁵. Zo valt er over Poldy’s zussen te lezen: “The two elder sisters, less agreeable in character, were not redeemed in the Wittgenstein eyes by any special distinction” (ibid., 22). Over haar nichten Elsa von Bruckner en Dora Hauser valt hetzelfde beeld op:

“But these closer contacts were few and despite friendly relations with other cousins (...) Poldy Wittgenstein’s relations did not form an important part of the framework of her children’s lives. She and they were absorbed into the Wittgenstein connexion” (McGuinness, 1982, 22).

4.4. De Meesterfiguur en het Subtiele Spel van Geruchten

In tegenstelling tot de bevindingen van Apollon (1999), stellen we vast dat de spilfiguur van de Wittgensteinfamilie een persoon is uit generatie I, meerbepaald Karl Wittgenstein. Hierbij willen we zeker geen afbreuk doen aan de invloed van Hermann Christian, al lijkt zijn impact op de latere generaties minder vanzelfsprekend¹⁷⁶ en vernietigend als zijn zeer succesvolle en omnipresente zoon. Hij zwaaide immers de scepter binnen de familie. Het waren zijn kinderen die het meest opvielen door hun persoonlijkheid en buitengewone talenten. Verder was het zijn

¹⁷⁴ Zie 3.2.2.

¹⁷⁵ Met een terugblikkend oog op het inleidende, begripsomschrijvende gedeelte, moeten we vaststellen dat het contract tussen beide clans eerder de vorm van “onverenigbaarheid” of “ontkoppeling” dan “verbinding” of “coöperatie” aannam.

¹⁷⁶ Zijn invloed laat zich onder andere aflezen aan het aantal nakomelingen die één of meer van diens voornamen dragen.

zakelijke scherpzinnigheid die hem tot de top van de toenmalige Oostenrijkse maatschappij bracht. Tenslotte was hij het die er telkenmale in slaagde zich op een eigengereide wijze te doen gelden. Het feit dat in zijn gezin drie mannen zelfmoord pleegden en de twee overigen (hoogstwaarschijnlijk) psychotisch waren, kan geen toeval zijn. De zonen van Karl stonden namelijk het dichtst bij hun vader en leden bijgevolg de zwaarste verliezen.

Vooraf één passage uit de biografie van Brian McGuinness (1982) is treffend:

“Karl Wittgenstein was for his children the dispenser of all good things, the creator of the world of large houses, parks and estates which they took as a natural environment. Small wonder if his daughters especially, to whom he paid court, worshipped him. He remained their standard of manly excellence and long after his death if something was neglected by a servant, it was always ‘If Papa were alive to see this!’ and each spot on their walks was associated with some small incident involving him – say a treat given to a grandchild or the like” (McGuinness, 1982, 25).

Moeilijk dus om om deze machtige figuur heen te komen.

Er is inderdaad weinig twijfel mogelijk dat Karl de meesterfiguur was en zodoende het leven van de Wittgensteins tot in de kleinste details regelde. Hij was zeker van zichzelf en zijn waarden, en had de gewoonte zijn wil aan de anderen op te leggen. Tegenover zijn zoons was het niet anders. Karl had lak aan hun individuele dromen en talenten. Aan hun bezwaren ging hij zonder dralen voorbij (ibid., 26). Zijn wil was wet¹⁷⁷.

Niet alleen op moreel vlak schreef Karl de standaard voor. Tevens sleutelde hij aan het onderwijs van zijn kinderen zoals hem dat goed leek. Zo zien we hoever zijn invloed reikte, zelfs over zijn dood heen. Het feit dat hij ook de welvarendheid van zijn familie verzekerde, bezorgde hem een immense greep op zijn familieleden. Ludwig was de enige die van zijn geërfde vermogen afstand zou nemen. Hij alleen slaagde er zodoende in om financieel bevrijd te worden van het fortuin dat zijn vader had vergaard en achterliet.

Brengen we nog een typische overtuiging van hem in rekenschap, namelijk dat elke eigenschap van een ‘groot man’ onderdeel is van zijn grootsheid (McGuinness, 1982, 9), dan is het vrij duidelijk dat hij een dergelijke rol voor zich ambieerde: overal heer en meester te zijn.

Toch heeft dit repercussies. Zo de meesterfiguur absoluut onoverwinnelijk is, als opboksen tegen hem onmogelijk wordt, dan kan men er gif op innemen dat vroeg of laat met andere

¹⁷⁷ Nochtans zouden zijn dochters hem ervoor roemen, evenals zijn jongste zoon Ludwig, die zijn vader louter van lof voorzag.

wapens gestreden wordt, ondermeer met een stoot onder de gordel of door een mes in diens rug te duwen. Het gerucht is zodoende geboren. Of het daadwerkelijk aangewend werd en hoe het precies vorm kreeg achter de coulissen is ons niet geheel bekend. Het betreft dan ook een hoogst subtiel samenspel van factoren, waarvan meestal geen geschreven bronnen of getuigenissen voorhanden zijn.

Voor welk soort¹⁷⁸ kunnen we aanwijzingen vinden binnen de familiale structuur van de Wittgensteins, als er dan al hoegenaamd sprake van kan zijn? We kunnen de vraag ook anders formuleren. Wordt Karl in zijn functie als symbolische representant aangevallen? Of zijn er vrouwen in de moederclan die systematisch onder vuur liggen?

Wat het eerste betreft, moeten we eerlijk toegeven dat dit onduidelijk blijft. Ons onderzoek heeft geen licht kunnen werpen op de vraag of Karl's positie al dan niet ondermijnd werd. Veeleer lijken de bewijzen erop aan te sturen dat Karl wel degelijk in zijn meesterpositie werd versterkt. De overige familieleden – en met name de kinderen – vertoonden veelal de neiging hem op te hemelen. Het blijft evenwel niet uit te sluiten dat zijn *vaderpositie* achter zijn rug om werd ondermijnd, hetzij door zijn echtgenote (M), hetzij door haar moeder (MM) of grootmoeder (MMM). Toekomstig onderzoek kan mogelijkerwijs hier een licht op werpen.

Bijkomend willen wij uitdrukkelijk onderstrepen dat de tweede afstammingslijn¹⁷⁹ – namelijk die van de transmissie van het patroniem en daarom “fallische lijn” genoemd¹⁸⁰ – de tendentie had zich prominent op de voorgrond te plaatsen. Dat bleek over de vier onderzochte generaties heen, te beginnen bij Ludwig's overgrootvader (PPP) Moses Meier Wittgenstein, maar vooral wat betreft Herz Hermann Christian (PP) en de meesterfiguur Karl Otto Clemens (P). Ook Ludwig Joseph Johann (Ego) zelf bleek zich steevast in de schijnwerpers te brengen. In zoverre deze dominantie door de overige familieleden werd aanvaard of zelfs bijval genoot, versterkt dit alleen maar hun positie en verkleint evenredig de kans op geruchten van het eerste type.

Wat nu met de tweede soort geruchten? Het object van het gerucht is een vrouw langs moederszijde. Er zijn dus slechts twee mogelijkheden die wij thans kunnen onderzoeken: Leopoldine Kalmus en Maria Stallner. In ethnoanalytische termen betreft het dus de moeder (M) en de moeder van de moeder (MM).

Voor eerstgenoemde lijkt het ons zeer onwaarschijnlijk dat zij tot voorwerp van spot of schande werd genomen. McGuinness (1982, 13) levert daarvoor een indicatie, wanneer hij stelt dat zowel Fanny Figdor als Karl's zussen een huwelijk met Poldy uitermate goed zagen zitten: “Mother and sisters had long looked forward to the match.” Daarmee schaarden de voornaamste vrouwen zich aan haar zijde.

¹⁷⁸ In 2.2.6. van ditzelfde hoofdstuk hebben wij twee types geruchten toegelicht.

¹⁷⁹ Zie schema 1 onder rubriek 2.2. van dit hoofdstuk.

¹⁸⁰ Zie 2.2.2. van dit hoofdstuk.

Voor Maria Stallner ziet het beeld er lichtelijk anders uit, al blijft de basis van onze bevindingen gering. Zoals eerder aangegeven¹⁸¹ werd binnen de kringen van de Wittgensteins bitter weinig over de Kalmussen en Stallners gesproken. Alsof er een soort van taboe over hen was uitgesproken. Alsof ze moesten afsteken tegenover de overweldigende Wittgensteins. Ten tweede weten we dat ze eigenschappen bezat die de overige familieleden niet met haar deelden: ze was volslagen arisch en katholiek¹⁸², hetgeen het makkelijker maakte om haar imago eventueel te bekladden. Bovendien maakt McGuinness (1982, 22) melding van “some early difficulties with Karl” die Maria Stallner over de jaren heen wist te vergeten. Men kan zich voorstellen dat strijdlustigheden of conflicten met de meesterfiguur niet bepaald in haar voordeel zullen geweest zijn.

Overigens, een niet te verwaarlozen detail is dat Leopoldine zich zowel aan de zorg van haar echtgenoot Karl als aan haar moeder volledig wijdde (ibid., 27), en dat ze eerder als favoriete dochter doorging dan als de perfecte echtgenote (ibid., 22). Hierin kunnen we – al sluiten wij het tegendeel evenmin uit – een subtiele dynamiek tussen twee clans aan het werk zien met Poldy als inzet enerzijds en Karl en Maria als ‘tegenpolen’ anderzijds.

We zijn ons bewust van de betrekkelijk magere oogst inzake geruchten, al willen wij deze bijdrage allerminst minimaliseren. Als er hoegenaamd van sprake zou zijn geweest binnen de familiale structuren van de Wittgensteins, dan vinden we meer evidentie voor de tweede soort, te weten het gerucht dat vanuit de vaderclan (de Wittgensteins *pur sang*) één of meerdere vrouwen uit de moederclan als doelwit heeft. Dit is tevens het type gerucht waarvan de theorie ons voorschrijft te toetsen of psychose in het spel is.

Voor het eerste type gerucht, verspreid door de vrouwen langs moederszijde en gericht op de autoriteit van de vader (c.q. Karl), kunnen we geen enkele indicatie vinden. Een perverse subjectstructuur voor zijn nazaten is bijgevolg een verwaarloosbare optie, voor zover we ons enkel op de familiale structuren beroepen.

5. BESLUIT

We zetten de gegevens die het ethnoalytisch onderzoek heeft opgeleverd nog even op een rijtje. Vier generaties hebben wij onderzocht. Moses Meier Wittgenstein en Breindel Simon rekenen wij tot generatie III. Volgens Apollon et al (1990, 180) is de “politieke dimensie” er nauw mee verwant. Analyse van de Wittgensteins lijkt dit te bevestigen. Immers, de familienaam als dusdanig werd door Ludwig’s overgrootvader (PPP) van diens prinselijke werkgevers overgenomen. Er zijn aanwijzingen voor ‘een cultus van de naam’ (ibid.), zeker wanneer we

¹⁸¹ Zie o.a. rubriek 3.2.2.: “De moeder: Leopoldine Kalmus”.

¹⁸² Monk (1991, 7).

ook in rekenschap brengen dat de zoon Herz Hermann Christian voorafgaandelijk aan het (christelijk) huwelijk zijn naam liet wijzigen en de Joodse afkomst op zeer strenge wijze langs de kant schoof. We sluiten niet uit dat dergelijke stappen verband houden met een ouderlijk discours dat het belang van de naam benadrukte evenals het nagestreefde familiale imago dat ermee verband houdt. Mogelijkerwijs gingen de nakomelingen bij deze generatie te rade om de essentiële kenmerken van de ‘Wittgensteins’ te weten te komen.

Generatie II langs vaderszijde heeft met Herz Hermann Christian (PP) en Franziska Christiane Figdor (MP) te maken. De “economische dimensie” zou hiermee verbonden zijn (ibid., 181). Het is inderdaad zo dat de Ludwig’s grootvader een opvallende en financieel succesvolle persoon was, waar anderen moeilijk omheen konden komen. Zijn reële invloed kan afgemeten worden aan het feit dat alle kinderen op één na (c.q. zijn zoon Karl) diens zelfzekere vaderlijke autoriteit accepteerden. Karl daarentegen bleek een rebel, waardoor zijn vader hem als ‘mislukte zoon’ verguisde. Wat bijvoorbeeld huwelijken betreft, behield vader Christian zich het recht van het laatste woord; trouwen met Joden was uit den boze. Zijn reële machtsbasis lijkt daarmee bevestigd.

Tot generatie I rekenen wij de ouders van Ludwig, zijnde Karl (P) en Leopoldine (M) Wittgenstein. Apollon et al (1990, 181) maken de link met de “juridische dimensie”. Door het stellen van limieten *zou* in principe de samenwerking tussen de vader- en moederclan bevorderd moeten worden. Echter, basis daarvoor is het discours van het contract en dat van de alliantie. Beiden nemen bij de Wittgensteins een twijfelachtige vorm aan.

Immers, de alliantie tussen Karl en Leopoldine kan geenszins als vanzelfsprekend worden opgevat. Vader Karl had weinig oog voor de wensen en behoeften van zowel zijn echtgenote als zijn kinderen. Leopoldine daarentegen vertoonde de neiging zichzelf weg te cijferen ten voordele van haar man. Tevens lijkt ze zich weinig te hebben aangetrokken van het ouderschap door het uitbesteden van haar taken. De term ‘koppel’ lijkt meer aangewezen als de term ‘ouders’ bij gebrek aan evidentie voor een *gemeenschappelijk* ouderproject. Bijkomend onderzoek inzake de verhouding tussen Leopoldine en Ludwig lijkt ons aangewezen.

Ook het contract kwalificeerden wij als bedenkelijk. De ‘Wittgensteins’ domineerden het ganse familiegebeuren. De aangetrouwde familie zoals de Stallners en de Figdors liepen veeleer in hun schaduw. Goede onderlinge betrekkingen werden wel degelijk onderhouden, al blijken de Wittgensteins zich ook hier te hebben onderscheiden.

Gezien de juridische dimensie van generatie I – wat betreft het contract en de alliantie – over een broos draagvlak lijkt te beschikken, is het aangewezen de ‘coöperatie’ tussen de clans met de nodige reserve te bekijken.

Niettemin is er een element die de samenwerking positief kan hebben bijgestuurd. Karl Otto Clemens kan als meesterfiguur beschouwd worden want hij zette de toon. De familieleden schikten zich veelal in een ondergeschikte rol. Dankzij de steun die de anderen hem verleenden,

slaagde hij er in om de intrafamiliale verhoudingen gestalte te geven. De vraag is evenwel: tot welke prijs? Vooral dan voor zijn eigen gezin, waar drie mannen zelfmoord pleegden en de twee overigen mogelijkwijs psychotisch waren.

Verder blikken we terug op het thema van de geruchten. De familiale structuren van de Wittgensteins en de ermee gepaard gaande discours vertonen enige evidentie voor het tweede type dat van de vaderclan uitgaat en zich op een vrouw van de moederclan richt, te weten Maria Stallner of Ludwig's grootmoeder (MM). Dit soort geruchten werd in het verleden (Apollon, 1999, 109) geïdentificeerd als potentiële factor voor het medebepalen van psychose. Voor het eerste type dat perversie in de hand kan werken, konden wij geen enkel bewijs inwinnen.

Om af te sluiten nog een opmerking over de ethnoanalyse als instrument voor wetenschappelijk onderzoek enerzijds en als steunpilaar voor de individueel behandeling. De meerwaarde ervan mag allerm minst veronachtzaamd worden. Wij hopen dit overtuigend te hebben aangetoond.

Hoofdstuk III:

Persoonlijke dynamiek – de herhaling in het eigen leven

1. INLEIDING

In het voorgaande hebben wij de verwantschapsstructuur van de Wittgensteins in kaart gebracht. Verschillende indicaties wijzen erop dat het familiale klimaat inderdaad een eventuele

psychotische stellingname medebepaald kan hebben. Dit is evenwel een noodzakelijke maar onvoldoende voorwaarde voor een psychotische subjectstructuur. De familiale structuren laten immers nog steeds plaats voor een individuele beslissingsruimte. De persoonlijke component dient dus eveneens betrokken te worden.

Daarom willen wij dit hoofdstuk reserveren voor een uiteenzetting omtrent de persoonlijke dynamiek van de filosoof Wittgenstein. Of anders gezegd: binnen het raamwerk van zijn leven kunnen wij bepaalde constanten aan het werk zien, is er sprake van een herhaling binnen zijn denken, handelen en voelen. Voor ons komt het erop aan de rode draad van zijn bestaan te achterhalen. Sommige elementen die eerder in de psychobiografie aan bod kwamen, zullen thans als uitgangspunt dienen voor een theoretische bespreking.

We volgen een welbepaald stappenplan. In deel 2 van dit hoofdstuk voeren wij een systematisch onderzoek naar mogelijke uitingsvormen van een nakende dan wel gedeclencheerde psychose. Daarvoor baseren wij ons op de psychoanalytische beginselen van zowel theoretische als praktische aard. Het betreft dus een toepassing op het leven van Wittgenstein.

Bij wijze van inleiding bespreken wij de sociale band. Dit kunnen we tevens als de verhouding tot de medemens (of ook de Ander van het verlangen) omschrijven. Welk klinisch beeld verschaft ons de psychoticus wat dit betreft? En wat levert ons een vergelijking met Wittgenstein op? Als uitlopers daarvan nemen we Ludwig's verhouding tegenover enerzijds de talige Ander (of de orde van het Symbolische) en anderzijds het genot onder de loep. Vervolgens gaan wij gericht op zoek naar concrete fenomenen die met psychose verband kunnen houden.

In het geval dat Wittgenstein de Naam-van-de-Vader heeft verworpen, dan valt dit aan zijn subjectieve beleving af te lezen. Dat is de logische afgeleide van de psychoanalytische theorie. Serge André beroepte zich op Lacan toen hij stelde dat de psychose zich openbaart, zich te kennen geeft (André, 1982, 178). Anders gesteld, de psychose laat zich afleiden uit haar gevolgen.

Een eerste belangrijk aanknopingspunt vinden we in de hallucinatie. Deze dienen we te begrijpen als de terugkeer in het Reële van een verworpen betekenaar in het Symbolische¹. Door middel van een imaginaire constructie (de waan) zal het subject in een tweede tijd pogen zich hiertegen te verzetten, zij het dan dat deze 'oplossing' van delirante aard is. Een volgende betrouwbare indicatie laat zich binnen het symbolische veld aflezen: taal- en denkstoornissen

¹ We onderscheiden drie registers: het Reële, het Imaginaire en het Symbolische. Laatstgenoemde bestaat uit een set gedifferentieerde, met elkaar verbonden elementen die wij betekenaars heten. Het Symbolische slaat via het proces van betekenisverlening een bres in het Reële: enkel via de woorden bestaat er een wereld van dingen. Het Reële zelf is hetgeen zich buiten het talige verhoudt en absoluut ontoegankelijk blijft voor symbolisatie. Het is het onmogelijke en traumatische, want noch het Symbolische noch het Imaginaire hebben er vat op. Laatstgenoemde dient begrepen te worden als de wereld van het inwendige beeld, van de imaginatie (Apollon et al, 1990).

bleken in het verleden al zowel een voorbode van declenchering² te zijn als een kenmerk dat zich tijdens een acute fase liet noteren. Tenslotte zijn ook een aangetast tijd- en ruimtebesef betrouwbare indicaties van een toestand van passieve perplexiteit. Het betreft mogelijke gevolgen van een psychotische structuur.

Desalniettemin willen wij nadrukkelijk onderstrepen dat een psychotische structuur er niet noodzakelijk toe leidt om ooit ‘ziek’ te worden. De psychische structuur staat op zich. Een instorting ervan is een optie, maar geen noodzakelijkheid³. Een samenspel van diverse factoren is een absolute vereiste vooraleer de psychoticus ingrijpende beperkingen ondervindt of problemen doet rijzen op zowel persoonlijk als beroepsmatig en sociaal vlak.

In deel 3 besluiten wij met een kort overzicht. We zetten alles nog even op een rij en bespreken daarbij de belangrijkste bevindingen zonder voorbij te gaan aan relativerende opmerkingen.

1. EEN PSYCHOTISCHE STRUCTUUR KOMT TOT UTING IN DE PSYCHOTISCHE FENOMENOLOGIE

2.1. Psychose als verlies van de sociale band

Apollon et al (1990) vatten de psychose op als een fundamenteel probleem met de sociale band¹. De declenchering confronteert ons niet zozeer met een zogenaamd ‘verlies van de realiteitszin’, zoals vaak beweerd wordt², maar met de ‘teloorgang van de sociale band’ (Apollon et al, 1990, 82). In tegenstelling tot de neuroticus, slaagt het psychotisch subject er almaar niet in om zijn leven op basis van gemeenschappelijke, socio-culturele wetten en mythes zin te geven³. Nochtans zijn het diezelfde symbolische systemen die niet alleen het cultureel-maatschappelijke kader gestalte geven, maar tevens het individuele leven van iedere neurotische burger. De neuroticus maakt er het beste van, zonder ingrijpende veranderingen na te streven.

De psychoanalyse verklaart dit opmerkelijke verschil vanuit de talige verhouding: de psychotische subjectstructuur wordt gekenmerkt door een *andere*⁴ articulatie tegenover de taal

² Het betreft een term om aan te geven dat de persoon “door het lint gaat”. Er duikt een psychiatrisch ziektebeeld op. Voorheen functioneerde de betrokkene op een relatief ‘normale’ wijze. Nu kan hij zich niet langer psychisch staande houden. Zijn functioneren is ontwricht.

³ J.-F. Cottet beweert: « Un sujet *peut* répondre par une psychose, mais pas tout sujet qui ressortit à la structure psychotique et qui a à répondre dans une conjoncture donnée à l’appel du Nom-du-Père, choisit une psychose comme élaboration signifiante » (Cottet, 1994, 194).

¹ De sociale band heeft betrekking op de *intersubjectiviteit*, de levensdimensie waarbij individuen plaats moeten maken voor een gedeelde, sociale wereld waarin elkeen zijn plichten te vervullen heeft maar eveneens over gelijke rechten beschikt. Fundamenteel is de tussenkomst van de wet. Deze schept orde in de chaos en is tevens bedoeld om een einde te maken aan het ‘recht van de sterkste’ en de ermee gepaard gaande onderlinge machtsverhoudingen (Apollon, 1997).

² Ook Sigmund Freud sprak over het « realiteitsverlies » bij neurose en psychose (Freud, 1924, 93-102).

³ « Chez le psychotique, toute cette dimension du sens à la vie, pourtant primordiale, demeure problématique » (Apollon et al, 1990, 205). Bijkomend: “Il cherche un fondement à sa vie et n’en trouve guère dans ce qui semble faire vivre les autres. Au contraire, de ce côté, il se retrouve face à un vide qui l’effraie » (ibid.).

⁴ Dat betekent niet noodzakelijk dat hij psychisch lijdt (of ‘ziek’ is).

(Apollon et al, 1990, 140). Bijgevolg is het voor de psychoticus onmogelijk om geloofwaardige overtuigingen te construeren op basis waarvan hij zijn leven een tijd lang kan sturen. Constant voelt hij zich in het nauw gedreven door het ongegronde of arbitraire karakter van het menselijke bestaan. Hij streeft radicale hervormingen na. Kenmerkend voor de paranoïcus is een heruittekenen van het talig systeem (ibid., 85).

Dit is de neuroticus een stap te ver. Niettemin is er een opvallende parallel met de neurotische obsessieel⁵: ook voor hem immers, speelt de vraag naar het bestaan hem parten. Ook hij kampt met de thematische dialectiek leven-dood. Toch is er een duidelijk verschil, hetgeen steeds tot uiting komt in het kwantitatieve woordgebruik. Namelijk, de psychose is altijd het extreme, het massieve, het totale, het complete, het radicale of het grenzeloze. Ook superlatieven lijken zeer gepast ter onderscheiding. Zo gezien is de psychose altijd een stap verder dan hetgeen de neuroticus zich kan voorstellen. Een existentiële crisis in haar puurste vorm is van psychotische aard; niets blijft nog overeind. Het is alsof het subject een levende dood sterft⁶.

Waar kunnen we Wittgenstein in onderbrengen? Neigt hij naar het neurotisch obsessieel? Of zijn zijn ervaringen dieper geworteld? Over welke betrouwbare aanwijzingen beschikken wij waardoor het mogelijk wordt hem volgens deze of gene categorie in te delen?

Allereerst is het markant hoe weinig stabiliteit hij in zijn beroepsmatig leven inbouwde. Zo hield hij zich achtereenvolgens met de meest uiteenlopende activiteiten bezig, in chronologische volgorde: techniek en ingenieurswezen, filosofie, vrijwillige militaire dienst, onderrichten, tuinbouw, architectuur, filosofie en lesgeven, oorlogsvrijwilligers-werk en opnieuw filosofie. Bovendien ruilde Wittgenstein ook vaak binnen een dergelijk veld: als ingenieur bouwde hij niet alleen aan industriële machines, maar ook aan vliegtuigmotoren en kytes. In de filosofie bleek hij aanvankelijk veel interesse te hebben voor wiskundige logica, wat hij naderhand inruilde voor een meer taalgeöriënteerde wijsbegeerte. Als leerkracht hield hij zich niet alleen aan het onderrichten van kinderen, tevens stelde hij eigenhandig een gedetailleerd woordenboek voor dorpsscholen op. Tijdens de Tweede Wereldoorlog tenslotte was hij achtereenvolgens portier, apothekersassistent en laborant. De enige constanten waarvan dus sprake kan zijn, hebben te maken met a) de filosofische bezigheid zelf, b) het lesgeven of het overleveren van

⁵ De psychoanalyse voorziet een tweedeling binnen de neurotische structuur: waar de hystericus zich hoofdzakelijk bekommert om een vraag inzake de geslachten (“Wat betekent het een vrouw te zijn?”), luidt de kernvraag van de obsessieel “zijn of niet zijn?”, “Ben ik dood of levend?” of “Waarom besta ik?” (Evans, 2003, 126).

⁶ Vandaar dat wij naast de eigenlijke, fysieke dood ook plaats laten voor een imaginaire en een symbolische dood. Danielle Bergeron schrijft in een vergelijkbaar onderzoek (over Yukio Mishima) de imaginaire dood toe aan de vroegkinderlijke ervaringen met een familielid. Zo werd Mishima herhaaldelijk zowel fysisch als psychisch zwaar aangepakt door zijn grootmoeder. Haar genot bleek niet te temperen, en haar kleinzoon werd aan haar wensen onderworpen (Bergeron, 2001, 21). Hij kon zich niet verweren. In die optiek spreekt Bergeron (2001) over de “imaginaire dood”.

een weten, c) tussentijdse terugtrekking of maandenlange sabbatperiodes en d) de verandering op zich.

In aansluiting valt het tevens op dat Wittgenstein noch een thuis vond noch een bevredigende liefdesrelatie in stand heeft kunnen houden. Wat een thuis betreft, constateren we dat hij als volwassene alles in het werk stelde om zijn leven zo zelfstandig mogelijk te leiden, vaak op verre afstand van het ouderlijke huis, maar ook elders zijn heil niet vond. Op korte termijn gezien voelde hij zich goed. Na enige tijd sloeg zijn stemming om, hetgeen hem ertoe bracht opnieuw zijn koffers te nemen. Enthousiasme ruilde gaandeweg plaats voor aversie. Op vlak van relaties merken we een zelfde ambivalentie: enerzijds smachtte hij naar intimiteit, maar wanneer die er was, werd het hem teveel. Daarop trok hij zich terug⁷.

Blijkbaar zet de tendens tot onstandvastigheid zich ook voort op persoonlijk vlak. We kunnen dan ook – onder voorbehoud – concluderen dat Wittgenstein zowel op beroepsmatig als op affectief vlak in extremen verviel: ofwel intense betrokkenheid, ofwel radicale weigering. Een typische zwart/wit visie, waarbij een grijze zone onbestaande lijkt.

Een tweede opmerkelijk gegeven heeft met Wittgensteins' verhouding ten aanzien van zijn medemens te maken. Reeds eerder⁸ zijn we hierop ingegaan. Als militair verguisde hij zijn medesoldaten constant; in zijn dagboeken doet hij hen af als ziekelijke dieren. Er was een mijlenverre afstand tussen hem en "hen". Zijn carrière als dorpsleerkracht vertoonde net dezelfde dynamiek: alhoewel hij het ideaal van het leven met de gewone man erg genegen was, voelde hij zich door zijn medemens verraden. Zijn brieven getuigen:

“Ich bin noch immer in Trattenbach und bin nach wie vor von Gehässigkeit und Gemeinheit umgeben. Es ist wahr, dass die Menschen im Durchschnitt nirgends sehr viel wert sind; aber hier sind sie viel mehr als anderswo nichtsutzig und unverantwortlich” (in: McGuinness & von Wright, 1997, 168).

Toen Russell Wittgensteins' visie probeerde bij te sturen, reageerde laatstgenoemde als volgt:

“Du hast recht: nicht die Trattenbacher allein sind schlechter, als alle übrigen Menschen; wohl aber ist Trattenbach ein besonders minderwertiger Ort in Österreich und die Österreicher sind – seit dem Krieg – bodenlos tief gesunken, dass es zu traurig ist, davon zu reden! So ist es” (in: McGuinness & von Wright, 1997, 172).

De trefzekere slotformule is opvallend. Het sluit alle discussie uit. Een laatste voorbeeld is tekenend:

⁷ We verwijzen naar hoofdstuk I voor meer uitleg hieromtrent.

⁸ In hoofdstuk I: psychobiografie.

“Es ist schwer mit den Menschen zu leben!” (ibid., 181).

Een dergelijke uitlating lezen we zeer frequent doorheen de jaren. Het blijft een moeilijk gegeven om met anderen samen te leven. De relativiserende noot die Wittgenstein toevoegt, spreekt tevens boekdelen:

“Aber es sind ja eigentlich gar keine Menschen sondern $\frac{1}{4}$ Tiere und $\frac{3}{4}$ Menschen” (ibid.).

Bovendien kan het feit dat hij zich als een ‘buitenaards wezen’ (Monk, 1991, 516) ervoer zijn radicale verhouding ten aanzien van de mensheid onderstrepen. Het is een strikte opdeling waarbij hij alléén de rol van kleine David vertolkt tegenover de machtige reus Goliath (zijnde alle overige mensen).

We belanden bij een derde thema, namelijk de dood. Het neemt een centrale plaats in binnen Wittgensteins’ leven, zoals we gaan proberen aan te tonen. Een kanttekening is hier op zijn plaats. Ettelijke keren is Wittgenstein immers van nabij geconfronteerd geweest met de dood. Drie van zijn vier broers stierven op jonge leeftijd, vele van diens externe voorbeelden of identificatiefiguren werden ofwel vermoord of pleegden zelfmoord, enkele van zijn beste vrienden lieten ook vroegtijdig het leven. De ervaring van twee wereldoorlogen en de wederopbouw voegt zich hier nog aan toe.

Dergelijke elementen kunnen enigszins als verzachtende omstandigheden worden ingeroepen. Toch lijken deze tragische gebeurtenissen ons (evenals McGuinness)⁹ ontoereikend in de verklaring van Wittgensteins’ intense, imaginaire beleving van de dood. Wij verklaren ons nader.

- 1) Vanaf zijn veertien tot zijn tweeëntwintigste had Wittgenstein zich verschrikkelijk eenzaam gevoeld. Het gevoel was zodanig diep verankerd dat hij nagenoeg continu met zelfmoordgedachten had gespeeld. Pas toen hij de langverwachte bevestiging van Russell kreeg omtrent zijn filosofisch talent, keerde het tij (Monk, 1991, 41). Het betekende een scharniermoment in Wittgensteins’ leven. Zo zien we hoe Russells’ “verlossende woord”¹⁰ hem letterlijk van de dood had afgehouden.

⁹ “It’s obvious that Ludwig and his brothers were affected by belonging to a society which recognized suicide as an acceptable way out, but beyond that their suicides or thoughts of suicide seem to have been only rather obliquely the expression of the moral constitution of their society.” Immers, de familie vormde een soort enclave, “fortified against the corruption and inadequacy that surrounded it by severe and private moral standards, which, it seemed, some of them had not the temperament to match or meet” (McGuinness, 1982, 49).

¹⁰ Wittgenstein gebruikte vaak de term “das Erlösende Wort” in zijn dagboeknotities.

- 2) Toch zou het mooie liedje niet lang duren. David Pinsent, Wittgensteins' eerste echte vriend, maakt melding van een 'absoluut morbide en ziekelijke overtuiging' (Monk, 1991, 88) dat hij weldra zou sterven. Ook deze dwanggedachte komt op gezette tijdstippen terug. Telkens wanneer Wittgenstein geen filosofische vooruitgang boekte, verkeerde hij aansluitend in een depressieve periode. Bovendien was hij toen veelal gedurende langere tijd compleet op zichzelf aangewezen. Dat kwam doordat hij zich op een eenzame plek had teruggetrokken of bij gebrek aan een goede gesprekspartner in de directe omgeving.
- 3) Bijkomend liet Wittgenstein zich herhaaldelijk ontvallen de indruk te hebben gedoemd te zijn (Malcolm, 2001, 18). Zijn levensvisie was kenmerkend pessimistisch ingekleurd. Moderne tijden waren voor hem een verschrikking. De gedachte aan God was vooral de gedachte aan de angstwekkende rechter (ibid.). De positie van hulpeloosheid die Wittgenstein voor zichzelf zag weggelegd staat hiermee in schril contrast. Impliciet lijkt hij buitenstaanders mee te geven dat een almachtige Ander op hem toeziet. Ter illustratie: toen een theebezoek aan Moore herhaaldelijk was uitgesteld, opperde Wittgenstein "An evil star or something seems to preside over our meetings" (in: McGuinness & von Wright, 1997, 329). Dit kan een terloopse opmerking zijn, al maakt Wittgenstein geregeld melding van een dergelijke indruk. Daarom kunnen we ons afvragen of hij hiermee geen uitdrukking geeft aan een dieper gelegen overtuiging of attitude.
- 4) Een belangrijk gegeven heeft met het begrip van de dood te maken. Waar Wittgenstein de dood vernoemt en de bijbehorende angsten, doelt hij op iets anders dan de biologische dood. Waarop baseren wij ons? In de psychobiografie schetsten wij reeds welk belangrijk impact de Eerste Wereldoorlog¹¹ op Wittgenstein had. Uit zijn moedig (of roekeloze?) optreden moet blijken dat een eventuele dood hem geenszins parten speelde. Veeleer dan dat was het hem erom te doen zichzelf te bewijzen, allicht tegenover God. De ethische dimensie¹² is frappant. De gehele inzet van zijn vrijwillige militaire dienst hield verband met de hoop een 'beter mens' te worden, aldus Wittgenstein. Het feit dat hij er telkens¹³ op aandrong om op de meest kritische slagvelden te worden ingezet – in afwezigheid van elke vorm van angst – pleit voor onze these. Een bijkomend voorbeeld halen we uit het jaar 1949: toen vernam hij immers het nieuws prostaatkanker te hebben. Nieuws was het eigenlijk niet, gezien hij nagenoeg zijn hele leven hierop had geanticipeerd. Het feit dat hij weldra zou sterven stoorde hem niet. Liever vandaag nog dan morgen, zo lijkt zijn attitude kort samengevat. Echter, wat hem danig uit evenwicht bracht, was het feit dat er iets aan

¹¹ Over WO II schreef Wittgenstein naar Hutt: "This war, I believe, has a *bad* effect on *all* of us. (It also seems to be gradually killing me, although I'm in good health" (Monk, 1991, 476). Geleidelijk aan sterven en toch in goede gezondheid verkeren? Paradoxaal, tenzij we met bovenstaande redenering rekening houden.

¹² "Die Ethik is transcendent" (Wittgenstein, 1979, 79). Ethiek en God zijn voor Wittgenstein onlosmakelijk met elkaar verbonden.

¹³ Ook tijdens WO II vroeg hij expliciet om in een 'blitzed area' (Monk, 1991, 432) tewerkgesteld te worden.

zijn ziekte kon gedaan worden (Monk, 1991, 559). Ondanks het feit dat hij diverse medische ingrepen onderging, leek het in zijn ogen een verloren zaak, want wat baatte het “dit leven”, alsof hij zich er neerbuigend over uitliet, nog verder te zetten? (ibid.). Sterven leek hem de enige ethisch verantwoorde optie.

- 5) Toch een relativerende noot aangaande de angst. Wittgenstein was niet vrij van angst. De vraag is echter: waarmee hielden zijn angsten verband? Het blijkt dat zijn angst niet zozeer van imaginaire aard is, maar één en al reëel. De angst is hier niet gebonden, a-specifiek, en existentieel, in tegenstelling tot hetgeen bij een neuroticus gangbaar is. Het ongebonden en a-specifieke karakter komt nog overeen met de aktueelneurotische angst. Anders gesteld, angst voor de angst. Het onderscheid wordt echter duidelijk door het derde kenmerk: de psychotische angst is radicaal want brengt héél het wezen van het subject in het gedrang. Ze is existentieel. Het subject heeft de indruk volledig ten onder te gaan¹⁴. Niets blijft nog overeind. De aktueelneurose daarentegen zal het subject niet geheel van zijn bestaansbewustzijn beroven. Overigens verschilt de etiologie sterk: bij de aktueelneurose hebben we met verdringing van de seksualiteit te maken (Geerardyn, 1993, 200), terwijl de psychose in de eerste plaats berust op het verwerpen van een fundamentele betekenaar. Bij Wittgenstein zijn er wel degelijk aanwijzingen dat hij door een dergelijke massieve angst overspoeld werd. Hij wist niet van waar het kwam en kon er bijgevolg niets aan doen. Daarom had hij geen andere keuze dan de angst uit te zweten. Bijkomend stortte het hem wel vaker in een diepe existentiële crisis. Wat opmerkelijk is, is zijn bezwerende reactie: hij richtte zich tot de almachtige God, smekend dat hij hem niet in de steek zou laten. De oppositie kan niet sterker zijn: Wittgenstein delft het onderspit; God blijft ijzersterk overeind. Zo althans, lijkt hij zijn ervaring aan ons kenbaar te maken. Een tweede opmerking in verband met de angst. Zwijgzame ogenblikken kon Wittgenstein nu eens bijzonder op prijs stellen, dan weer ontregelde het hem volkomen. Zo maande hij, vervuld van angst, Francis aan, het woord te nemen. In gesprek met Drury zei Wittgenstein:

“Sometimes his silence infuriates me and I shout at him, ‘Say something, Francis!’” (in: Drury, 1996, 127).

Eenzelfde patroon toont zich in het angstvallig wachten op een bericht van zijn geliefde. Het uitblijven van nieuws op zich bleek hem te verscheuren. Zo zeer zelfs, dat het de proporties aanneemt van een persoonlijke bedreiging: bij het ontberen van het ‘verlossende woord’ dreigt hij in het niets te verdwijnen. In deze zin dienen we allicht de angst van Wittgenstein voor de ‘dood’ op te vatten.

¹⁴ In dit verband spreken we over de “imaginaire dood” (Bergeron, 2001). Zie 2.1. van dit hoofdstuk.

Een ander voorbeeld ontlene wij aan Wittgensteins' correspondentie. Zo lezen we herhaaldelijk hoe hij benadrukt dat de ontvanger Wittgensteins' naam zou vernoemen ten aanzien van een persoon waarvoor hij sympathie ondervond. De typische slotformules: "Please remember me to...", "Please give my love to...", "Bitte empfiehl mich...", "Denk' an mich".¹⁵ Situeren we dit binnen het ruimere kader van Wittgensteins' leven, dan kunnen dergelijke oproepen de functie vervullen van symbolische verwerkelijking. Of om het met de woorden van Peter Walleghem (1998) te besluiten, kunnen het oproepen zijn "om symbolisch te bestaan". Door het aansturen op dergelijke betekenaars is het alsof hij alsnog de verworpen Naam-van-de-Vader zou kunnen inschakelen, met als logisch gevolg een herstel van de eigen identiteitsbeleving. Voor een psychoticus is dit echter een onmogelijke opdracht.

Onze interpretatie is dus dat het angstreducerend werkte, gezien het een dam hielp opwerpen tegen een dreigende imaginaire – niet reële – dood. Dat Wittgenstein hiervoor verschrikkelijk angstig was, illustreert ook het feit dat hij de indruk had zonder (geniale) ideeën niet te kunnen leven¹⁶. Een dood dus op imaginair niveau, hetgeen volgende citaten illustreren:

"It is as though I had before me nothing more than a long stretch of living death"
(in: Monk, 1991, 442).

"Often it is as though my soul were dead" (in: Monk, 1991, 540).

De obsessievolle neuroticus mag dan nog sterk begaan zijn met fantasieën omtrent de dood, niettemin *voelt* hij zich niet dood.

Om dit onderdeel te besluiten, willen wij nadrukkelijk onderstrepen dat de psychische structuur moeilijk wetenschappelijk achterhaalbaar is. We hebben immers met en hoofdzakelijk theoretisch begrip te maken. Weliswaar werd het geconstrueerd op basis van klinische bevindingen, maar het kan niet zomaar geoperationaliseerd worden. Toch kan de psychotische fenomenologie ons een stuk wegwijs maken. Het gemakkelijkst is uiteraard om doelgericht naar concrete symptomen – zoals de waan, de hallucinaties en de taalproblemen – op zoek te gaan. In hun specificiteit geven ze uiting aan de psychotische subjectstructuur. Zo gezien valt de psychose af te leiden uit haar 'ziekelijke' gevolgen.

¹⁵ In februari 1914 nam hij schriftelijk afscheid van Russell met volgende slotwoorden: "Ich wüsche dir alles Beste und bitte Dich mich nicht zu vergessen und oft *freundlich* an mich zu denken. Leb wohl!" (Letters, 73). Opvallend hoe hij naar Russell verwijzend met een hoofdletter schrijft (Dich) en zichzelf met kleine letter schrijft (mich). Neurotische achting en respect, of psychotische rivaliteit tussen object en almachtige Ander? Ten tweede wijzen wij op de italics: Wittgenstein verzoekt Russell vaak maar vooral *vriendelijk* aan hem te denken. Alsof dat het verschil zou maken. Alsof hij, Wittgenstein, daar de gevolgen van zou dragen.

¹⁶ Zie onder andere (Drury, 1996, 154-155).

Niettemin moeten we voorzichtig blijven, gezien dergelijke fenomenen (zoals de waan) niet uitsluitend gereserveerd zijn voor de psychose. Er bestaat namelijk ook een neurotische variant, ondermeer zoals de “hysterische waan”. Het verschil ligt dus niet zozeer in het al dan niet aanwezig zijn van een welbepaald symptoom, maar in de concrete *invulling* ervan, het *impact* op de zelfbeleving en sociaal en beroepsmatig leven, en tenslotte de *algemene proporties* die ze aannemen. In de fenomenologie laat zich aflezen hoe het subject zich verhoudt ten aanzien van de Ander, het genot, enzovoort. Dit is doorslaggevend.

Een tweede piste mag evenwel niet verwaarloosd worden. Zoals eerder aangegeven, ontwikkelen niet alle psychotisch gestructureerde personen een waan. De psychotische structuur hoeft het subject niet per se op een zijspoor te plaatsen. Integendeel, verscheidene psychotici functioneren lange tijd of zelfs hun leven lang vrij goed, vanuit sociaal-maatschappelijk opzicht bekeken. Niet-gedeclencheerde psychose is heel wat moeilijker te achterhalen, al lijkt het ons geen onmogelijke opdracht. Immers, de subjectieve verhouding ten aanzien van de Ander (enerzijds als medemens en anderzijds als Taal, Wet of Autoriteit) en het genot¹⁷ kan, zoals eerder gesteld, betrouwbare aanknopingspunten verlenen.

We willen voorheen dus twee aspecten nadrukkelijk onderstrepen: ten eerste hoe moeilijk de onderneming is. En verder hoe de herhaling doorslaggevend is. De aangehaalde voorbeelden zijn dus geen eenmalige voorvallen. Ze illustreren daarentegen een typische dynamiek.

In dit onderdeel hebben wij de verhouding tot de Ander als medemens voldoende uit de doeken gedaan. Daarom gaan wij in wat volgt Lacans’ stokpaardje bespreken, zijnde de talige verhouding – ook de verhouding tot de wet en de autoriteit genoemd. Daarna komt het (ontregelde) genot aan bod. Een ontbrekende, fundamentele betekenaar impliceert een onbegrensde en bijgevolg wankelende genotsbeleving. Immers, wanneer de puzzel zijn belangrijkste stuk ontbreekt, moet de puzzelaar het zonder het totaalbeeld stellen. Vervolgens geven we een overzicht van psychotische fenomenen in het leven van Ludwig Wittgenstein. Dit wordt uiteraard in samenhang met een veronderstelde structuur aangekaart. Het overzicht kan voordelig zijn: zo er hoegenaamd van delirante fenomenen sprake is, kunnen we sneller en met méér zekerheid een uitspraak doen¹⁸ over Wittgensteins’ psychische structuur.

¹⁷ Lieve Billiet wijst erop dat wat betreft de diagnose voor gevallen van niet-gedeclencheerde psychose de structuur van het genot de weg kan wijzen (Billiet, 1992, 81).

¹⁸ Weliswaar *in absensu*, hetgeen ons opzet uiteraard danig bemoeilijkt. Immers, in het persoonlijk contact met psychotici ontwaart zowel de psycholoog als de leek al gauw iets van de orde van het ‘Unheimliche’, het bevreemdende. Hier moeten we het zonder dergelijke bevindingen stellen en ons onderzoek uitsluitend op getuigenissen toespitsen, zowel van Wittgenstein zelf als van vrienden, verwanten en objectieve onderzoekers.

2.2. De Verhouding Tegenover de Talige Ander: “*Qui parle?*”

De psychoanalytische theorie is sterk taalgeöriënteerd, al kunnen wij dit perspectief geenszins gelijk stellen met de linguïstiek. Immers, het wetenschappelijk object van de linguïstiek (la langue) is niet dat van de psychoanalyse (le langage)¹⁹.

Wanneer een subject het woord neemt, spreekt hij vanuit de “ik”-vorm. We kunnen ons echter telkenmale afvragen *in hoeverre* het subject samenvalt met hetgeen hij zegt of verkondigt. Namelijk: in hoeverre herkent en erkent de verzender van een boodschap zichzelf in zijn spreken? Is hij zich bewust van wat hij (op subjectief niveau) zegt en is de inhoud van de boodschap een afspiegeling van zijn eigen standpunt? Of spreekt een Ander in hem? Op het eerste zicht kan dit een triviale vraag lijken, al blijkt ze gauw van cruciaal belang bij de studie van psychose.

2.2.1. « Structure de la reconnaissance » versus « structure de l’allusion »

Neurotische personen weten wel dat de taal onvolledig is, aangezien ze niet toelaat alles gezegd te krijgen, maar blijven daarbij niet stilstaan. Bijkomend *is* er hoegenaamd geen symbolisch eindpunt dat de waarheid garandeert. In zoverre de waarheid bestaat, is ze steeds afhankelijk van de assumpties en premises die eraan ten grondslag liggen. Elk socio-cultureel kader kent een andere grondslag en dus ook een andere waarheid. De ultieme waarheid bestaat bijgevolg niet. Dit is eveneens begrijpelijk voor de neurotici. Daarom laten zij de arbitraire symbolische fundamente van hun bestaan nagenoeg onaangeroerd, omdat ze een bestaansmogelijkheid bieden. Een dergelijke basis ervaren zij als een noodzakelijk kwaad.

Hetzelfde geldt niet voor de psychoticus. Hij ervaart het tekort aan symbolische fundamente als een existentiële kwestie. Niet alleen is hij zich constant van het tekort bewust, tevens ondervindt hij het als onlosmakelijk verbonden met zichzelf. Hij voelt er zich persoonlijk voor verantwoordelijk, hetgeen onder andere tot uiting komt in een diepgeworteld schuldgevoel, of iets wat althans daarop lijkt²⁰.

Waar de neuroticus ‘vergeet’, verkeert de psychoticus in de onmogelijkheid te vergeten (Apollon, 1999, 126). Waar de neuroticus in de passie van het niet-willen-weten een dankbare toevlucht vindt, werkt het gebrek aan fundamente traumatiserend voor de psychoticus.

¹⁹ Waar de linguïstiek zich met de studie van een *bepaalde* taal bezig houdt, is het de psychoanalyse om de talige of symbolische structuur als dusdanig (*in haar algemeenheid*) te doen. De psychoanalyse bestudeert dus veeleer de abstracte structuur zelf dat aan *elke* taal kenmerkt dan de specifieke inhoud en vorm van *een* bepaalde taal. Daarom onderscheidt Jacques Lacan de ‘langue’ als object van linguïstisch onderzoek van de ‘langage’ waarop de psychoanalytici zich beroepen (Evans, 2003, 96).

²⁰ Verhaeghe (1994, 190) onderscheidt het ontbrekende schuldbesef als een van de vele kenmerken van de psychotische positie. Wij willen toch nuanceren: niet alle psychotici ontbreken een schuldbesef. Zij kunnen zich wel degelijk schuldig voelen. Alleen dekt het begrip een *andere* lading dan voor neurotici het geval is: psychotici voelen zich niet schuldig tegenover een welbepaald iemand (al dan niet met gegronde reden), maar voelen zich schuldig tout court. Er is geen Ander nodig om zich schuldig te voelen. Deze ander soort ‘schuldbesef’ lijkt onlosmakelijk met de afwezigheid van de Ander verbonden.

Enigszins lapidair kunnen we stellen dat Wittgenstein niet voor de filosofie zou hebben gekozen mochten de waarheid en de symbolische fundamente hem onverschillig hebben gelaten. Sterker nog, het feit dat hij zich zijn leven lang met taal filosofie heeft bezig gehouden is op zich al een belangrijk gegeven. Toch geeft het onvoldoende uitdrukking aan een eventuele psychotische structuur. Waarin onderscheidt hij zich dan?

Doorheen zijn leven was het een constante om zogenaamde illusies te doorprikken. Waar hij kon, vechtte hij de stelling van anderen aan²¹. Onzin wilde hij een halt toeroepen. In zijn taalspelen illustreerde hij hoe men iets zinnigs kon beweren. Een correcte toepassing ervan zou de taal van haar onzuiverheden ontdoen²². Zijn zogenaamde theorie bestond erin om iets niet alleen op een verantwoorde wijze tot uitdrukking te brengen, tevens moest het een stap verder gaan dan de gewone, dagdagelijkse en zelfs filosofische taal: naast het uitdrukkelijke *zeggen* moest er voldoende plaats blijven voor het impliciete *tonen*²³. Vergelijkingen, taalspelen en metaforen spande hij zodoende in om een surplus aan waarheid te genereren.

Wittgenstein stond erom bekend zware kritiek te leveren. Hij spaarde noch zichzelf, noch een ander. Zijn mentor en persoonlijke vriend Bertrand Russell heeft meermaals met deze eigenschap kennis gemaakt. Russell bleek bijzonder gevoelig voor de harde kritiek van zijn “protégé” (Monk, 1991, 36). Het bracht Russell vele malen ertoe zijn standpunt ingrijpend te wijzigen dan wel volledig overboord te gooien. Een enkele keer was hij de wanhoop nabij, zoals volgende passage illustreert: “I saw he was right, and I saw that I could not hope ever again to do fundamental work in philosophy. My impulse was shattered, like a wave dashed to pieces against a breakwater. I became filled with despair...” (in: Monk, 1991, 80-81).

Anderen bleken evenmin bestand tegen de zware vuist²⁴ van Wittgensteins’ kritiek. Waar hij ook kwam liet hij een diepe indruk op de mensen na. Zijn verregaande en ogenblikkelijke inzicht stelde hem wel degelijk in staat om de mening van iemand danig aan het wankelen te brengen.

Zich beroepend op Lacan reikt Serge André (1982, 130-131) ons een essentieel gegeven aan waar hij het onderscheid maakt tussen de structuur van de erkenning (“reconnaissance”) en die van de toespeling (“allusion”). De onderstaande tabel biedt een overzicht.

	NEUROTICUS:	PSYCHOTICUS:
--	-------------	--------------

²¹ Althans, zo *lijkt* het. Primair lijkt Wittgenstein echter uiting te geven aan het feit dat hij de Ander verworpen heeft.

²² Wij wijzen erop dat de gedachte aan ‘onzuiverheden’ vroeg of laat een ethische snaar bespeelt. Het mondt namelijk uit in een opdeling tussen goed en kwaad. En laatstgenoemde noopt tot gerichte tegenactie. In 2.5.4. en 2.5.5. van dit hoofdstuk zullen wij deze thematiek heropnemen en verder uitwerken.

²³ Wittgenstein (1979, 34): “Was gezeigt werden *kann*, kann nicht gesagt werden.”

²⁴ Wittgenstein vergeleek de filosoof wel vaker met sportfiguren zoals de schermer of de bokser.

	Structuur van de erkenning	Structuur van de toespeling
Verhouding tegenover de Ander:	De medemens is een <i>andere</i> maar <i>gelijkaardige</i> persoon	De Ander is verworpen
Statuut van “ik” en “jij”:	“Ik” / “Jij” (ontdubbeling)	“IkJij” = “JijIk” (geen ontdubbeling)
Waarheid opsporen:	<i>Samen</i> zoeken	Ik alléén; er is geen Ander
Statuut van de waarheid:	Nooit volledig; we moeten dus met het ‘weinige’ vrede nemen	Alleen de absolute, perfecte en definitieve waarheid telt

TABEL 1. “Structuur van de erkenning” versus “Structuur van de allusie”.

De structuur van de erkenning wordt getypeerd door een sociale band waarin een subject zijn medemens erkent als *ander* maar *gelijkaardig* subject: naast het “ik” is er plaats voor een “jij”. Méér nog, het subject doet een beroep op het anders-zijn van die ander om de waarheid op te sporen. Het is een zoektocht die gemeenschappelijk gevoerd wordt, althans vanuit het perspectief van de neurotische structuur. We hebben te maken met de structuur van de erkenning die eigen is aan het menselijk (c.q. *neurotisch*) spreken, aldus André (1982):

“en disant ‘tu’ je me fais reconnaître comme ‘je’, en émettant un message vers l’Autre, je me constitue comme récepteur d’un message inversé. Mais, bien entendu, cette structure de reconnaissance du sujet par l’Autre se réalise seulement dans la mesure où l’Autre est d’abord reconnu. C’est bien parce que je tiens la femme à qui je m’adresse pour quelqu’un qui échappe en partie à la connaissance que j’en ai, c’est bien parce qu’elle m’est plus qu’un semblable que je tiens à ce qu’elle me reconnaisse de la même où je ne la connais pas, et donc que j’en attends une parole. Sans cette reconnaissance préalable et implicite de la dimension de l’Autre comme au-delà du semblable, il n’y aurait aucun sens à ce que je lui adresse cette parole ‘Tu es ma femme’» (André, 1982, 130).

Het voorgaande lijkt het tegengestelde te illustreren van hetgeen Wittgenstein gewaar werd. Herhaaldelijk kloeg hij immers over de ‘onmenschen’ of ‘beesten’ waarmee hij te maken had. Alvast in zijn woordkeuze verwerpt hij die bevreemdende Ander. Wanneer hij dan de aandacht op zichzelf richtte, klonk het meermaals alsof hij zich als een ‘vreemde’ (of ‘buitenaards wezen’) ervaarde. Hoe kunnen we dit begrijpen?

André’s (1982) theoretische handvaten blijken relevant. De psychoticus kent de structuur van de erkenning niet, bij gebrek aan ontdubbeling. Hij ondervindt de grootste moeite om zichzelf en een ander uiteen te houden. Ze vallen als het ware met elkaar samen. Het “ik” is ook “jij” en omgekeerd. Hun scheidslijnen zijn niet zo duidelijk. In tegenstelling tot de neuroticus is de

Ander (zowel de talige Ander als om het even welke verlangende Andere) bij voorbaat niet erkend want verworpen. Vandaar dat hier veeleer sprake is van een structuur van de toespeling. De positie van het psychotische subject binnen de structuur van het spreken is omgekeerd: in plaats van verzender te zijn van zijn boodschap, is hij ontvanger van zijn eigen boodschap nog voor hij ze geformuleerd heeft (ibid., 132). De Ander van het adres ontbreekt. De geadresseerde van zijn spreken is hijzelf.

Welke consequenties kunnen we bij Wittgenstein op het spoor komen? Een nauwlettend onderzoek van de geschriften van en over Wittgenstein leidt tot de vaststelling dat hij niemand nodig heeft bij zijn zoektocht naar de waarheid. In zijn doctoraat bijvoorbeeld is geen enkele referentie opgenomen (buiten de algemene vermelding van Frege en Russell in het inleidend gedeelte). Wanneer men hem erop aansprak de enige Cambridgeprofessor filosofie te zijn die zo weinig van de klassieke filosofie kende, ging hij er prat op dat het lezen van andere filosofen het verstand alleen maar kon schaden²⁵. Bracht hij wijzigingen aan zijn werk aan, dan berustten die voornamelijk op eigen kritieken. Het is opvallend hoe weinig kritiek Wittgenstein van zijn naaste omstaanders kreeg. Veelal werd hij in zijn positie bevestigd; zij stemden met hem in. Dat kon ook moeilijk anders, gezien Wittgenstein aanstoot nam aan afwijkende opinies²⁶.

Bijkomend belangrijk gegeven: Wittgenstein kwam er zelf nooit toe om zijn werk af te sluiten en te publiceren. Telkens opnieuw kwam hij op zijn voornemen terug. Nooit was het goed genoeg om in omloop te brengen. Maar net het delen met collega's is de basis van het wetenschappelijk bedrijf. Neurotici sluiten hun werk af, ook al is het niet volmaakt. Zij zetten er een punt achter, verspreiden hun werk, gaan in op kritieken en passen zodoende hun werk aan. Niet zo voor Wittgenstein die letterlijk eindeloos bleef tobben en alléén het ultieme product wilde afleveren²⁷. Voor hem was het een éénmansbedrijf. Het feit dat de filosoof het thema van het solipsisme in zijn werk uitgebreid verkende, en daarmee ook uiting gaf aan een persoonlijk gevoel van geïsoleerdheid, onderstreept nogmaals onze stelling.

2.2.2. « Rôle d'Autrui et du tiers témoin »

Alphonse de Waelhens (1972) sluit zich aan bij de stelling van André, maar maakt een bijkomend boeiend onderscheid. Hij grenst de schizofrenie van de paranoia af op basis van hun verschillende fenomenologie. Met het oog op de paranoïede structuur stelt hij de 'rol van de Ander' en die van de "tiers témoin" (of onpartijdige derde) centraal.

²⁵ 'As little philosophy as I have read', Wittgenstein wrote, 'I have certainly not read too little, *rather too much*. I see that whenever I read a philosophical book: it doesn't improve my thoughts at all, it makes them worse' (in: Monk, 1991, 496).

²⁶ Zie hoofdstuk I.

²⁷ Zoals Russell getuigt: "he has the artist's feeling that he will produce the perfect thing or nothing – I explained how he wouldn't get a degree or be able to teach unless he learnt to write imperfect things – this all made him more and more furious – at last he begged me not to give him up even if he disappointed me" (in: Monk, 1991, 57).

De nuance is opvallend bruikbaar. Waarover gaat het concreet? Onderstaande tabel vat kort samen:

	NEUROTICUS:	PSYCHOTICUS:
Nut van de Ander:	Er is een appèl op de Ander; zijn hulp wordt ingeroepen. De Ander is erkend.	De Ander is irrelevant; zijn hulp is overbodig. De Ander is verworpen.
Toegang tot de waarheid:	Iedereen kan tot de waarheid doordringen.	De psychoticus meent als enige de waarheid te kunnen zien.
Omvattendheid:	Er is ruimte voor de twijfel, gezien een beroep wordt gedaan op de Ander (als onpartijdige derde).	Er heerst massieve zekerheid, want gebruikt zichzelf als ultieme referentie. (een onpartijdige derde is er niet)
Statuut van de waarheid:	Er kan hoogstens sprake zijn van EEN (partiële) waarheid.	Meent DE waarheid in pacht te hebben.
Conclusie:	Bescheidenheid is troef. Blijven zoeken is de boodschap; Het laatste woord is nooit gezegd.	De persoonlijke taak (of missie) bestaat erin de ‘blinde’ anderen de waarheid mee te delen.
Gevolgen:	Een verlangend subject dat zich binnen het (neurotische) discours voegt.	Een pseudo-subject dat zich kenmerkt door een geleerd (‘als of’) ²⁸ discours.

²⁸ Lieve Billiet (1986, 101-115) gaat uitgebreid in op de psychotische ‘als of’ identificatie. Dit concept ontleent zij aan een lezing van Helene Deutsch, genaamd *Über einen Typus der Pseudoaffektivität ‘Als ob’*. De lezing dateert van 24 januari 1934.

TABEL 2. De verhouding tegenover de Ander.

Allereerst stelt De Waelhens dat elk spreken een appèl doet op de Ander (De Waelhens, 1972, 142). Het hoeft niet noodzakelijk om een concrete persoon te gaan. Belangrijker is dat het geörienteerd is, dat het gericht is op uitwisseling tout court. En daartoe behoeft men de Ander. Enerzijds moet het sprekend subject notie hebben van de ander als persoon en hem erkennen (zie voorgaande). Anderzijds moet het subject ook zijn spreken afstemmen op die andere.

Ten tweede is het zo dat een gegeven subject alléén kan zijn in het kennen van een stuk waarheid. Toch zijn ook anderen in staat om deze waarheid te verwerven. De toegang ertoe is hen niet ontzegd.

Vervolgens is het noodzakelijk dat een sprekend subject zich identificeert met zijn ‘tiers témoin’ opdat hij eender welke waarheid gezegd zou krijgen. Terzelfdertijd moeten we erkennen dat hij niet volledig met de positie van derde samenvalt. De identificatie is dus niet méér dan partieel, tijdelijk en wankel.

Ten vierde is de neuroticus er zich van bewust dat hij nooit de absolute waarheid zal verwerven. Principieel zoekt hij *zijn* waarheid en vindt hij ze nooit volledig.

Geheel anders ziet het eruit voor de paranoïcus. Hij zoekt de waarheid niet maar bezit haar. Hij heeft de waarheid in pacht. Zo althans doet hij zich voor, hetgeen zeer overtuigend en aantrekkelijk kan overkomen voor zijn neurotische medemens. Waar laatstgenoemde de noodzaak voelt de positie van derde in te roepen teneinde de waarheid te achterhalen (en zodoende een appèl doet op een ander en een adres kent), zo bezet de paranoïcus de positie van derde persoonlijk, als was het zijn troon (De Waelhens, 1972, 143). De dimensie van de twijfel is nagenoeg spoorloos. Wat overheerst is de massieve zekerheid.

Het inleidende woord van Wittgensteins’ Tractatus is exemplarisch, in die zin dat hij expliciet en ongenueanceerd stelt hoe hij de waarheid heeft neergeschreven: “Dagegen scheint mir die *Wahrheit* der hier mitgeteilten Gedanken unantastbar und definitiv” (Wittgenstein, 1998, 10). Bovendien heeft het betrekking op de finale waarheid: “Ich bin also der Meinung, die Probleme im Wesentlichen endgültig gelöst zu haben” (ibid.). In zoverre hij blijk geeft van enige twijfel, wordt ze al gauw en even resoluut terug langs de kant geschoven: “Und wenn ich mich hierin nicht irre, so besteht nun der Wert dieser Arbeit zweitens darin, dass sie zeigt, wie wenig damit getan ist, dass diese Probleme gelöst sind” (ibid.). Deze zelfzekere toon markeert nagenoeg het volledige oeuvre van Wittgenstein.

De Waelhens (1972) karakteriseert het discours van de paranoïcus als een pseudo-discours. Het geeft veeleer blijk van een geleerde methodiek dan werkelijk gebruik te maken van de dialectiek van de “tiers témoin”. Vandaar dat hij ook gewaagt van een “discours appris” (De Waelhens, 1972, 156). Waar de “tiers témoin” het neurotische spreken ondersteunt, daar verkiest de

paranoïcus een beroep te doen op zichzelf als garantie voor de waarheid. Externe, onafhankelijke bakens hebben voor hem geen waarde. Hij kent geen betere referentie dan zichzelf.

Leest men Wittgensteins' werken erop na, dan valt de verbrokkeling van zijn notities op. Onnoembaar veel losse zinnen staan op elk blad. De onderlinge samenhang is allermint duidelijk. Van structuur en (neurotische) logica lijkt dus weinig sprake te zijn. Toch schreef en herschreef hij zijn leven lang. Alhoewel een buitenstaander de rode draad maar moeilijk te pakken krijgt, en het vooral moet stellen met cijfers die de verschillende paragrafen numeriek aan elkaar breien, aanzag Wittgenstein zijn werk als een logisch samenhangende geheel. Allicht zal er wel degelijk een logische lijn in situeren zijn, al is dat een hoogst persoonlijke. Experten zijn het erover eens dat zijn werk hermetisch is en zelfs henzelf voor vele vragen stelt. De link met de sociale groep is dus allermint evident. De lezer krijgt de indruk dat het hoogst persoonlijke notities betreft die niet bedoeld waren om naar buiten door te lekken. Vrije associaties als het ware.

Fundamenteel echter is de manier waarop de paranoïcus de wereld bekijkt. Hij vat de wereld in beelden en hierin ziet hij zichzelf als een imaginair object. Zijn discours organiseert hij niet met de bedoeling om zich te uiten als persoon of zichzelf te betekenen door hetgeen hij zegt. Integendeel zelfs: “*Il traduit, reflète, photographie à l’usage de nous, les aveugles, le monde achevé et clos qui est le sien, tel qu’il s’offre à son regard, immuablement*” (De Waelhens, 1972, 144-145).

Ook hier is de gelijkenis met Wittgenstein opvallend. Niet alleen spreekt hij in beelden, tevens komt hij geregeld terug op zijn picturale theorie²⁹, waarmee hij stelt dat elke talige zin uit oerbeelden bestaat die op de werkelijkheid geprojecteerd worden (Wittgenstein, 1979, 30). De nuance ontgaat ons niet: de oorsprong komt bij hemzelf te liggen. De werkelijkheid neemt als het ware het beeld van hem over.

Waar het paranoïde discours zich kenmerkt door een artificieel karakter, merkt De Waelhens (1979) bijkomend de gevolgen ervan op voor zowel de paranoïcus zelf als zijn medemens. Gezien zijn spreken geen uiting is van zijn eigen standpunt in verhouding tot een noodzakelijke derde, noemt De Waelhens hem een pseudo-subject. Gezien hij de ander niet erkent in zijn hoedanigheid van externe getuige en gelijkwaardige waarheidszoeker, kan de ander in de ogen van een paranoïcus geen andere positie bekleden dan die van pseudo-ander.

We kunnen dit concreet illustreren aan de hand van Wittgensteins' zogenaamde “discussies”: veeleer dan gedachten *uit te wisselen* met zijn conversatiepartners, stak hij ellenlange monologen af waar de anderen praktisch gedwongen waren hem toe te horen.

2.3. De Verhouding Tegenover het Genot: *Wie Geniet?*

²⁹ Zie ‘meine Theorie der logischen Abbildung’ (Wittgenstein, 1979, 17).

De neuroticus kent een beperkte want beteugelde genotsbeleving. Zijn genot behoeft restricties om het leefbaar te houden. Aan een teveel aan genot gaat hij dood. Niet de bevrediging van het verlangen staat aldus centraal, maar de activiteit van het verlangen op zich.

Apollon et al (1990, 51) omschrijven het (neurotisch) verlangen als : “la fonction de maintenance d’un écart entre ce qui est obtenu et ce qui est visé.” Zo stellen we vast dat hysterische neurotici het genot als een onmogelijke opdracht ervaren. Ze komen er nooit toe echt te genieten³⁰. De fobicus reageert steevast met angst (of een fobie) wanneer zijn genot in vervulling dreigt te gaan, terwijl de dwangneuroticus alles in het werk stelt om het genot scherp af te lijnen en te beperken.

Inzake psychose krijgen we een ander beeld voorgeschoteld. Het genot is massief, volkomen en er staat rem noch restrictie op, bij gebreke aan een fundamentele betekenaar. Toch zijn er twee posities mogelijk waartussen de psychoticus zich zal manoeuvreren. Ofwel is hij de speelbal van het genot van een imaginaire Ander³¹. Ofwel valt hij samen met die genietende Ander. In eerste situatie spreekt hij vanuit de positie van passief object. In het tweede geval onderkent hij zijn actieve rol en ervaart hij zichzelf als subject. Onderstaand schema is gebaseerd op André (1982) en verduidelijkt het geheel:

De psychoticus schippert tussen...	
POSITIE VAN OBJECT A	POSITIE VAN SUBJECT
Genot van de Ander (J.A.)	Fallisch genot (J.Φ.)
Niet-gereguleerd, overspoelend genot	Genot dat door de wet gereguleerd wordt
Structuur van de toespeling	Poging om over te gaan tot een structuur van de erkenning
De ondergang van het eigen wezen is nabij	Een hoopvolle toekomst voor een nieuw subject
Een betekenis dringt zich aan hem op (alsof het van buiten komt)	Betekenaar van de fallus is psychisch ingeschreven
De letter ³² is geïsoleerd en afgesneden	Poging om de letter in omloop te brengen, om ze opnieuw in de betekenaarsketen te plaatsen ³³
Ontvanger (van de boodschap van de Ander)	Zender (van een spreken dat geacht wordt erkend te zijn door de Ander)

³⁰ Hier in de zin van echt plezier te beleven.

³¹ Het betreft een machtig zich ingebeeld wezen dat de touwtjes stevig in handen houdt. Vanop afstand stuurt hij de psychoticus, bespeelt hij hem als in een poppentheater.

³² De “letter” is de materiële basis van de taal zelf. Het is een element dat tot het Reële behoort. Het kan begrepen worden als de reële structuur van de symbolische betekenaar. De letter heeft verder nog twee eigenschappen: ten eerste is hij op zichzelf betekenisloos en daarnaast is het hetgeen steeds terugkeert en zichzelf herhaalt. Niet voor niets is de kuur erop gericht de woorden van de analysand *letterlijk* op te nemen. Enkel op die manier kan men doordringen tot het onbewuste (Evans, 2003, 99-101).

³³ Vergelijk ook met voetnoot 25 waar wij een ander voorbeeld aanhalen.

TABEL 3. De psychoticus tussen passief object en actief subject.

Mocht Wittgenstein psychotisch geweest zijn, dan zouden we met dit schema een goed aanknopingspunt in handen moeten hebben. Het geeft inderdaad mooi weer hoe de psychoticus een imaginair gevecht levert met twee vormen van genot: links de passieve positie als speelbal van de Ander; rechts de meer actieve variant waarin hij zich als subject gerepresenteerd weet. We kunnen het schema het best aan de hand van een voorbeeld bespreken. Terugblikkend op een verblijf in familiaal verband (daterend van de kerstperiode 1913) schreef Wittgenstein :

“Ich war jeden Tag abwechselnd von schrecklicher Angst und Depression gequält und selbst wenn diese aussetzten so erschöpft, dass ich an ein Arbeiten gar nicht denken konnte. Die Möglichkeiten der geistigen Qual sind unsagbar entsetzlich! Erst seit zwei Tage kann ich wieder die Stimme der Vernunft durch den Lärm der Gespenster hören und habe wieder angefangen zu arbeiten. Und *vielleicht* werde ich jetzt genesen und etwas anständiges hervorbringen können. Aber ich habe *nie* gewußt, was es heißt, sich nur noch *einen* Schritt vom Wahnsinn zu fühlen” (in: McGuinness & von Wright, 1997, 67).

Uit dit uittreksel blijkt passiviteit ten gevolge van een hem bekruijpende angst of depressie. Deze overvielen Wittgenstein. Hij kon zich er niet tegen verweren. Hij werd als het ware overspoeld door een massief, negatief geladen genot van de Ander. Gezien zijn onmacht situeren we hem in de positie van passief object. Zijn genot ervaarde hij als stuurloos. Het was dagenlang ontregeld want de wet functioneerde niet. Met zijn werk hinkte hij achterop, blijkbaar tot grote frustratie. Onlangs kwam er evenwel verandering in het spel. Nu blijkt er hoop te zijn, want hij kan terug “de stem van de zinnigheid” horen. Het is alsof hij een positieve boodschap van de Ander ontvangen heeft. Daarmee lijkt hij over te hellen naar de meer actieve, als aangenaam ervaren pool. Zijn werk kent terug vooruitgang.

Het overweldigende genot bedaart zich, waardoor het voor Wittgenstein opnieuw mogelijk wordt aan het werk te gaan. Met andere woorden, het genot voegt zich in onder de wet van het rationele verstand (“Vernunft”). Dit opent ongekende, hoopvolle perspectieven: misschien kan hij zelfs “genezen” en degelijk filosofisch materiaal produceren. Zodoende lijkt de fallische betekenaar terug te keren. De wet structureert en leidt in goede banen. Het feit dat Wittgenstein terug aan het werk kon gaan, toont dat het Symbolische opnieuw de overhand haalt op het Reële van de ‘angst’ en de ‘depressie’. Via zijn schriftelijke arbeid kan de reële letter terug circuleren. De bedreiging van het Reële kan zodoende worden afgewend. Ook de betekenaar komt opnieuw in beweging.

In de brief bijvoorbeeld, schrijft hij zijn ervaringen van de afgelopen dagen van zich af. Waar de betekenaar voorheen was komen vast te zitten, komt hij thans terug in omloop. Wittgenstein

ordent zijn gedachten, verwoordt ze coherent en verbindt zodoende op logische wijze het ene woord met de andere. Woorden maken plaats voor overweldigende gevoelens. Als dusdanig herwint Wittgenstein zijn gevoel van subject, van eigen kunnen, en weet hij zich gerespecteerd door de Ander. Het bewijs daarvoor is dat hij in staat is om Russell aan te schrijven, terwijl hij voorheen zwaar werd gekweld en tot niets in staat bleek. Enerzijds schrijft hij een Ander (Russell) aan, anderzijds doet hij dat vanuit eigen naam. Hij is zender van zijn eigen verhaal. Pas vanuit deze positie kan hij reflecteren op zijn verleden ervaring. Zo moet hij tenslotte bekennen dat hij nooit heeft geweten wat het precies betekent zich nog één stap van de waanzin te voelen. Impliciet lijkt hij mee te geven dat hij dit keer van geluk mocht spreken.

Dit is uiteraard slechts een illustratie. Toch zijn er ontelbaar veel meer voorhanden. Wittgenstein bleek immers zijn gehele leven moeite te ondervinden om zijn gemoed binnen de perken te houden. Telkens opnieuw worstelde hij zich vanuit een passieve positie in een meer actieve. In het eerste geval lijkt het vaak alsof hij ‘gesproken wordt’, terwijl hij in het tweede zelf bewust het woord neemt.

Lacan (1973) stelt in zijn Séminaire XI (over de vier fundamentele concepten van de psychoanalyse) dat het genot het lichaam overspoelt en verbrokkelt door de werking van de partiële pulsies. Waar bij de schizofreen het genot zich blijvend ophoopt in het reële orgaan, daar is het genot bij de paranoïcus gelokaliseerd in de betekenaar (Billiet, 1992, 97-98). Net het feit dat Wittgenstein zoveel zorg besteedde aan de vormgeving van zijn geschriften, tot het punt dat hij van publiceren afzag omwille van de imperfectie ervan, wijst erop dat hij de neiging had de betekenaar te erotiseren.

Een dergelijke praktijk is eigen aan de psychose, ook al kunnen neurotici een mooie stijl eveneens waarderen. Toch is er een verschil: de psychoticus maakt van het woord *letterlijk* een fetisj. In aanwezigheid ervan biedt het verlossing, in afwezigheid een levende hel. Zo kunnen we Wittgensteins’ “Erlösende Wort” allicht het best begrijpen.

Ook de stem is nauw verwant met de thematiek van het genot. Daarom willen wij nu nader ingaan op de hallucinatie als ingebeeld stem. Tot slot willen wij de lezer nog meegeven met het thema van de hallucinatie een deel in te wijden omtrent diverse symptomen van een nakende dan wel reeds gedeclencheerde psychose.

2.4. Hallucinaties

2.4.1. Het subject van het onbewuste

Een psychoanalytisch basisprincipe is het onbewuste. Hoewel het een axioma betreft, en als dusdanig niet aanwijsbaar is, komt het alsnog via tal van wegen tot uiting. We denken ondermeer aan de lapsus bij de neuroticus of de hallucinaties bij de psychoticus. Apollon et al (1990) spreken in die context over het ‘subject van het onbewuste’. Het kan er op drie mogelijke

manieren positie tegenover innemen, zijnde het verdringen, het verwerpen of het verloochenen. Dit komt overeen met de subjectposities van respectievelijk neurose, psychose en perversie.

De neuroticus kan de gehele waarheid niet onder ogen zien en verdringt ze bijgevolg, uit zelfbehoud. Immers, hij dient een compromis te vinden tussen de morele eisen van het Über-Ich³⁴ enerzijds en de persoonlijke behoeften en wensen van het Ich³⁵ anderzijds. Er is dus sprake van een spanningsveld tussen verschillende polen met telkens andere belangen. Wanneer de neuroticus onder druk van het Über-Ich een deel van zijn persoonlijke belangen opzij zet, verdringt hij het naar het onbewuste. De passie van het niet-willen-weten is een constante in diens leven.

De psychoticus verwerpt een fundamentele betekenaar (Lacan, 1981, 171), houdt haar buiten het Symbolische. Het is een meer radicale stap, in die zin dat die betekenaar nooit binnen de symbolische orde werd toegelaten en gedoemd is om eeuwig buitengesloten te blijven. Voor de psychoticus bestaat ze dus strikt gesproken niet. Er is echter een keerzijde: waar een primordiale betekenaar uit het Symbolische wordt verworpen, keert ze terug in de reële wereld van het subject. Dit gebeurt onder de vorm van hallucinaties. Het begrip trauma³⁶ is op deze plek ten zeerste aangewezen, aangezien niet alleen de woordloosheid of het a-symbolische op de voorgrond staat, maar tevens blijft de verworpen betekenaar het subject achtervolgen. Ze dringt zich vervaarlijk aan hem op. Ze blijft zich aandienen buiten het beslissingsveld van de psychoticus om. Weliswaar overspoeld, zal de psychoticus alles in het werk stellen om zich hiertegen te verzetten. Daar de betekenaar zich echter buiten de symbolische keten bevindt, moet hij ze in een ander register verwerken: het Imaginaire (Lacan, 1981, 100). Zodoende komt er een waanuitbouw tot stand.

Tenslotte belanden we bij de perverse dynamiek³⁷ van de verloochening. De pervers integreert die fundamentele betekenaar wel binnen zijn symbolische raamwerk, maar ontkent haar geldigheid. Een belangrijke opmerking betreft de aard van die betekenaar. In de perversie is ze gekend: het betreft de betekenaar van de fallus (of de betekenaar van de wettelijke autoriteit). De pervers zet zich af tegen eender welke externe autoriteit. Hij ondergraaft haar systematisch. Ultiem streeft hij haar ondergang na ten voordele van zijn eigen manier van genieten. Vandaar dat hij sterk is aangewezen op een publiek. Enkel via omstaanders kan hij de bestaande

³⁴ De psychische instantie die erover waakt dat de sociale wetten gerespecteerd worden maar tevens een tirannieke tendentie vertoont. Het stelt bijgevolg zowel de wet voor als zijn destructie (Evans, 2003, 200-201).

³⁵ Is grosso modo de psychische instantie die een compromis tracht te sluiten tussen de eigen, onbewuste behoeften die behoren tot het Es en de morele wetten die zich binnen het Über-Ich situeren (Evans, 2003, 50-51).

³⁶ In psychoanalytische zin. Federick Declercq onderscheidt drie kenmerken: intense angst, woordloosheid en passiviteit (Declercq, onuitgegeven cursus *Genderstudies en seksuele dysfuncties*, 2003-2004).

³⁷ Tot hiertoe hebben wij de drie structuren vrij bondig besproken. Dat heeft als onvermijdelijk gevolg een zekere reductie van de theorie tot gevolg. Vandaar dat wij graag verwijzen naar D. Evans (2003) voor een bredere uiteenzetting.

autoriteit de das omdoen. Enkel zo krijgt hij zijn verhaal verkocht. Enkel zo kan hij het succes van zijn operatie afmeten aan de reactie van zijn publiek³⁸.

2.4.2. Toepassing op Ludwig Wittgenstein

Met het oog op Wittgenstein kunnen we de perverse positie gelijk uitsluiten. Daarvoor was zijn ethisch bewustzijn al te dominant en absoluut. Bovendien behoefde hij de ander niet om zijn eigen agenda na te streven. Hij wilde wel overtuigen, maar uit een volstrekt ethische bezorgdheid. Er blijven dus nog twee mogelijkheden over: neurose of psychose. De kortste weg bestaat erin na te gaan of Wittgenstein hallucineerde, want dat brengt ons al een stap dicht bij de psychose.

Jacques Lacan (1981) stelt dat de psychoticus geconfronteerd wordt met een betekenis die plots uit het niets verschijnt en naar niets verwijst, maar wel het subject persoonlijk aanbelangt (Lacan, 1981, 100). De psychoticus kan er zich niet vanaf maken, in tegenstelling tot de neuroticus die het verdringt. Het lijkt *tot hem* te spreken. Veel aanwijzingen bij Wittgenstein zijn er niet voorhanden. Toch weerhouden wij er enkele:

- 1) We weten dat Wittgenstein er de gewoonte op nahield om een kleine hoeveelheid boeken te lezen, maar ze wel grondig bestudeerde. Hij las ze dan ook meerdere keren en kwam voornamelijk op bepaalde passages of een specifiek gedicht telkenmale terug. Voorwaarde daartoe was dat ze “hem iets zeiden” (McGuinness, 1982, 34). Dezelfde grondigheid en intensiteit legde hij aan de dag bij het beluisteren van muziek. Klaarblijkelijk wilde hij niets missen. Maar van wat? Mogelijkerwijs was het een manier voor hem om een betekenis te ontfutselen die hem persoonlijk aanbelangde. Vooral wanneer we zijn verlangen naar het “Erlösende Wort”³⁹, of het belang dat hij aan de “plötzliche Einfall”⁴⁰ hechtte, eraan koppelen, lijkt hij opvallend véél van deze externe inbreng te verwachten.
- 2) Wittgenstein stond erom bekend enorm hard te kunnen uitvallen, zowel ten opzichte van anderen als tegenover zichzelf. Wat dit laatste betreft, zijn de vele zelfverwijten opmerkelijk. In zijn geschriften vinden we talrijke expliciete verwijzingen naar zijn oncompetentie, zijn laf- of luiheid. Voorbeelden zijn: “I am a shirker” (in: Monk, 1991, 475), “I’m a bloody bad worker!” (Monk, 1991, 479) en “Ich bin ein Schweinehund” (McGuinness, 1982, 49). De destructieve kracht blijkt eruit. Ook bij psychotici zijn dergelijke zelfverwijten en aantijgingen schering en inslag, vooral dan bij het (her)uitbreken van de psychose. Bij hen is de vraag evenwel: *wie* spreekt? Is het de betrokkene zelf, of de imaginaire almachtige Ander?

³⁸ F. Declercq, onuitgegeven cursus *Genderstudies en seksuele dysfuncties*, 2003-2004.

³⁹ “(...) the keyword, the solution, but also the word of power that would release him” (McGuinness, 1982, 38).

⁴⁰ “It was the natural method for one who distrusted systems and who believed in the inspiration of the moment – *der plötzliche Einfall* – as if problems arose from unhappy use of language and could be solved by finding exactly the right turn of phrase” (McGuinness, 1982, 38).

- 3) Brian McGuinness (1982, 40) wijst erop hoe frequent Wittgenstein in zijn correspondentie over ‘boosaardige geesten’ bericht. Ons is dit ook opgevallen, zij het dan in tegenstelling met de ‘goede geesten’⁴¹. Wittgensteins leefwereld is er één van dualiteit en opposities: mensen versus dieren, God versus de duivel, goede geesten versus boosaardige geesten⁴², genieën versus gewone stervelingen, etc. Kortom een dialectiek tussen goed en slecht. Belangrijk is dat hijzelf steeds aan het kortste eind trekt. Hij voelt zich gedoemd.
- 4) Tijdens het jaar 1948 moet er een acute crisis hebben plaatsgevonden. Wittgenstein hield zich op dat ogenblik in Ierland op en had zijn intrek genomen bij de Kingston familie. Waar hij aanvankelijk zéér was opgezet met zijn gastgezin⁴³, begon het in februari geleidelijk aan bergafwaarts te gaan. Fysisch lijdde hij onder indigestie-problemen, op mentaal vlak werd hij almaar labieler⁴⁴. Op vijf februari schreef hij Malcolm:

“occasionally queer states of nervous instability about which I’ll only say that they’re rotten while they last & teach one to pray” (in: Monk, 1991, 523).

De daaropvolgende twee maanden verkeerde hij in een ‘acuut depressieve toestand’ (ibid.), hij was niet in staat om enig werk te verrichten en zijn onvrede betreffende zijn onderkomen nam gestaag toe. Het hoogtepunt zou evenwel nog komen. Een welbepaalde situatie gaf er aanleiding toe. Ken, het jongste kind van de Kingstons, had een vriendje uitgenodigd om te blijven slapen. Gezien Wittgensteins’ kamer onmiddellijk bij die van Ken aanpaalde, kon hij de nachtelijke gesprekken en het vele gelach meevolgen. Het ging Wittgenstein al een poosje niet goed, en deze situatie irriteerde hem mateloos. Hij ging zelfs zo ver dat hij woedend op de muren bonkte als teken om het rustig te houden. De kinderen schatten het evenwel verkeerd in, want ze dachten dat Wittgenstein wilde meespelen. Vanaf dan was het hek van de dam. Wittgenstein sliep niet meer. ’s Avonds hoorde hij continue stemmen⁴⁵:

“I can’t sleep at nights. The people under my room sit up late talking and the continual murmur of voices is driving me crazy” (in: Monk, 1991, 523)⁴⁶.

⁴¹ Aan G.E. Moore net zoals aan anderen gaf Wittgenstein regelmatig een mystiek-ogende wens mee zoals: “May a good spirit be with you” (Letters, 311).

⁴² “(...) as far back as we have indications of Ludwig’s inner life, his thoughts ran on sin and guilt and good and evil spirits: much of the machinery of religion and eschatology seemed to be for him the natural expression of moral realities” (McGuinness, 1982, 43).

⁴³ In december 1947 had hij von Wright geschreven “They are very quiet” (Monk, 1991, 523).

⁴⁴ Dat blijkt onder andere uit zijn getuigenis: “Feel unwell. Not physically, but mentally. Am frightened of the onset of insanity. God alone knows whether I am in danger” (in: Monk, 1991, 522).

⁴⁵ Toch moeten we voorzichtig blijven. Het is immers best mogelijk dat de bewoners wel degelijk langer opleven en tot in de vroege uurtjes gesprekken voerden. Wittgensteins’ reactie daarentegen geeft op zijn minst aan dat hij er compleet doorzat en dat hij deze situatie het hoofd niet kon bieden. Drastische maatregelen waren noodzakelijk.

⁴⁶ Een interventie volgde. M.C. Drury, Wittgensteins’ vriend en psychiater, schreef hem slaaptabletten voor en hielp hem aan een rustgevende, eenzame landwoning op de westkust van Ierland. Daar zou hij

- 5) Een laatste voorbeeld heeft met Wittgensteins' houding tegenover de plotse dood van zijn vriend Francis Skinner te maken. "His life and death seem only to accuse me", schreef hij eind december 1941. Zijn woordgebruik valt op. Francis' dood ervaart hij als een beschuldiging aan zijn adres. Alsof er een dieperliggende betekenis aan verbonden is. "But Wittgenstein's guilt over Francis was entirely unconnected with the way in which he had influenced him. It had to do with more internal matters" concludeert Monk (1991, 428). Wittgenstein interpreteerde zowel Francis' dood als zijn leven als een impliciete boodschap gericht aan zichzelf⁴⁷.

2.5. Uitbouw van een Delier als Tegengewicht voor het Trauma

Zoals eerder aangegeven, komt de waan niet uit de lucht vallen. Het is een verdedingsmechanisme, een manier van "coping". Waar op een primitief, vroegtijdig niveau een fundamentele betekenaar de toegang tot het Symbolische ontzegd wordt, zal ze zich aan het psychotisch subject blijven opdringen. Want met Lacan kunnen we stellen dat de act van het verwerpen en de terugkeer van het verworpene twee zijden van dezelfde medaille (Lacan, 1981, 94). Bovendien beschouwt hij het mechanisme van de verwerping (of de forclusie) kenmerkend voor de paranoia (Lacan, 1981, 171). Belangrijker evenwel is dat de psychoticus, net vanwege het symbolisch kortsluiten van die betekenaar, geen ander verweer heeft dan het uitbouwen van een imaginaire constructie. In de strijd tegen het opgelopen (reële) trauma is het Symbolische voor hem ontoereikend. Enkel de waan kan hem soelaas bieden⁴⁸.

Hoe gaat dit echter concreet in zijn werk? "Het psychotisch subject kan zich in de waan ophouden, als het zich weet te ondersteunen door een sinthoom⁴⁹ dat het equivalent is van de eis van het goed spreken, waardoor het zich in het onbewuste en dus in de structuur weet terug te vinden" (Billiet, 1992, 78). Wittgenstein meent het beste van zichzelf te kunnen geven in de

alleen wonen.

⁴⁷ In dit verband hernemen we nog even de notie van schuldbesef. In een feitelijk vaststelbare dood meent Wittgenstein een tot hem gerichte boodschap te herkennen. De richting van de schuldinductie is duidelijk: Wittgenstein moet schuldig zijn. Een gegronde reden is er niet, behalve dat Pinsent dood is. Hij voelt zich dus niet schuldig *tegenover* Pinsent. Veeleer ziet hij zijn aloude gevoel van gedoemd te zijn, bevestigd door Pinsent's dood. Dat er een andere persoon in het spel is, lijkt van ondergeschikt belang.

⁴⁸ Toch moeten we relativiseren. Er is namelijk ook de suppletie die een uitweg kan bieden. Een definitie ontlent wij aan L. Billiet (1992, 76): "Een suppletie is hetgeen begrenzend werkt, zowel voor het uitbreken van een psychose – hetgeen belet dat de psychose uitbreekt –, als erna – hetgeen dan stabiliserend werkt." Bovendien onderscheidt zij drie vormen: de symbolische, de imaginaire en de reële. Wittgensteins' filosofische geschriften kunnen de symbolische variant illustreren. De rol van (geniaal) filosoof die hij zichzelf aanmeet kan als imaginaire suppletie aanzien worden, terwijl de reële suppletie met het genot van de Ander te maken heeft. Dit komt ondermeer tot uiting in de onleesbare passages van James Joyce, waar hij de taal decomponeert tot ze een louter spel van sonoriteiten wordt.

⁴⁹ Dit is hetgeen de plaats van de verworpen betekenaar (of Naam-van-de-Vader) inneemt. Het vervult dezelfde functie, namelijk het vestigen van een (relatief) stabiele, symbolische basis waardoor toegang verworven wordt tot het neurotisch discours (Billiet, 1992, 77). Ondanks de heilzame werking kan het de psychotische structuur niet ongedaan maken. Hoogstens kan het stabiliserend werken.

vorm van filosofie, ongeacht de wijze waarop hij het de Ander meegeeft: ofwel in schrift, ofwel in gesproken woord. Feit is, steevast gaat het om een equivalent van het “goed spreken”. Deze ethische dimensie staat bij Wittgenstein zonder twijfel sterk op de voorgrond.

De Canadezen van het *Centre psychanalytique de traitement pour jeunes adultes psychotiques* brengen een vernieuwende en vooral overzichtelijke visie op de waan. Apollon et al (1990), Apollon (1999) en Bergeron (2001/2002) hebben de algemene structuur van het delier in kaart gebracht⁵⁰. Aansluitend daarbij hebben zij ook de lacaniaanse theorie inzake psychose grondig uitgewerkt. Zodoende is ze niet alleen bruikbaar geworden voor de psychoanalytische praktijk, maar tevens bijzonder effectief in termen van de behandeling. Enkele van hun kernbegrippen zijn ook nuttig voor ons onderzoek: de imaginaire Ander, het gevoel uitverkoren te zijn, de theorie van een fundamentele fout in het universum en de missie als eindpunt. Op elkeen gaan wij nader in en nemen Wittgenstein erbij als onderzoeksvoorwerp.

Het is belangrijk te onderstrepen dat de structuur van het delier geleidelijk aan vorm krijgt. Vandaar dat het voorgesteld schema de chronologie respecteert en de richting aanwijst van het proces. Of zoals Apollon et al (1996) stellen:

“Il nous est apparu que la révélation du défaut de l’Autre, ‘l’objet interne’, le délire et la mission constituaient les quatre temps qui commandent une logique à partir de quoi le travail spontané du psychotique, que son discours élabore de même que ses symptômes, prend un sens » (Apollon et al, 1996, 40).

De volgorde van de besproken begrippen reflecteert met andere woorden de interne logica alsook de chronologie van de waanuitbouw.

2.5.1. De Imaginaire Ander

“The psychotic speaks of an Other who has contacted him, in the form of voices or injunctions and orders, in places or circumstances sometimes very particular but also sometimes quite banal in appearance” (Bergeron, 2001, 30). Aanleiding daartoe is evenwel een trauma⁵¹ in de kindertijd. Het psychotisch subject zelf identificeert in de regel steeds een welbepaalde gebeurtenis als kritisch incident. Het zou hem getroffen hebben in het diepste van zijn wezen, met als gevolg dat het hem zijn leven lang zal bijblijven.

⁵⁰ Zie bijlage 4 : De structuur van het delier (Cantin, 2003).

⁵¹ Apollon et al (1990) situeren een traumatische gebeurtenis of ‘trauma’ in de kindertijd aan het ontstaan van de psychotische subjectstructuur. Alle door hen behandelde psychotici blijken melding te maken van een vroegkinderlijke ervaring als doorslaggevend voor hun latere leven. Zij concluderen hieruit dat deze ervaring een ‘effraction’ of schize van het psychische apparaat in de hand werkte.

Kijken we naar Wittgenstein, dan kan één welbepaalde gebeurtenis exemplarisch zijn. Zoals in hoofdstuk I aangestipt, tilde Wittgenstein zeer zwaar aan het feit dat hij als acht- of negenjarige jongeling gelogen had. Meer nog, hij had gelogen om zich in de gunst te werken van anderen (Jaccard, 1997, 10). Ter volledigheid hernemen wij Wittgensteins' woorden:

“When I was about 8 or 9 I had an experience which if not decisive for my future way of life was at any rate characteristic of my nature at that time. How it happened, I do not know: I only see myself standing in a doorway in our house and thinking ‘Why should one tell the truth if it’s to one’s advantage to tell a lie?’ I could see nothing against it.

It is not as if I then set to work with the wickedness of a devil, unless one calls lies in themselves something devilish. I was not wicked and my lies had the aim of making me appear agreeable in the eyes of others. They were simply lies out of cowardice.” (in: McGuinness, 1982, 48)

De termen die Wittgenstein hanteert liegen er niet om: 1) het ging om een buitengewone ervaring, 2) deze drukte haar stempel op hem, 3) zozeer zelfs dat zijn toekomst erdoor zou bepaald zijn, 4) het gebeurde buiten zijn wil om en impliceert daarmee passiviteit en hulpeloosheid, en tenslotte 5) legde hij een verband met de duivel.

De ontmoeting met een onassimileerbaar reëel gegeven – het feit uit ‘lafheid’ gelogen te hebben – ervoer hij als een traumatische gebeurtenis.

In een eerste beweging gaat de psychoticus het initiële contact met een specifieke imaginaire Ander als een trauma beschrijven waarvan hij het slachtoffer is (Bergeron, 2001, 30). In zoverre sprake kan zijn van een dergelijke figuur in de belevingswereld van Wittgenstein, welke vorm neemt hij dan aan? Ver dienen we niet te zoeken, gezien Wittgenstein tot zijn dood in mystiek-religieuze termen dacht. Het merendeel van zijn briefwisseling met goede vrienden en familieleden bevat minimum één verwijzing naar God. Interessanter wordt het wanneer we de positie van Wittgenstein afwegen ten aanzien van die grote Ander: Wittgenstein bekent zich afhankelijk van Gods' goede wil. Telkens opnieuw zet hij het radicale verschil⁵² tussen beide in de verf: hijzelf is de eeuwig machteloze verliezer, God de ultieme rechter.

2.5.2. Het gevoel uitverkoren te zijn

⁵² Dit verschil is evenwel relatief. Immers, zoals Lacan aangeeft, is de verhouding van de psychoticus ten aanzien van de wereld er een die gekenmerkt wordt door het spiegelbeeld (Lacan, 1981, 101). Het subject verhoudt zich steeds ten opzichte van een imaginaire Ander. De een kan niet losgezien worden van de ander; het is een soort symbiose of fusie. De een is afhankelijk van de ander en omgekeerd. Precies het delier confronteert ons met die typische dupliciteit (ibid.). Schreber kan daarbij als typisch voorbeeld fungeren: hij staat in relatie tot een wreedaardige God. De parallel met Wittgenstein is treffend.

Lacan meende dat de psychoticus het slachtoffer is van zijn eigen “ferocious and cruel super-ego” (Bergeron, 2001, 30). Hetgeen vervolgens de wreedaardigheid van het trauma compenseert, houdt verband met het voordeel dat eruit voortvloeit: namelijk, het subject wordt de uitverkorene (Bergeron, 2001, 30). Hij wordt door de grote Ander uit de mensenmassa gelicht en aangewezen om een nooit eerder geziene actie te verrichten. Zoals Bergeron (ibid.) aangeeft, is het lot van de psychoticus er steeds één van exceptie, van uitmuntendheid.

Geniaal zijn of sterven, zo luidt de immense opdracht die Otto Weininger voor de mensheid zag weggelegd. Wittgenstein was Weiningers’ culturele erfgoed bijzonder genegen; ook hij droeg genialiteit – net zoals zijn familie overigens – hoog in het vaandel. Zijn gemoedstoestand hing steeds aan de zijden draad van zijn gedachten. Bleven ze uit, zo zonk hij weg in een diep zwart gat. Kwamen ze daarentegen aan de lopende band, dan raakte hij er (bijna) door overspoeld, getuige daarvan zijn te kennen gegeven indruk over zijn ‘gestuurde pen’ (Monk, 1991, 520).

Alsof iemand anders zijn hand bestuurd. Wittgenstein liet zijn hele wezen van zijn inzichten afhangen. Zonder ideeën, geen leven mogelijk. Zonder een revolutionaire doorbraak was hij het niet waard te leven. Zelfmoord-gedachten, een depressieve toestand, lethargie en zulks meer vielen hem in dat geval ten dele. Ook hier terug de superlatieven: ofwel alles, ofwel niets.

Dat hij het uitzonderlijke nastreefde, zegt op zich nog niet zoveel. Daarom willen wij ook nagaan in hoeverre er aanwijzingen zijn voor een gevoel van uitverkoren te zijn. In een brief uit 1921 gericht aan Engelmann lezen wij:

“I had a task, did not do it, and now the failure is wrecking my life. I ought to have done something positive with my life, to have become a star in the sky. Instead of which I remained stuck on earth, and now I am gradually fading out. My life has really become meaningless and so it consists only of futile episodes. The people around me do not notice this and would not understand; but I know that I have a fundamental deficiency” (in: Monk, 1991, 198).

Engelmann begreep niet goed waarover Wittgenstein schreef. Hänsel, een andere vriend, noteerde: “One night, while he was a teacher, he had the feeling that he had been called but had refused” (ibid., 199). ‘s Nachts, wanneer Wittgenstein alleen was, zou hij zich dus geroepen gevoeld hebben. Maar door wie en om wat te doen? Monk wijst in dit verband op een droom die dateert van december 1920. Het was een droom waarin Wittgenstein priester was. Volgens overlevering was Wittgenstein zelf geneigd de droom in ‘alchemistische termen’ te interpreteren (ibid., 200). Er had zich een diepgaande transformatie moeten voltrekken, maar wegens een ‘fundamentele deficiëntie’ was hij gedoemd om op aarde te blijven (ibid.). Hieruit kunnen we besluiten dat tijdens de kerstperiode van 1921 een markante wijzing in Wittgensteins’

geestestoestand plaatsvond (ibid.). Aan een oproep van God zou hij toen verzaakt hebben: “he refused to follow what he regarded as a call to become a priest” (ibid.).

Hoe het ook zij, het valt op dat Wittgenstein zich in raadselachtige termen uitdrukt omtrent een taak die enerzijds hem de zaligheid had moeten opleveren, maar die hij anderzijds weigerde. Wie of wat hem die taak influisterde, daar kunnen we alleen naar gissen. God misschien? Hoe het ook zij, intense droefheid en onvrede met zijn toestand vallen op.

Een bijkomend argument zet het voorgaande kracht bij. Zeer kenmerkend was het voor Wittgenstein om zich duidelijk van de anderen te onderscheiden in een uitlating als deze⁵³:

“I’ve got the manuscript here with me. I wish I could copy it out for you; but it’s pretty long and I would have no safe way of sending it to you. In fact you would not understand it without a previous explanation as it’s written in quite short remarks. (This of course means *nobody* will understand it; although I believe, it’s all as clear as crystal. But it upsets all our theory of truth, of classes, of numbers and all the rest.)” (in: Monk, 1991, 160).

Welke punten weerhouden we? Ten eerste dat een intelligent man zoals Russell geen snars zou begrijpen van Wittgensteins’ *Logisch-Philosophische Abhandlung*⁵⁴. Ten tweede: de overige levende zielen zou het niet anders vergaan⁵⁵. Maar voor Wittgenstein zelf is alles kristalhelder. Het blijkt zelfs zodanig revolutionair dat het alle bestaande theorieën in de war stuurt. De stevige positie van Wittgenstein staat in schril contrast tot die van zijn medemens. Of beter: hier toont hij uitdrukkelijk het onderscheid tussen genialiteit en gewone stervelingen (ook al sluiten zij gerespecteerde universiteitsprofessoren met wereldfaam binnen hun rangen).

Dat brengt ons bij een laatste opmerking. “Le discours du psychotique se présente à nous comme un témoignage » (André, 1982, 137). Of anders gesteld, de psychoticus praat over iets dat hém heeft aangesproken (Lacan, 1975, 33). Inderdaad, Wittgenstein is ervan overtuigd⁵⁶ een doorbraak te hebben geforceerd, spreekt uit ervaring⁵⁷, en wil niets liever dan het nieuws kenbaar maken. Bovendien is de door hem ontvangen boodschap er een die wars is van

⁵³ Ze was gericht aan Russell.

⁵⁴ De voorloper van de *Tractatus Logico Philosophicus*.

⁵⁵ Gelet op de nadruk die Wittgenstein legt op *nobody*.

⁵⁶ Wittgenstein bleek allerm minst makkelijk van zijn stuk te brengen. Zijn vriend Drury vat zijn persoonlijkheid met twee typische eigenschappen samen: “one, his close observation of details, and second, the ‘finality’, once his mind was made up, which made it hard to persuade him that he had been mistaken” (Drury, 1996, 162). Ook andere bronnen bevestigen deze bevinding.

⁵⁷ Tegen het einde van zijn leven schreef Wittgenstein: “Life can educate one to a belief in God. And experiences too are what bring this about; but I don’t mean visions and other forms of experience which show us the ‘existence of this being’, but, e.g., sufferings of various sorts. These neither show us an object, nor do they give rise to conjectures about him. Experiences, thoughts, - life can force this concept on us” (in: Monk, 1991, 572).

dubbelzinnigheid. Sterker nog, ze getuigt van een onwrikbare zekerheid⁵⁸ en is volledig waar. Geen ander voorbeeld is treffender als Wittgenstein's Tractatus. Immers, slechts een miniem aantal opmerkingen worden toegelicht en door argumenten onderbouwd (Monk, 1991, 156). Alles klit aaneen. Alles maakt deel uit van éénzelfde "incontrovertible truth" (ibid.).

2.5.3. Het interne object

Hoe komt het echter, dat Wittgenstein een taak zou zijn opgelegd van één of andere mystiek-transcendentale figuur? En waarom wordt net hij uitverkoren in plaats van een ander? Veel heeft te maken met het (ingebeelde) "interne object". Via dit medium meent het psychotisch subject in direct en onophoudelijk contact met de imaginaire Ander te staan (Bergeron, 2001, 31). Daardoor kan hij zich niet onttrekken noch ontsnappen aan het overvallende genot van die Ander.

Volgens Bergeron (2001) zijn er twee mogelijkheden: ofwel betreft het een object dat volgens de psychoticus in zijn lichaam werd ingebracht (zoals een chip, een magnetische speld, een elektronische ontvanger, enz.), ofwel werd een bestaand orgaan ingrijpend gemodificeerd zodat het een veel breder toepassingsveld verkregen heeft dan de oorspronkelijke, puur fysiologische functies (Bergeron, 2001, 30). President Daniel Paul Schreber, een klassieke gevalstudie van Freud over paranoia, noemt in dit verband zijn 'geëxciteerde zenuwen' als voorbeeld.

Bij Wittgenstein herkennen wij iets gelijksoortigs, zoals uit volgende passages moet blijken:

"My nerves, I'm afraid, often misbehave." (...) "I often believe that I am on the straight road to insanity. It is difficult for me to imagine that my brain should stand the strain very long » (Monk, 1991, 523)⁵⁹.

Steeds in de context van terugval van zijn geestelijke arbeid, attributeert Wittgenstein het aan zijn slecht werkende hersenen⁶⁰. In eenzelfde beweging refereert hij naar God, zeggende dat

⁵⁸ Lacan spreekt in dit verband over 'croyance délirante' en noemt het een elementair fenomeen (Lacan, 1981, 88). In de eerste plaats is het de psychoticus niet om de realiteit te doen, maar om zekerheid. Zie bijvoorbeeld Wittgenstein's overtuiging de problematiek eindelijk opgelost te hebben. Een degelijk argument heeft hij niet, buiten het feit dat hij *gelooft*. We kunnen ons afvragen hoe hij dit geloven invult. Is er ruimte voor verandering of verschuifbaarheid? Of ligt in het geloof een finaliteit besloten? Volgende vergelijking demonstreert, naar ons aanvoelen, vrij goed het verschil tussen een psychoticus (Wittgenstein) en een neuroticus (F.P. Ramsey). Wittgensteins' zekerheid: "I believe I've solved our problems finally. This may sound arrogant but I can't help believing it" (McGuinness, 1997, 111). Ramsey's gelijkaardige, zij het dan meer genuanceerde versie: "I think I have solved all problems about finite integers, except such as are connected with the axiom of infinity, but I may well be wrong" (Letters, 191). Laatstgenoemde laat plaats voor twijfel en nuancering. Bij Wittgenstein lijkt van beide elk spoor te ontbreken. In zijn geloof lijkt hij vierkant te draaien. Zijn geloof is zijn zekerheid.

⁵⁹ Onderstreping is door ons aangebracht.

⁶⁰ Zijn persoonlijke geschriften vernoemen steevast de equivalenten "Gehirn", "brain", "soul" of "mind" in één adem met "God" of "der Himmel". Bijkomend voorbeeld: "Möge der Himmel mir bald wieder gute Ideen schenken!!!" (in: McGuinness & von Wright, 1997, 92).

alleen God weet of en wanneer er verandering zal komen. Kortom, God heeft hem in zijn macht:

“Let’s hope that my brains will be fertile for some time yet. God knows if they will”
(in: McGuinness & von Wright, 1997, 249).

“(…) all sorts of things have been happening inside me (I mean in my mind). I won’t write about them now, but when I come to Cambridge, as I intend to do for a few days about New Year, I hope to God I shall be able to talk to you about them; and I shall then want your advice and your help in some very difficult and serious matters” (in: McGuinness & von Wright, 1997, 283).

Noemenswaardig is tevens de verpersoonlijking van zijn ‘zenuwen’. Wittgenstein schrijft erover alsof hij berichtte over een persoon. “Mijn zenuwen misdragen zich” en dat maakt hem, Wittgenstein, des te angstiger. Hij heeft er namelijk niet veel grip op. Vanuit zijn ervaring wordt het allemaal van buitenaf gecontroleerd en gedirigeerd. Klaarblijkelijk voelt Wittgenstein zich met handen en voeten gebonden aan de machtige God. Hij is de speelbal van diens genot.

2.5.4. De theorie van een fundamenteel defect in het universum

Overgeleverd aan het wisselende en subtiele machtsspel met God⁶¹, komt de psychoticus er op zeker moment toe om een fundamenteel defect in het universum te identificeren. Hij denkt er een hele theorie over uit:

“To those who make the effort to listen, the psychotic also exposes a theory which is his conception of what is wrong with the world, what constitutes a fundamental defect in the universe of man – a supreme Evil embodying grave consequences for the psychotic and his fellow human beings. The theory includes an account of the measures to be taken to eliminate the evil, the resources to be developed, and the actions required to repair the defect” (Bergeron, 2001, 31).

Het betreft dus een alomvattende theorie, een theorie die gaat van a tot z. En de psychoticus voert haar nog uit ook.

De psychoticus meent te weten waarover hij spreekt. Immers, hij is de uitverkorene. Hij heeft het allemaal van nabij gevolgd. Meer nog, hij heeft het aan den lijve ondervonden, want het Reële van de hallucinatie overspoelt hem:

⁶¹ Treffend zijn Wittgensteins’ woorden: “If I thought of God as another being like myself, outside myself, only infinitely powerful, then I would regard it as my duty to defy him” (in: Drury, 1996, 108).

“The psychotic’s experience confronts him with a deadly real that submits him to the work of restoring the field of the Other in hopes of limiting the impact of that real on human life, and of reducing the absurd and abusive demand of the Other who cares only about its own jouissance” (Bergeron, 2001, 31).

Zo kunnen we allicht ook de vorm die zijn vertoog aanneemt beter situeren; het discours van de psychoticus stelt zich namelijk wel degelijk als een getuigenis voor (André, 1982, 137).

Ook bij Wittgenstein zijn er indicaties voor de ervaring van een radicale fout die met de mensheid verband houdt. Er heerst teveel “nonsense” in de buitenwereld. Al te veel onzin heeft buiten vrij spel⁶². Naar zijn aanvoelen gebruiken de mensen de taal op een verkeerde manier, waardoor allerlei misverstanden teweeg gebracht worden. In de filosofie zou het niet anders zijn:

“Die meisten Sätze und Fragen, welche über philosophische Dinge geschrieben worden sind, sind nicht falsch, sondern unsinnig. (...) Die meisten Fragen und Sätze der Philosophen beruhen darauf, dass wir unsere Sprachlogik nicht verstehen” (TLP, 1963, 32-33).

Om alle onzin definitief buiten spel te plaatsen, behoort alle filosofie haar scherpe pijlen op de taal te richten, aldus Wittgenstein:

“Alle Philosophie ist ‘Sprachkritik’” (TLP, 1963, 33).

In het voorwoord van de *Tractatus* geeft Wittgenstein zijn doelstelling prijs. Het boek beoogt het denken af te grenzen. Dat kan alleen via een omweg, namelijk door de uitdrukkingswijze van de gedachten gericht aan te passen. Ook daar staat het afgrenzen centraal:

“Man könnte den ganzen Sinn des Buches etwa in die Worte fassen: Was sich überhaupt sagen läßt, läßt sich klar sagen; und wovon man nicht reden kann, darüber muss man schweigen. Das Buch will also dem Denken eine Grenze ziehen, oder

⁶² Vanuit het Italiaanse krijgsgevangenenkamp in Cassino, schreef Wittgenstein naar aanleiding van de vooruitgang van zijn *Tractatus* aan Russell: “It’s galling to have to lug the completed work round in captivity and to see how nonsense has a clear field outside!” (in: Monk, 1991, 161). Als hij dan toch al gevangen zat, hoe wist hij dan hoegenaamd welke onzinnige verhalen rondgestrooid werden? Bijkomend lijkt hij ervan overtuigd te zijn dat zijn eigen werk het volstreekte tegendeel is. Tegenover onzin staat DE waarheid. De afronding is al even tekenend: “And it’s equally galling to think that no one will understand it even if it does get printed!” (ibid.).

vielmehr – nicht dem Denken, sondern dem Ausdruck der Gedanken: Denn um dem Denken eine Grenze zu ziehen, müssten wir beide Seiten dieser Grenze denken können (wir müssten also denken können, was sich nicht denken läßt).

Die Grenze wird also nur in der Sprache gezogen werden können und was jenseits der Grenze liegt, wird einfach Unsinn sein.” (TLP, 1998, 8)

Wat aan de ene kant van de grens ligt, kan behouden blijven. Hetgeen aan de andere kant ligt, daarentegen, dient verworpen te worden, want het is onzinnig. Het onzinnige kan men maar beter met rust laten, zoals de slotzin kernachtig weergeeft:

“Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen.” (TLP, 1998, 152).

Toch blijft het niet hierbij, want het belangrijkste verheft zich tot ver boven het zeggbare. Wittgenstein is zich bewust van de vernieuwing die hij heeft doorgevoerd, maar onderkent desondanks de relativiteit ervan in het licht van het zogenaamde Mystieke:

“Es gibt allerdings Unaussprechliches. Dies *zeigt* sich, es ist das Mystische” (TLP, 1963, 115).

Wittgenstein stelt alles in het werk om een strenge ethiek te ontwikkelen en er zelf rigoreus naar te handelen⁶³. Zijn methode bestaat er dan ook in om te zwijgen waar onzinnigheid zou kunnen intreden, en om te *tonen* wat zich niet laat verwoorden. In een brief aan Russell vat hij het als volgt samen:

“The main point is the theory of what can be expressed (gesagt) by prop[osition]s – i.e. by language – (and, which comes to the same, what can be *thought*) and what can not be expressed by prop[osition]s, but only shown (gezeigt); which, I believe, is the cardinal problem of philosophy” (in: McGuinness & von Wright, 1997, 124).

Met andere woorden, Wittgenstein verlegt het accent naar het niet zeggbare, het Mystieke, en dit kent hij alle gewicht toe. Zijn ethiek is transcendentiaal⁶⁴. De rest staat in de schaduw hiervan.

⁶³ Wij menen dit te kunnen interpreteren in termen van een poging tot (symbolische) castratie. Door het scherp stellen van de wet (die voortvloeit uit de ethiek) lijkt Wittgenstein aan te sturen op een neurotische invulling van de Ander, namelijk een Ander die geschraagd wordt door de Naam-van-de-Vader. Of anders gesteld, een stabiele symbolische basis zoals een consequente ethiek helpt het massieve karakter van de psychotische genotsbeleving in te dijken. De wet schept orde en maakt het genot beheersbaar. Zodoende slaat het Symbolische een bres in het reële van het genot, waardoor het traumatische aspect op de achtergrond wordt gedrongen.

⁶⁴ “Es ist klar, dass sich die Ethik nicht aussprechen läßt. Die Ethik ist transzendental.” Bovendien: “(Ethik und Aesthetik sind Eins)” (TLP, 1998, 146).

Anders gesteld, het correct leren spreken is louter een instrument om God te eren (waarbij het onderscheid tussen Wittgenstein en God soms lijkt te vervagen, als waren ze elkaars evenbeeld).

We kunnen ons afvragen in hoeverre het project dat Wittgenstein voor ogen heeft het creëren van een metataal is, een taal die zich verheft boven de gewone spreektaal, en die zich bijgevolg aan al haar mankementen en beperkingen onttrekt. Bijgevolg zou men in staat zijn om op onafhankelijke wijze over de taal te spreken. In zijn notitieboeken schrijft hij:

“Aber ist die *Sprache*, die *einzig*e Sprache?

Warum soll es nicht eine Ausdrucksweise geben, mit der ich *über* die Sprache reden kann, so dass diese mir in Koordination mit etwas Anderem erscheinen kann?”

(Wittgenstein, 1979, 52)

Ter conclusie kunnen we met relatieve zekerheid stellen dat Wittgensteins' opzet verband houdt met een heruittaken van de taal. Het neemt de allures van een metataal aan. Door enerzijds juist te spreken bant hij het onzinnige uit de taal; anderzijds *toont* hij wat niet te zeggen valt. En vooral dit laatste is doorslaggevend, gezien het in rechtstreeks verband staat met het Mystieke of God.

We kunnen het nog anders formuleren. De taal houdt een fundamenteel kwaad in. Bovendien gebruiken de mensen haar op de verkeerde wijze. Ze stellen onzinnige vragen, de talige logica ontgaat elkeen. Elke filosoof zou zich vandaar volledig op de taalkritiek moeten toelagen. De ethische dimensie is frappant. De taal staat of valt met een ethisch consequente omgangswijze. Precies het heruitdenken van de talige orde, het reorganiseren van de betekenaar en het inpassen in een dwingend kader met het oog om een radicaal kwaad uit te schakelen, zo vatten Apollon et al (1990, 85) het typisch paranoïde project op.

Wittgenstein lijkt trouwens uit goede bron te weten waarover hij spreekt. Immers:

“Le psychotique lui, a toujours déjà été la victime inconsciente de ce défaut interne aux fondements de la socialité. Dans ce sens le langage lui apparaît comme porteur d'un désordre interne, un mal radical, en quelque sorte métaphysique, qui fera la perte de l'univers humain, s'il ne se dévoue pas à sa réparation » (Apollon et al, 1990, 104).

Op ongeveer achtjarige leeftijd liep hij de schrik op van zijn leven. Een leugen maakte hem ervan bewust dat de taal manipuleerbaar is en ingezet kan worden voor de eigen doeleinden. Of erger nog, voor die van een ander. Zodoende dreigt alles op losse schroeven te komen staan. Het zet deur open voor allerlei perfide machtsspelletjes. Misschien zelfs wordt hij er ooit de speelbal van?

Vandaar dat wij nu zullen overgaan tot het bespreken van de “missie”.

2.5.5. De missie

Als de psychoticus een fundamentele fout in het universum identificeert, dan blijft het meestal niet bij een vage theorie. Hij onderneemt het nodige om zijn project concreet uit te werken. Een opmerking is hier aangewezen alvorens verder te gaan. Willy Apollon (1999) wijst er op dat er een dubbele overtuiging⁶⁵ aan het discours van de psychoticus over zijn ervaring voorafgaat. Ten eerste is hij absoluut zeker dat er iets fundamenteel misloopt in de wereld. Vandaar dat hij een tekort identificeert. Wat dit betreft, heeft hij het vaak bij het rechte eind (Apollon, 1999, 13).

Specifiek op Wittgenstein gericht, is de taal inderdaad geen perfect systeem. We kunnen van beter dromen. Toch is er een maar, want er bestaat geen metataal. Waar de psychoticus in de fout gaat, is dat hij in de illusie leeft dat hijzelf in staat is om het probleem definitief op te heffen⁶⁶ (ibid.).

We verduidelijken Wittgensteins' missie allereerst aan de hand van zijn leerkrachtenloopbaan. Zoals onder punt 4.2. besproken, voelde hij zich in het jaar 1921 ‘geroepen’ om een taak te vervullen. Deze zou hij evenwel geweigerd hebben. Niettemin lijkt het interessant kort stil te staan bij de soort activiteiten die Wittgenstein op dat moment vervulde. Hij onderwees in de eerste plaats jonge kinderen. Ook schreef hij op eigen initiatief een Duits woordenboek⁶⁷ met een radicaal andere aanpak. Het was zijn bedoeling dat de kinderen de taal op een betere manier zouden verwerven. Over de taalverwerving is trouwens ook vrij vaak sprake in zijn geschriften. Relateren we deze indicaties van een bezorgdheid om het talig instrument aan Wittgensteins' filosofische bekommernis inzake taalkritiek (“Sprachkritik”), dan neigt het opvallend in de richting van hetgeen de paranoïcus zo voor lief neemt: namelijk een heruitwerken van de gehele talige orde (Apollon et al, 1990, 85).

Toch is het wachten op de tweede naoorlogse periode vooraleer zijn missie werkelijk hallucinante proporties lijkt aan nemen. Zoals Ray Monk terecht opmerkt, vormden de catastrofale gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog niet zozeer de onmiddellijke

⁶⁵ « Cette double conviction va régler la structure de la psychose pour un sujet donné et surtout va rendre compte de toute la phénoménologie du délire et de la crise ou décompensation psychotiques » (Apollon, 1999, 21).

⁶⁶ « Là où il se trompe c'est plutôt dans l'illusion de pouvoir réparer le Défaut qui est la source même de la constitution du sujet humain » (Apollon, 1999, 13). Wat betreft de problematiek van het universum neemt hij een illusoire stellingname in : « Il se sent concerné au sens où il pourrait dépendre de lui qu'un tel défaut subsiste ou non dans l'univers » (Apollon et al, 1990, 21).

⁶⁷ Het boek heet voluit *Wörterbuch für Volksschulen* en betreft een spellingswoordenboek dat bedoeld is voor gebruik in het basisonderwijs. Een belanghebbend detail heeft met de uitgave te maken; na enkele maanden was het reeds klaar om gedrukt te worden, in tegenstelling tot de *Tractatus* en alle overige filosofische werk (Monk, 1991, 226).

aanleiding, dan wel een bevestiging van een reeds lang gekoesterde overtuiging: namelijk dat de ondergang van de mensheid nabij was (Monk, 1991, 489). De techniek toonde zich in staat tot grootste dingen met drastische consequenties.

Volgens Monk (1991) versterkte dit alles Wittgensteins' 'apocalyptische visie'⁶⁸ waarbij hij het einde van de mensheid relateerde aan de vervanging van de mens door de machine (ibid.). Het zette Wittgenstein ertoe aan te volharden in zijn opzet: "(...) undermining the way of thinking that, he thought, lay at the root of the whole disaster" (ibid., 489-490). In zijn ogen kon het probleem alleen van de baan geholpen worden door een existentiële oplossing in scherpe tegenstelling tot een theoretisch antwoord (ibid., 490). Er moest gehandeld worden en vooral niet (louter) gesproken of gedacht. "What was required was a change of spirit: 'Wisdom is cold and to that extent stupid. (Faith on the other hand is a passion.)'" (ibid.).

Met andere woorden, de te ondernemen acties bestonden erin zichzelf te bekeren, en zo ook de wereld. Men diende een beter mens⁶⁹ te worden om op die manier het verkeerde denken (als oorzaak van alle kwaad) te verbannen. Wittgenstein nam daarbij het voortouw om zijn medemensen tot inzicht te brengen⁷⁰. Meer dan ooit groeide de afstand tussen enerzijds 'de passie van het religieuze geloof'⁷¹ en de "deadness of theory" (ibid.). Hier zien we Wittgenstein op het toppunt van zijn theoretische walging. Zijn ideaal was dat van het 'primordiale leven', hetgeen hij als volgt omschrijft: "wild life striving to erupt into the open" (ibid.). Het wilde, ongeremde leven dat ernaar streeft op te gaan in het Alles⁷².

Het feit dat het ervaren probleem overweldigende proporties aanneemt, is een bijkomende indicatie voor psychose. Wittgenstein zag het niet op kleine, bescheiden schaal maar veralgemeende het naar de volledige mensheid. Gezien de niet te verwaarlozen gevolgen van de oorlog, kunnen we in de verleiding komen zijn houding als normaal te beschouwen. Het ging dan ook om een desastreuze oorlog van wereldformaat. Desondanks moeten we onderkennen

⁶⁸ Aan Britton vertelde Wittgenstein tijdens de reconstructiejaren dat hij ervan overtuigd was dat een nieuwe, nog verschrikkelijker oorlog weldra zou plaatsgrijpen. Atoomwapens zouden aan alles een einde stellen: "They mean to do it, they mean to do it". Concreter werd hij echter niet, noch over het wanneer, noch over het wie of waarom. Het betreft dus eerder een zekerheid (of impressie) dan een degelijk onderbouwde visie.

⁶⁹ Net hierin lezen we tevens de persoonlijke factor van het opzet. Wittgenstein zelf streefde na zichzelf te verbeteren. Hier is hij ondertussen reeds zo ver dat hij de wereld met dit hoogst particuliere project wil opzadelen. Zodoende is het onderscheid tussen binnen en buiten, tussen het zelf en de ander of ook tussen het "ik" en het "jij" nogmaals aan het vervagen.

⁷⁰ En welke activiteit dan het onderrichten (of het nu als dorpsleerkracht of als universiteitsprofessor is) is beter voor dit doel aangewezen?

⁷¹ Mogelijkerwijs kunnen we Wittgensteins' onophoudelijke aandringen op de act van het geloven zelf ("I believe...") in deze optiek interpreteren. Als hield het daarbij op. Alsof het geloof van het begin tot het einde voorop marcheerde. Waar de woorden tekortschieten, kan de geloofsovertuiging uitkomst bieden. De betekenaars worden streng omkaderd waardoor hun vrije loop danig wordt ingeperkt.

⁷² We kunnen ons afvragen of de zelfmoordgedachten waarmee Wittgenstein geregeld geplaagd werd, uitingen zijn van een dergelijk verlangen. Meer bepaald om los te breken uit een positie die gekenmerkt wordt door onbeperktheid, "pijnlijke contradicties" en helse pijnen. Om het met De Martelaere (1996) te stellen, een "verlangen naar ontroostbaarheid"? Het bereiken van een esthetisch eindpunt in de zelfdoding?

dat Wittgenstein een stap verder ging: hij verweerde zich met man en macht tegen de slechte denkwijze⁷³. Afgezien van zijn pessimisme engageerde hij zich, voelde hij zich geroepen om deze onmogelijke slag te leveren. De parallel met zijn verhouding tot God is frappant. Ook daar is hij gedoemd om het onderspit te delven.

2.6. Taalstoornissen

De psychoticus is niet volledig in het Symbolische ingetreden; hij heeft immers een fundamentele betekenaar verworpen. Het gevolg laat zich voelen op drie niveau's: op het talige niveau is er een oorspronkelijk trauma dat nooit zal opgelost raken; de verworpen betekenaar keert terug in het reële van de hallucinatie; het subject kan niet anders dan er zich via een imaginaire constructie (de waan) tegen te verweren.

We komen terug op het Symbolische. Doordat het subject een fundamentele betekenaar buiten (symbolisch) spel heeft geplaatst, heeft hij de taal op een andere wijze dan de neuroticus verworven. Zijn spreken kenmerkt zich door een autoreferentieel karakter; het adres of de intersubjectiviteit is nagenoeg onbestaande. Hijzelf kan als solipsist omschreven worden. Voor een psychoticus berust de sociale dimensie dan ook op een problematische basis.

Maleval gaat hiermee akkoord maar verwoordt het anders: hij stelt dat de psychoticus “hors-discours” is (Maleval, 2000, 237). Niet dat de psychoticus buiten de taal staat (zoals vaak gesuggereerd werd), maar hij verhoudt zich buiten het discours. Hij heeft een fundamenteel probleem met de dialectiek van de uitwisseling. Serge André (1982, 130) spreekt in hetzelfde verband over de “structure de la reconnaissance”. De psychoticus heeft de Ander verworpen en is bijgevolg niet in staat om met een ander in (*inter*)persoonlijk contact te treden.

Er is evenwel nog een neveneffect. Bij het uitbreken van de psychose raakt het talig apparaat danig verstoord. Verschillende taalfouten wijzen op de verwardheid van het subject. Waar zijn genotsbeleving ontregeld wordt, kan dit zich onder andere in zijn taalgebruik vertalen. Zo gezien kunnen plotse en frequente taalontregelingen een voorbode zijn van een naderende declenchering.

Het was tenslotte ook Lacan die volgende uitspraak deed: “La promotion, la mise en valeur dans la psychose des phénomènes de langage est pour nous le plus fécond des enseignements » (Lacan, 1981, 164).

⁷³ Monk vestigt de aandacht op een vreemd gegeven: Wittgenstein zou de atoombom op zich, en niet het wetenschappelijk denken dat hem had voortgebracht, positief verwelkomen. De reden leek hem evident: “Because really all I can mean is that the bomb offers a prospect of the end, the destruction, of an evil, - our disgusting soapy water science” (in: Monk, 1991, 485). Wittgensteins' ethiek is dermate strak dat zelfs een complete uitroeiing van de mensheid verdedigbaar is, zolang het fundamentele ‘kwaad’ maar van de kaart wordt geveegd. Voor de psychoticus komt de ethiek op de allereerste plaats; de mens (hijzelf dus inbegrepen) is slechts bijzaak. Immers, het gaat hem niet om de fysieke dood, maar – om het met Wittgensteins' woorden aan te geven – het Mystieke.

In de door ons onderzochte bronnen wordt frequent melding gemaakt van Wittgensteins' gebrekkige taalbeheersing, en dat zowel in zijn moedertaal als in het Engels. Typisch zijn spellingsfouten en het ontbreken van interpunctie (zoals dat ook bij zijn vader het geval was)⁷⁴. Zelfs wanneer Wittgenstein kladversies herhaaldelijk heeft aangepast en gecorrigeerd, blijven steeds nog punten aan te merken. Dit volstaat echter niet als evidentie voor psychose.

Brief 129 uit de Cambridge Letters is evenwel een uitzondering⁷⁵. "The manuscript contains, perhaps unsurprisingly, an unusually large number (even for Wittgenstein) of second thoughts and spelling mistakes ("whent", "cann't", "Soreley", "Braithwait") which we have not reproduced" (McGuinness & von Wright, 1997, 227). De brief in kwestie is in bijlage⁷⁶ beschikbaar. Een aantal elementen willen wij eruit lichten. Belangrijk is evenwel dat we ons niet blindstaren op afzonderlijke elementen. Het geheel daarentegen correspondeert met een psychotisch aandoende fenomenologie.

- 1) Ten eerste maken McGuinness en von Wright melding van een ongevoon groot aantal secundaire gedachten, hetgeen de cohesie en de begrijpelijkheid bemoeilijkt. Het kan erop wijzen dat Wittgenstein moeite ondervond om op het ogenblik van het schrijven zijn gedachten te structureren. Hij stond nochtans bekend voor zijn geweldige concentratie- en slagvaardig analytisch vermogen (McGuinness, 1982, 45). Een overdadig aantal bijkomende gedachten druist in tegen zijn gewoonte en ondergraaft zijn overtuigingskracht.
- 2) Het feit dat er ook meer spellingsfouten te vinden zijn, lijkt beter verklaarbaar vanuit de context. De brief is immers gericht aan Frank Ramsey en is in eerste plaats een aanklacht: Wittgenstein is misnoegd, voelt zich onrecht aangedaan en in zijn vertrouwen geschaad. De toon is opvallend scherp en beschuldigend. Een aantal aspecten lichten wij eruit en stellen ze hieronder schematisch voor:

WITTGENSTEIN:	ONZE COMMENTAAR:
---------------	------------------

⁷⁴ Zie 3.2.1.

⁷⁵ Ter volledigheid dienen we nog melding te maken van een ander klad die bulk staat van fouten. Ook de interpunctie ontbreekt. Het betreft de reeds eerder aangehaalde terugblik op het trauma dat zich had voorgedaan op 8 of 9-jarige leeftijd (zie 2.5.1.). Het kan geen toeval zijn dat zich ook in die context hetzelfde fenomeen laat aflezen.

⁷⁶ Zie bijlage 5.

<p>Brief 129⁷⁷: “the way you behaved in this matter...” “not to reproach you nor to make a fuss about nothing” MAAR “to explain why I was upset”</p>	<p>Brief 129: Maar we krijgen geen beter zicht op hetgeen hem voor ogen staat. Ondanks de beschuldigende toon wil hij niet meer dan uitleggen waarom hij van streek was. Het is een soort getuigenis.</p>
<p>Brief 131⁷⁸: “When I saw you <i>last</i> I was confirmed in a view which had arisen in me last term already: (...) undertone of <u>grudge and annoyance</u>” “negative feelings which you had accumulated in you <u>against</u> me” “show me that you don’t want to see <u>me</u> as my friend but as my benefactor”</p>	<p>Brief 131: Bevestigd in een overtuiging die hij reeds langer koesterde EN hij meent een ondertoon van misprijzen en verveeldheid te bespeuren. Ramsey zou negatieve gevoelens <u>tegen</u> Wittgenstein koesteren. Op eerste zicht is er een lapsus: schrijft “me” waar hij “yourself” had moeten schrijven EN meent dat Ramsey de positie van weldoener inneemt (tegenover W.).</p>

TABEL 4. Wittgensteins’ imaginaire beleving en aanklacht tegenover *een* Ander.

Ondanks het feit dat Ramsey bijzonder empathisch reageert (maar desondanks ontzet is door het wantrouwen waarvan Wittgenstein getuigt), volhardt laatstgenoemde in zijn overtuiging. Ramsey zou hem verkeerd behandeld hebben. Uit zijn gedrag kon Wittgenstein minachting en geïrriteerdheid afleiden. Echter, hijzelf neemt het erg persoonlijk, terwijl Ramsey al het mogelijke doet om zijn vriend gerust te stellen. Laatstgenoemde blijft ondanks alles het tegendeel geloven. Ramsey zou tegen hem zijn. Méér nog, hij zou zich op een hoger plan verheffen door als Wittgensteins’ weldoener op te treden. Dit ervaart Wittgenstein duidelijk als onbehaaglijk, gezien het een machtsverschil met zich meebrengt. Het geheel lijkt erop te wijzen dat Wittgenstein uiting geeft aan een imaginaire beleving van zijn relatie met Ramsey. Zoals typisch voor een psychoticus lijkt Wittgenstein er niet in te slagen met iemand in persoonlijk contact te treden. Integendeel zelfs, hij projecteert op Ramsey hetgeen hem binnenin parten speelt: de Ander is namelijk verworpen, waardoor persoonlijke relaties geïnterpreteerd worden in termen van strikte dualiteit. Daarbij is de Ander de machtige en het psychotisch subject (Wittgenstein) de underdog. De aanklacht naar Ramsey toe is dus eigenlijk een herhaling van hetgeen de kern uitmaakt van

⁷⁷ McGuinness & von Wright, 1997, 227.

⁷⁸ McGuinness & von Wright, 1997, 232-233. Als bijlage 6 beschikbaar.

Wittgensteins problematiek: de Ander heeft hij verworpen. Daardoor kan hij zich niet losmaken van de imaginaire verhouding (met de moeder) die hij van zijn vroege kinderjaren kent.

- 3) Een bijkomende aanwijzing lezen we expliciet bij Wittgenstein. In 1930 schrijft hij hoe depressief hij zich voelt en hoe erg het tekeer gaat in zijn hoofd. Aan het einde van zijn brief laat hij zich nog het volgende ontvallen: « I feel there must be almost as many faults as words in this letter, but I can't help it » (in: McGuinness & von Wright, 1997, 244)⁷⁹. Wittgenstein voelt zich onzeker en merkt dat hij er niet goed aan uitgeraakt. Desondanks geeft hij toe dat het sterker is dan zichzelf. Hij staat er machteloos tegenover. Een herbeleving van het overgeleverd zijn aan het genot van de Ander, het veeleisende genot van God?
- 4) Tenslotte citeren we Wittgenstein nog eens: “Ik spreek wel de taal, maar begrijp haar niet”. Vergelijken we dit nu met hetgeen een gestabiliseerde patiënte van het *Centre psychanalytique de traitement pour jeunes adultes psychotiques* ooit zei: “Quand je suis en psychose, je parle une autre langue que je ne connais pas. Ça se passe en moi mais c'est étranger » (Apollon et al, 1990, 127). Er is een gelijkenis in die zin dat er iets van de orde van het automatische speelt. Het subject spreekt en erkent tegelijk dat hijzelf er geen vat op heeft. Net alsof “het” vanzelf spreekt, zonder bewuste sturing van het subject. Waar de neuroticus te allen tijde bekend dat hij spreekt waar hij het woord neemt, spreekt voor de psychoticus de Ander voor hem (ibid., 112). De psychoticus heeft het gevoel dat hij door de taal geparasiteerd wordt. “Lacan zegt ook ‘hij bewoont de taal niet, zoals de neuroticus, hij wordt erdoor bewoond’” (geciteerd in Billiet, 1992, 94). Of om het met Apollon en collega's scherp te stellen : “La parole est la forme de cancer dont l'être humain est affligé” (Apollon et al, 1990, 113). Inzake Wittgenstein weten we dat hij wel vaker de indruk had dat zowel zijn gedachten als zijn pen van buitenaf ‘gestuurd werden’.

2.7. Aangetast Tijd- en Ruimtebesef

Een andere betrouwbare indicatie voor een aankomende psychotische crisis is de aantasting van het tijd- en ruimtebesef. Net zoals het oorspronkelijk trauma de psychoticus met verbijstering slaat, wordt de declenchering voorafgegaan door een gelijkaardige toestand van perplexiteit. Opnieuw ontbreken de woorden, of beter gezegd de noodzakelijke betekenaars, om de situatie het hoofd te kunnen bieden. Intense angst, woordloosheid en passiviteit overvallen het subject. In het verlengde daarvan gaat de psychoticus zich gebrekkiger oriënteren in tijd en ruimte.

⁷⁹ De vergelijking die Wittgenstein maakt, stemt tot nadenken. Hij heeft de indruk dat er bijna zoveel fouten in zijn brief staan als dat er woorden zijn. Mogelijkerwijs trekken wij de lijn iets te ver door, maar de indruk die Wittgenstein kenbaar maakt, lijkt aan te geven hoe het Symbolische – voor hem althans – onvoldoende houvast biedt. Een psychotische subjectpositie kan dit verklaren vanuit de verwerping van de Naam-van-de-Vader.

Wanneer Wittgenstein zich met iets inliet, dan schrok hij er geenszins voor terug om zich er verregaand in te verdiepen. Integendeel zelfs. Hij werkte onafgebroken (sloeg geregeld een maaltijd over), richtte zijn aandacht uitsluitend op de onderzoeksmaterie en verloor daarbij vaker de tijd uit het oog. Een voorbeeld daarvan dateert van de winterperiode van 1948. Wittgenstein rechtvaardigde zijn intense arbeid met volgende woorden:

“I’m anxious to make hay during the very short period when the sun shines in my brain” (in: Monk, 1991, 536).

Toen Drury op een bepaalde middag gewoontegetrouw langskwam om met Wittgenstein uit eten te gaan, ging Wittgenstein zoals gewoonlijk verder met zijn werk. Tegen Drury zei hij: “Just wait a minute until I finish this” (Drury, 1996, 156). Niettemin bleef hij maar liefst twee uur lang onafgebroken doorschrijven zonder ook maar één woord met zijn aanwezige vriend te wisselen. Drury merkt verder op dat Wittgenstein er klaarblijkelijk niet had bij stilgestaan dat de etentijd inmiddels al lang was verstreken (ibid.).

Het kan een toevallig, eenmalig voorval geweest zijn. Alhoewel. Begin januari 1949 leed hij opnieuw onder onverklaarbare fysieke pijnen. Zelf beschrijft hij het als een ‘soort infectie van de ingewanden’, hetgeen onvermijdelijk zijn werk niet ten goede kwam (Monk, 1991, 539). Wittgenstein voelde zich moe, ziek en oud. Bijkomend voelde hij zich geïsoleerd. Monk merkt op dat in dezelfde periode de gesprekken met Drury met toenemende mate religieuze topics als onderwerp hadden (Monk, 1991, 540).

Toen Ben Richards, Wittgensteins’ toenmalige partner, in maart een tiental dagen bij hem doorbracht, ging het nog verder bergafwaarts. Hij sliep slecht en werd geregeld overvallen door pessimistische toekomstgedachten. Toen Ben uiteindelijk vertrok, schreef Wittgenstein neer:

“Often it is as if my soul were dead” (ibid.).

Kennelijk bleef hem in de nasleep van deze gebeurtenissen een zware existentiële crisis vooralsnog bespaard.

Van toevalligheid lijkt ons geen sprake te zijn, zeker wanneer we zonder veel moeite bijkomende evidentie kunnen inwinnen. Zoals gesteld, kon Wittgenstein bijzonder ver gaan. Hetgeen de ene persoon als een passie zou omschrijven, komt een ander overdreven voor. Zo bijvoorbeeld deden zijn collega’s in het ziekenhuis (tijdens WO II) de ‘absorptie’ van Wittgenstein in het onderzoek af als veel te intens. De term absorptie is welgekozen bij een typering van Wittgenstein. Verschillende auteurs maken er voor diverse situaties melding van. Of het nu over muziek ging of theater, bioscopen of onderzoek, steevast waren een domeinen

waarin Wittgensteins' absorptie niemand ontging. Een bioscoopbezoek kon vergeleken worden met een 'verkwikkende douche' (Monk, 1991, 450).

Van op de eerste rij gezeten, liet Wittgenstein zich volledig door het witte doek met geprojecteerde beelden overrompelen. Nadien wist hij zo goed als niets meer over de film zelf. Volgens hem had het een ontspannend effect. Wat muziek betreft, kon hij geliefde stukken almaar herspelen. Vaak ook beluisterde hij bepaalde passages telkenmale opnieuw, om niets gemist te hebben. Een schitterend concert kon hem met totale verbijstering slaan.

Drury zou ooit van Wittgenstein vernomen hebben dat ondermeer de opvoering van het theaterstuk "King Lear" hem zodanig had aangegrepen, dat Ludwig bij het naar buiten gaan bijna door een taxi omver werd gereden (Drury, 1996, 118). Zo diep was hij in gedachten verzonken. Ook hier blinkt de Weense filosoof uit in superlatieven.

3. BESLUIT

Hoe inventariseren we nu Wittgensteins' persoonlijke dynamiek? Welke zich herhalende fenomenen illustreren veeleer een psychotische dan een neurotische of perverse subjectpositie?

De sociale band blijkt ten eerste zijn leven lang op losse schroeven te hebben gedraaid. Enerzijds getuigt Wittgenstein frequent van een diepgaande emotionele blokkade tegenover zijn medemens. Zijn formuleringen over zijn 'dode ziel' of het filosofisch 'solipsisme' waarover hij herhaaldelijk bericht, lijken uitingen te zijn van een diepgewortelde ervaring van de imaginaire dood. De gevolgen zijn bekend: het beroep, de vriendschappen, de familiale verhoudingen en de liefdesrelaties geven Wittgenstein frequent aanleiding tot een interpretatie in termen van persoonlijke bedreiging. Waar hij dit doet, gaat er een intense angst mee gepaard evenals een wankele identiteitsbeleving.

Ten tweede kunnen we ons afvragen wie of wat doorheen Wittgenstein spreekt. In plaats van een duidelijke, subjectieve positie in te nemen en dit te vertolken via het "ik" (tegenover een derde), is het alsof hij tot zichzelf spreekt, want om een boodschap tot *iemand anders* te richten moet die ander allereerst erkend zijn. Voor de solipsist is er slechts plaats voor één. Fundamenteel is er geen ontubbeling tussen hem en zijn medemens. In tegenstelling tot neurotici lijkt Wittgenstein zich binnen de structuur van de toespelings te verhouden.

Zodoende kan het ook beter worden gekaderd waarom Wittgenstein bijvoorbeeld zo zwaar aan meningsverschillen tilde en waarom hij in zijn filosofische geschriften ultiem op zichzelf steunde in plaats van op referenties van derden. Een psychoticus zoekt de waarheid niet elders. Hijzelf bezit haar. De rol van de Ander als een soort van stille getuige of 'tiers témoin' is dan ook zinloos. Bijgevolg is ook twijfel hem vreemd.

In dezelfde lijn menen wij te kunnen stellen dat Wittgenstein veeleer van een 'geleerd' of 'pseudodiscours' getuigt dan van een intersubjectieve uitwisseling. Bij uitzondering van enkele

passages in zijn latere leven, verlopen zijn gesprekken zoals een éénrichtingsverkeer. Wittgenstein had de neiging zijn medemens de waarheid kenbaar te maken zoals hij haar op het spoor kwam (als subject), of zoals zij aan hem werd meegedeeld (als object).

Toch dienen er zich momenten aan waarop de (psychotische?) zekerheid op de achtergrond wordt gedrongen. Dit heeft waarschijnlijk met een verschuiving in het genot te maken. Wittgenstein bleek er alvast gevoelig voor. Zijn ‘depressieve’ stemming stak steeds de kop op in relatie tot een machtige God. Pas wanneer gaandeweg nieuwe inzichten opduiken, lijkt Wittgenstein een meer zelfzekere positie te verwerven. Hij geeft aan zijn subjectiviteit te hebben herwonnen. Een dergelijk intense en chronische genotsbeleving kan verband houden met psychose.

Ook de manier waarop Wittgenstein zijn (externe) wereld interpreteert, doet vaak denken aan de hallucinatie zoals zij zich te kennen geeft in de psychose. In de buitenwereld treft hem een bepaald gegeven. Wittgenstein voelt er zich persoonlijk door aangesproken. Zo leest hij in de dood van zijn boezemvriend een beschuldiging aan zijn adres, hetgeen zijn indruk van gedoemd te zijn blijvend bekrachtigt. Hetzelfde zien wij eveneens aan het werk in de talloze en vooral meedogenloze zelfverwijten. Een tweede voorbeeld ontlene wij aan de boeken die Wittgenstein las. Deze lijken hem eveneens ‘de’ waarheid mee te delen. Indien een subject plots ook nog ‘stemmen’ hoort en deze ervaart als de intrusie van een boosaardige en machtige Ander, dan slaat de balans eerder om naar een (nakende) psychotische declenchering, waarvan ook herhaaldelijk sporen zijn binnen Wittgensteins’ leven.

Het psychotisch subject zal alles in het werk stellen om zich tegen de in het Reële terugkerende, bedreigende betekenaar te verzetten, ondermeer door de waan. Ook bij Wittgenstein kan deze puzzel vervolledigd worden. De Imaginaire Ander manifesteert zich mogelijkwerwijs in zijn persoonlijke Godsbegrip. Het feit dat hij zich uitverkoren voelt, laat zich concreet afleiden uit het aansturen op een ‘taak’ of op de indruk zich tot iets ‘geroepen’ te voelen. Dergelijke uitlatingen kunnen bezwaarlijk als grap bedoeld zijn.

Bijkomend bericht Wittgenstein vaak over zijn slecht werkende ‘hersenen’ (of ‘zenuwen’) en de invloed die God erop kan uitoefenen. Alsof dit zijn contactpunt betreft met die Imaginaire Ander en van waaruit hij gestuurd kan worden. Dit hebben we als het interne object omschreven. Wittgenstein laat evenmin na om een fundamenteel tekort in het universum te identificeren, zijnde de wetenschap en de theorie. Zijn leven lang trok hij ertegen van leer, maar het hoogtepunt situeren wij na de Tweede Wereldoorlog. Toen hing hij een sterk apocalyptische visie aan. Zodoende is de cirkel rond. Voor alle elementen die het schema van Cantin (2003)¹ over de structuur van het psychotische delier voorziet, menen wij matige tot sterke aanwijzingen bij Wittgenstein te hebben gevonden.

¹ Bijlage 4.

Ook exemplarische taalphenomenen van een acute fase kunnen bij hem worden opgespoord. Talrijke spellingsfouten, het ontbreken van interpunctie alsook van een logisch gestructureerde verhaalopbouw, de aanwezigheid van onnoemelijk veel secundaire gedachten, het uitblijven van besluiten en het cijfermatig aan elkaar breien van losse paragrafen zijn evenveel overeenkomsten met een psychotische taalbeheersing waarbij het neurotisch discours niet of nauwelijks aan te pas komt. Dergelijke elementen getuigen veeleer van een *ander* soort logica². Voegt zich daar nog de indruk aan toe, dat de eigen gedachten alsook de pen waarmee ze worden opgeschreven van buitenaf worden gestuurd, dan kan nog weinig twijfel bestaan. Een psychotische subjectstructuur lijkt de meest passende verklaring.

Tenslotte komen we nog terug op Wittgensteins' tijd- en ruimtebesef. Zijn typische 'absorptie' in ondermeer film, muziek, theater en niet in het minst filosofie illustreren hoe hij niet alleen de tijd volledig uit het oog kon verliezen. Tevens bracht deze intense betrokkenheid hem soms zodanig van de wijs dat hij zijn leven ongewild in gevaar bracht. Zijn 'werk' belette hem bovendien vaak een maaltijd te nuttigen of voldoende te slapen. Chronisch had hij met uitgeputheid af te rekenen. Nogmaals relevante indicaties.

De psychose kán het subject confronteren met het grenzeloze dat dan vroeg of laat uitmondt in de waanzin. Tenzij het een suppletie vindt. De pogingen die de psychoticus onderneemt zullen daarom erop gericht zijn castrerende, symbolische limieten in te voeren zodat het grenzeloze begrensd en dus leefbaar zou worden. In het geval Wittgenstein daadwerkelijk een waan opbouwde, geldt deze als suppletie voor een verworpen fundamentele betekenaar.

Hoofdstuk IV: Eindconclusie

² Ondanks het feit dat de psychotische logica anders is als die van de neuroticus, willen wij toch waarschuwen voor een positie zoals Rupert Read (2001) inneemt. Zijn kernidee luidt immers dat de psychotische geest (hij spreekt over 'schizofrenie' in klassiek psychiatrische termen) logischerwijze niet begrepen kan worden, aangezien er door de vele paradoxen niets te begrijpen zou zijn (Read, 2001, 469). Een dergelijke visie ontnemt evenwel bij voorbaat alle middelen om met de psychoticus in contact te treden. Zo de hulpverlener verwoede pogingen doet om de *eigen* logica van de psychoticus te vatten, dan kunnen zich nieuwe behandelingsperspectieven aandienen. Samen met Apollon et al (1990) zijn wij ervan overtuigd dat een begrip wel degelijk mogelijk is. Dit is tevens een ethische stellingname tegenover een fundamenteel ethische problematiek.

Na een diepgaand onderzoek naar diverse facetten van Ludwig Wittgensteins' leven en werk, formuleren wij thans onze eindconclusie. Tevens gaan wij in op de beperkingen van onze analyses en doen wij aanbevelingen voor toekomstig onderzoek.

Het parcours dat we hebben afgelegd stond volledig in het teken van de hypothese dat Ludwig Wittgenstein een psychotische subjectstructuur bezat. In zoverre we zowel familiale als persoonlijke factoren in rekenschap brengen, vindt de hypothese bevestiging.

Welke argumenten spreken ervoor? Enerzijds levert ethnoanalytisch onderzoek diverse aanwijzingen op van een familiale voedingsbodem voor psychose. Ondanks een zeer dominante en weinig responsieve vader verafgodt Wittgenstein hem. Symbolisch geldt hij evenwel als afwezig, waardoor het opgroeiende kind waarschijnlijk alleen op het verlangen van de moeder werd teruggeworpen, wiens aanwezigheid hij als bedreigend ervaarde. Een gemeenschappelijk opvoedkundig project lijkt uit den boze te zijn; Karl en Leopoldine zijn veeleer een 'koppel' dan 'ouders'. Indien zij respectievelijk al te sterk hun eigen standpunt vertolken of zich hoofdzakelijk op hun partner richten, dan is het aanreiken van stabiele, opvoedkundige ankerpunten geen vanzelfsprekende zaak.

Ten tweede lijkt het contract als basis voor eventuele samenwerking tussen de vader- en moederclan onderhevig te zijn aan nefaste invloeden. Geruchten van het tweede type konden de samenwerking drastisch ondermijnen waardoor een stuk familiegeschiedenis op zijn minst bedreigd raakte in haar bestaan. Dit leidt veelal tot psychose.

Anderzijds vinden de zeven thema's omtrent de psychotische fenomenologie relatief stabiele onderbouwing. Eerst een algemene commentaar. Onderzoek van de persoonlijke dynamiek bracht aan het licht dat zowel Wittgensteins' verhouding tegenover de talige én verlangende Ander als de verhouding ten aanzien van het sterk fluctuerende genot veeleer uiting geeft aan een psychotische dan aan een neurotische subjectpositie. Gaan we dan over tot indicaties voor kritische periodes binnen het raamwerk van Wittgensteins' leven. Enkele keren wisten wij hallucinogene fenomenen op het spoor te komen die in tijd schijnen samen te vallen met een verstoorde genotsbeleving, diverse taalproblemen en een aangetast tijd- en ruimtebesef. Bijkomend bieden ook de vier structurele elementen met betrekking tot waanvorming die Cantin (2003) ons aanreikt een houvast om Wittgensteins leven en werk in een nieuw daglicht te plaatsen.

Wat pleit tegen onze hypothese? Het feit dat de meesterfiguur hoogstwaarschijnlijk tot generatie I behoort en niet tot generatie II zoals Apollon et al (1999, 121) in de meerderheid van de gevallen konden vaststellen, hoeft niet noodzakelijk onze hypothese te ontwrichten. Mogelijkerwijs draagt het ertoe bij de door Ludwig ervaren psychische afstand met vader Karl danig ten top te drijven, waardoor identificatie nagenoeg onmogelijk werd. Indien een soort

godheid de plaats inneemt van de symbolische vader, kan dat de weg effenen voor verwoede pogingen om de genialiteit te bereiken en zo het tekort van de Naam-van-de-Vader te vergoelijken.

In ieder geval schijnt Karl er via zijn meesterpositie alsnog in geslaagd te zijn de familie (gedeeltelijk) ‘samen te voegen’. Hij lijkt immers de meest voor de hand liggende figuur om de alliantie te domineren, eventueel ook de contracten maar vrij zeker ook de verhoudingen tussen de clans.

Als tweede kritiek voeren wij de dwangneurose aan. Dit biedt nog steeds een alternatief voor een psychotische subjectstructuur bij Wittgenstein. Het vraagstuk van het leven en de dood heeft hem zijn leven lang parten gespeeld. In aansluiting daarmee hing hij bepaalde irrationele overtuigingen (of obsessies) aan die door niets of niemand konden weerlegd worden. Wittgenstein bleef bijvoorbeeld zijn volwassen leven lang overtuigd dat hij weldra zou sterven. Ook dwanghandelingen – zoals het blijven eten van dezelfde ingrediënten en de rigoreuze, dagelijkse gewoonte om zijn nieuwe inzichten neer te schrijven – kunnen worden vastgesteld. Echter, dergelijke symptomen zijn eveneens eigen aan de psychose.

We zijn genoodzaakt voorzichtig te blijven. Ten eerste is en blijft het extreem moeilijk iemands’ psychische structuur louter op basis van geschreven bronnen af te leiden. Wij beschikken weliswaar over een degelijk onderbouwd instrument – de ethnoanalyse – om familiale aspecten van een psychotisch leven in kaart te brengen. Desondanks dienen wij vanuit ethisch standpunt voldoende reserves in te bouwen, aangezien een *real-life* contact met de betrokkenen (en dan vooral met Wittgenstein zelf) nooit tot stand kon komen.

Hieraan hebben wij gepoogd te remediëren door het veelvuldig consulteren van de meest diverse auteurs, waaronder zich naast onafhankelijke derden ook familieleden, vrienden en kennissen van Wittgenstein bevinden. Persoonlijke geschriften en autobiografisch materiaal maakten tevens deel uit van onze basisliteratuur. Toch moeten wij ons ervan bewust zijn dat ook ernstige biografen (zoals Monk, 1991; McGuinness, 1988 en Sluga, 1996) alle mogelijke bronnen uitvoerig bestudeerd hebben en daarmee onvermijdelijk gegevens van elkaar hebben overgenomen, ongeacht het feit dat ze correct zijn of niet.

Ten tweede willen wij er bewust op aansturen dat een bevestigend uitspraak omtrent Wittgensteins’ psychotische structuur geenszins gelijkstaat aan een morbiede psychiatrische gegevenheid. Alsof zijn ‘anders-zijn’ per definitie gelijkgeschakeld kan worden met het ‘ziekelijke’ of ‘morbide’. Nochtans lijken zich wel degelijk enkele acute fases te hebben voorgedaan in diens leven. We denken met name aan de Eerste Wereldoorlog die hij zelf ervaarde en omschreef als de voltrekking van een persoonlijke metamorfose en de naoorlogstijd van Wereldoorlog II waarvan we het hoogtepunt in het jaar 1948 situeren. Wittgenstein

verbleef toen in Ierland en stond in regelmatig contact met zijn vriend Maurice O’C. Drury, die psychiater was van beroep en wiens steun hem wellicht van pas kwam.

Algemeen willen wij er nogmaals de nadruk op leggen dat een subject met eender welke psychische structuur – of het nu van neurotische, psychotische dan wel perverse aard is – alle kanten op kan: *ofwel* relatief probleemloos door het leven gaan *ofwel* op gezette ogenblikken een psychisch dieptepunt kennen waardoor ook het sociale en beroepsmatige leven in de klappen deelt.

Waar we dus van ‘normaliteit’ gewagen, dienen we dit in drie perspectieven te zien, steeds afhankelijk van de betrokken persoon met diens subjectstructuur. Anders gesteld, pleiten wij voor een relativering van het overwegend neurotisch discours, dat zich misschien al te vaak op kosten van de overige twee structuren profileert. Ook een psychoticus kan in vrede leven met zichzelf en geen enkel gevaar betekenen voor zijn medemens, zelfs al heeft hij zijn excentrieke eigenschappen en leeft hij wat teruggetrokken. Bijkomend komt het ons als een ethische fout voor, de gedeclencheerde psychose vanuit een neurotisch ideaalbeeld tegemoet te treden. Samen met Apollon et al (1990) staan wij daarom een hulpverlening voor die in eerste plaats gericht is op de persoon zelf. Enkel door het ondersteunen in een *eigen* zoektocht kan een klinische interventie een echte en verantwoorde meerwaarde bieden.

Dat wat betreft onze conclusie over Wittgensteins’ psychische structuur en de bijhorende bemerkingen. Wat zijn de heikele punten van ons onderzoek? Wat kan nog beter?

Met het oog op de familiale structuren van de Wittgensteins weerhouden wij drie punten. Ten eerste kon ons onderzoek onvoldoende licht werpen op de moeder-kind verhouding of ook de verhouding tussen Ludwig en zijn moeder Leopoldine. Er zijn wel aanwijzingen voor een zeer weigerachtige en afstandelijke houding van Ludwig tegenover laatstgenoemde. Tevens lijkt zijn depressieve gemoedstoestand in familiale kring nauw verwant met de aanwezigheid van zijn moeder. Eens zij gestorven was, liet zich een duidelijke kentering in Ludwigs’ beleving en gedrag optekenen. Vraag is evenwel of we van symbiose (met zijn moeder) kunnen gewagen. Haar aanwezigheid lijkt hij eerder als een intrusie te hebben ervaren. Daarbij komt dat vader Karl voor zijn jongste kinderen eerder als afwezig kan beschouwd worden, niet zozeer fysiek dan wel in zijn symbolische functie. Dit kan mogelijkwijs gedeeltelijk verklaard worden door de zelfmoord van zijn drie oudste zonen. We kunnen verwachten dat dit hem tot een wijziging in positie genoopt heeft. Wat er ook van zij, voor psychose geldt psychoanalytisch gezien een symbiotische band met de moeder en een afwezige symbolische vader. Wat betreft laatstgenoemde is de evidentie relatief eenduidig. In het eerste geval daarentegen zijn bijkomende aanwijzingen noodzakelijk om uitsluitsel te geven.

Een tweede punt heeft met de zogenaamde geruchten te maken. Het bleek zeer moeilijk veelvuldige indicaties ervoor te vinden, hetgeen ook niet hoeft te verwonderen, gezien de aard

van geruchten: ze circuleren achter de schermen om en vinden niet gauw hun weg naar het papier. Mogelijkerwijs kan bijkomend onderzoek duidelijker aantonen of het tweede type geruchten al dan niet een geliefkoosd instrument van bepaalde familieleden was om een mogelijke coöperatie tussen de vader- en moederclan te dwarsbomen. Psychose vindt hier doorgaans een voedingsbodem.

Ten derde bleven onze onderzoekingen onbevredigend wat betreft informatie over de voorouders langs moederszijde. Ook daar kan mogelijkerwijs een nieuw licht op geworpen worden.

Gezien deze bezwaren en voorbij aan het specifieke geval van de Wittgensteins, willen wij een aanzet geven voor verder onderzoek. Tot op heden bleef het ethnoanalytisch onderzoek zoals Apollon et al (1990) het voeren beperkt tot de Franstalige Canadese provincie Québec. Een eerste nuttige stap zou het ontwerpen van een gelijkaardige Nederlandstalige vragenlijst kunnen zijn. Validatie voor de Nederlandstalige regio's is uiteraard een vereiste. Afname van Belgische en Nederlandse psychotici en hun familieleden kan zowel nieuwe onderzoekingen een impuls geven als de behandeling van gedeclencheerde psychose en de opvang van familieleden ten goede komen. Globaal gezien kunnen zelfs preventieve maatregelen overwogen worden die zich baseren op de ethnoanalyse en andere instrumenten. Tenslotte houden wij het voor mogelijk een cross-culturele werkgroep op te richten waarbij de Canadezen betrokken worden. Zodoende kan zowel de wetenschap als de geestelijke gezondheidszorg er ten volle de vruchten van plukken.

Een laatste opmerking heeft betrekking op het gehele scala van onze onderzoekingen. Waar wij bepaalde voorbeelden ter illustratie van Wittgensteins' psychotische subjectstructuur aanhaalden, dienen zij in hun *totaliteit* en hun *voorbeeldfunctie* begrepen te worden. Eénmalige gebeurtenissen hebben wij niet veralgemeend. Telkens wanneer we citaten en gebeurtenissen aanhaalden, dan was het een achterliggende dynamiek die wij wensten bloot te leggen. De voorbeelden staan dus niet op zich. Het feit dat een bepaald gegeven zich bij herhaling manifesteert, geldt als evidentie voor een (al dan niet psychotische) subjectstructuur.

We zijn aan het einde gekomen van dit werk. Ondanks de affiniteit met Wittgensteins' leven en werk, lag het in ons oorspronkelijk voornemen voorbij te gaan aan één van zijn bekendste inzichten: ook waarover niet gesproken kon worden – ondermeer de psychische structuur van de reeds lang gestorven filosoof – hebben wij *niet* gezwegen.

Aan de lezer nu om te beoordelen of het woord heeft gezegevierd op de stilte.

REFERENTIES

- André, S. (1981-1982). Séminaire du 12 janvier 1982, La structure de la psychose. Le séminaire, Livre III. In : *Sém RSI, onuitgegeven*, 119-147.
- André, S. (1981-1982). Séminaire du 26 janvier 1982, La structure de la psychose. Du séminaire III à la Question préliminaire. In : *Sém RSI, onuitgegeven*, 148-174.
- André, S. (1981-1982). Séminaire du 6 février 1982, La structure psychotique et l'écrit. In : *Sém RSI, onuitgegeven*, 175-212.
- Apollon, W. (1988). La production de la psychose dans la famille. In W. Apollon (1999). *Psychoses: l'offre de l'analyste* (97-127). Québec : Gifric.
- Apollon, W. (1997). Problématique de la recherche sur les discours et les structures familiales. *Savoir – Psychanalyse et analyse culturelle, Vol. 3, 1 et 2* (pp. 217-238). Québec : Gifric.
- Apollon, W. (1999). Psychoses: l'offre de l'analyste. Québec : Gifric.
- Apollon, W., Bergeron, D. & Cantin, L. (1990) Traiter la Psychose. Québec : Gifric.
- Apollon, W., Bergeron, D. & Cantin, L. (1996). Le traitement de la psychose. *Mental*, 2 (pp. 31-50). Québec : Gifric.
- Billiet, L. (1986). 'Als of' en identificatie: Een theorie voor een aantal problemen uit de kliniek van de psychose. *Psychoanalytische Perspectieven*, 8, 101-115.
- Billiet, L. (1992). Over de suppletie in de psychose. *Psychoanalytische Perspectieven*, 16, 75-101.
- Billiet, L. (1996). Het gebroken oor : Lacan voor de kliniek van de psychose. Gent: Idesça.
- Bergeron, Danielle (2001). Aesthetic for a death foretold : the life and work of Mishima. *The Journal of culture and the unconscious, Vol. I (no. 2)*, 19-35.
- Bergeron, Danielle (2002). Aesthetic for a death foretold: the life and word of Mishima. *The Journal of culture and the unconscious, Vol. II (no. 1)*, 19-38.
- Collectif de la Fondation du Champ freudien (1985). *Hystérie et obsession : Les structures cliniques de la névrose et la direction de la cure*. Paris : Navarin.
- Cottes, J.-F. (1994). Structure psychotique et psychose. *Désir, Demande et Idéal en institution. Les feuillets du Courtil* (8/9), 193-197.
- Declercq, F. (2004). Lacan's concept of the real of jouissance: clinical illustrations and implications. *Psychoanalysis, Culture & Society*, ingezonden artikel.
- Delrieu, A. (1987). Freud et la question du lien social. *Collectif Aspects du malaise dans la Civilisation* (pp. 182-190). Paris : Navarin – Seuil.
- De Martelaere, P. (1996). Een verlangen naar ontroostbaarheid (Achtste druk). Amsterdam: Rainbow Pocketboeken.
- Dessal, G. (2000). Un problème de diagnostic. *Cahier – Association de la Cause Freudienne – Val de Loire et Bretagne, n° 14*.
- De Waelhens, A. (1975). La psychose: Essai d'interprétation analytique et existentielle. Louvain-Paris : Nauwelaerts.

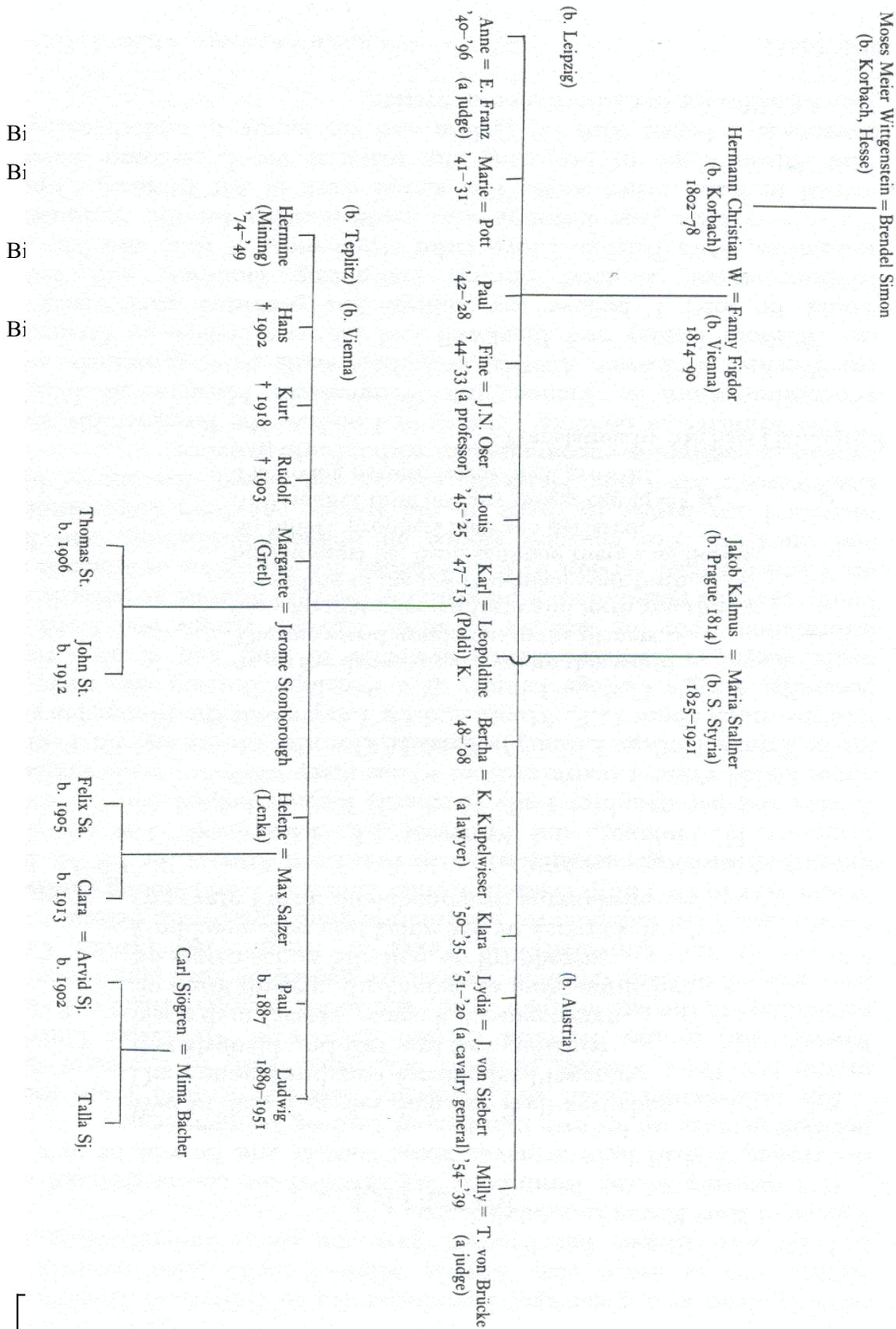
- Dierinck, P. (1992). De psychose en het schrijven. *Psychoanalytische Perspectieven*, 16, 43-58.
- Drury, M. O'C. (1996). The danger of words and writings on Wittgenstein. Bristol: Thoemmes Press.
- Duffy, B. (1996). De wereld die ik aantrof. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Edmonds, D. & Eidinow, J. (2001). De vloek van Wittgenstein: het onbesliste gevecht met Karl Popper. Amsterdam: Ambo.
- Evans, D. (2003). An introductory dictionary of lacanian psychoanalysis. New York: Brunner-Routledge.
- Fonteneau, F. (1999). L'étude du silence: Wittgenstein et Lacan. Paris: Seuil.
- Freud, S. (1924). Het realiteitsverlies bij neurose en psychose. PT3, 93-102.
- Freud, S. (1955). Inleiding tot de studie der Psycho-analyse (8^{ste} druk). Amsterdam/Antwerpen: Wereldbibliotheek.
- Freud, S. (1988). Remarques psychanalytiques sur l'autobiographie d'un cas de paranoïa : Dementia Paranoïdes (Le président Schreber). *Cinq psychanalyses* (pp. 263-324). Paris : Presses Universitaires de France.
- Gargani, A. (1982). Wittgenstein and Freud: Epistemology and Primal Scene. *Sprache und Ontologie: Akten des sechsten Internationalen Wittgenstein-Symposiums* (pp. 511-516). Wien : Hölder-Pichler-Tempsky.
- Gaugusch, G. (2001). Die Familien Wittgenstein und Salzer und Ihr genealogische Umfeld. *Adler, Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*, 21. Band Heft 4, 120-145.
- Geerardyn, F. (1993). Freuds Psychologie van het oordeel. Gent: Idesca.
- Glock, H.-J. (1996). A Wittgenstein dictionary. Oxford: Blackwell.
- Haller, R. (1988). Questions on Wittgenstein. London: Routledge.
- Jaccard, R. (1997). L'enquête de Wittgenstein. Paris : Presses Universitaires de France.
- Lacan, J. (1949). Het spiegelstadium als vormend voor de functie van het ik zoals gereveleerd wordt in de psychoanalytische ervaring. *Psychoanalytische Perspectieven*, 4/5, 9-15.
- Lacan, J. (1966). Ecrits I. Paris : Seuil.
- Lacan, J. (1971). Ecrits II. Paris : Seuil.
- Lacan, J. (1973). Le seminaire livre XI : Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse. Paris : Seuil.
- Lacan, J. (1981). Le seminaire livre III : Les psychoses. Paris : Seuil.
- Lebovits, A. A.. (1985). Psychose, structure et déclenchement. *Quarto*, 20/21, 30-34.
- Leguil, F. (1987). Gaat het over de vadersnaam... of over de Naam-van-de-Vader? *Psychoanalytische Perspectieven*, 11, 219-228.
- Lee, D. (1980). Wittgenstein's Lectures: Cambridge 1930-1932. Oxford: Basil Blackwell.
- Loontjens, R. (2003). Seksualiteit en reële in de psychose, een klinisch fragment. *Psychoanalytische Perspectieven*, 21/1, 91-105.

- Lütterfelds, W. (1982). Wittgensteins transzendente These über das Sein. *Sprache und Ontologie, Akten des sechsten Internationalen Wittgenstein-Symposiums* (pp. 530-533). Wien: Hölder-Pichler-Tempsky.
- Malcolm, N. (2001). Ludwig Wittgenstein: A memoir. Oxford : Clarendon Press.
- Maleval, J.-C. (2000). La Forclusion du Nom-du-Père. Paris : Seuil.
- McGuinness, B. (1982). Wittgenstein and his times. Oxford: Basil Blackwell.
- McGuinness, B. (1988). Wittgenstein: A Life. Young Ludwig (1889-1921). London: Duckworth.
- McGuinness, B. & Von Wright, G. H. (1997). Ludwig Wittgenstein: Cambridge letters. Oxford: Blackwell.
- Monk, R. (1991). Ludwig Wittgenstein: The duty of genius. London: Vintage.
- Noll, J. (1998). Ludwig Wittgenstein und David Pinsent. Berlin: Rowohlt.
- Philips, D. Z. (1998). Wittgenstein and the possibility of discourse. Cambridge: University Press.
- Rabinovitch, S. (1998). La forclusion : Enfermés dehors. Ramonville Saint-Agne : érès.
- Read, R. (2001). On approaching schizophrenia through Wittgenstein. *Philosophical Psychology, Vol. 14, No. 4*, 449-475.
- Rhees, R. (1981). Ludwig Wittgenstein: Personal Recollections. Oxford: Basil Blackwell.
- Rhees, R. (1992). Ludwig Wittgenstein: Porträts und Gespräche. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Sass, L. A. (1996). The paradoxes of delusion: Wittgenstein, Schreber and the Schizophrenic Mind. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Sluga, H. & Stern, D.G. (1996). The Cambridge Companion to Wittgenstein. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thurstone, L. (2002). Re-inventing the symptom: essais on the final Lacan. New York: Other Press.
- Vander Vennet, L. (1995). Neurose versus perverseie : een diagnostische oefening. *Psychoanalytische Perspektieven, nr. 27*, 21-45.
- Verhaeghe, P. (1994). Klinische psychodiagnostiek vanuit Lacans discours theorie: impasses en antwoorden. Gent: Idesça.
- Walleghe, P. (1998). Vragen om symbolisch te bestaan : Een geval van infantiele psychose. *Rondzendbrief uit het Freudiaanse Veld, jg. XV, nr. 64*, 3-12.
- Wittgenstein, L. (1963). Tractatus Logico Philosophicus. Logisch-philosophische Abhandlung. Frankfurt: Suhrkamp.
- Wittgenstein, L. (1969). Briefe an Ludwig von Ficker. Salzburg: Otto Müller Verlag.
- Wittgenstein, L. (1975). The blue and brown books: preliminary studies for the 'Philosophical Investigations'. Oxford: Basil Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1976). Filosofische onderzoekingen. Amsterdam: Boom Meppel.

- Wittgenstein, L. (1977). *Over zekerheid*. Amsterdam: Boom Meppel.
- Wittgenstein, L. (1978). *Remarques mêlées*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1979). *Notebooks: 1914-1916 (2nd Edition)*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1980). *Remarks on the philosophy of psychology*. Vol. I & 2. Oxford: Basil Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1998). *Tractatus Logico Philosophicus*. Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Genneep.
- Wittgenstein, L. (1999). *Denkbewegingen*. Amsterdam: Boom.

BIJLAGEN

- Bijlage 1: Vereenvoudigde stamboom van de Wittgensteins (uit: McGuinness, 1982, 0).
- Bijlage 2: Genealogische tabel van de Wittgensteins (eigen redactie gebaseerd op G. Gaugusch, 2001, 120-145).
- Bijlage 3: Brief van B. McGuinness aan B. Lagrou (2004).



DRIE GENERATIES GAAN AAN DIE VAN LUDWIG VOORAF³:

³ In oranje hebben wij de twee voornaamste koppels aangeduid. Dit op basis van onze bevindingen uit voorgaand hoofdstuk. De man is er telkens een bijzonder invloedrijke figuur. Zacht geel geeft hun kinderen weer. Ludwig zelf wordt met fel rood omgeven.

GENERATIE	Nummer	Naam	Gehuwd ¹	Kinderen Eigen/ Adoptie/ Geen/ ?	Leeftijd bij dood ² Ca.	Doods- oorzaak	Eventueel psychiatrisch ziektebeeld ³	Drager van naam van imposante voorouder	Verbinding met andere belangrijke familie (door Huwelijk of Adoptie)
	III	1	Moses Meier Wittgenst. (ca. 1761- 1822)	+	E	61	?		
2		Gehuwd met: Bernhardin e Simon (ca. 1768- 1829)	+	E	61	?			
II	3	Simson Wittgenst. (1788-1853)	+	E	65	?			
	4	Richard Simon Wittgenst. (ca. 1796- 1862)	+	E	66	?			H Ida <u>Wittgenstein</u>
	5	Julie Wittgenst. (ca. 1802-...)	?	?	?	?			
	6	Herz Hermann Christian Wittgenst. (1802-1878) Gehuwd ⁴ met	+	E	66	Hart- verwijding			
7	Franziska Christiane Figdor (1814-1890)	+	E	76	Hersen- beroerte				

¹ De symbolen zijn: + (ja); -- (nee); ? (weet niet); * (gescheiden).

² Al diegenen die niet ouder dan 50 werden, zijn speciaal gemarkeerd. Het man/vrouw-verschil is opmerkelijk: 12/3, waarbij de ene vrouw reeds op éénjarige leeftijd stierf ten gevolge van een longontsteking. De doodsoorzaak van de overige vrouwen is ons niet bekend. In het volgende hoofdstuk zullen wij deze verhouding statistisch toetsen.

³ Als er een aanwijzing voor is in de literatuur of vanwege een *passage à l'acte* (zelfdoding).

8	Marcus Wittgenst. (1818-1828)	-- (te jong)	G	10	?			
9	Jacob Wittgenst. ⁵ (1819-1890)	+	E (enige kind is vroegtijdig overleden)	71	ZELF-MOORD	?		
10	Friederike Wittgenst. (1824-...)	?	?	?	?			
11	Louise Johanne Henriette Wittgenst. (1831-...)	+	?	?	?			
12	Emma Flora Caroline Wittgenst. (1833-1879)	+	?	46	?			
13	Max Adolf Georg Carl Wittgenst. (1836-...)	+	?	?	?			
14	Ernst Oskar Wittgenst. (1844-...)	+	?	?	?			
15	Anna Frederike Wittgenst. (1840-1896)	+	E	56	Diabetes			H Heinrich G. A. Emil <u>Franz</u>
16	Marie Eugenie Wittgenst. (1841-1931)	*	E	90	?			
17	Paul Jozef Gustav ⁶ Wittgenst. (1842-1928)	+	E	86	?			
18	Hermine Fanny Josephine Wittgenst.	+	E	89	Hart- kleppen- ontsteking		Hermine ~ Hermann	

⁴ Het betreft Ludwig's grootouders langs vaderszijde.

27	Clara Freiin von Franz (1968-1923)	+	?	54	?			H E.J.J. Freiherr Zwiedinek von <u>Südenhorst</u>
28	Ernst Otto Hermann Freiherr von Franz (1871-1930)	+	?	59	?		Hermann	H Ida L.C. von Ernst
29	Erwin Gottfried Edwin Freiherr von Franz (1876-1941)	+	?	65	?			
30	Hermann August Wilhelm Pott (1866-1902)	--	G	36	KANKER		Hermann	
31	August Paul Alois Constantin Pott (1867-1952)	--	G	85	?			
32	Paul Louis Emil Pott (1868-...)	?	G	?	?			
33	Felix Constantin Pott (1870-1900)	--	G	30	Berg- ongeval			
34	Johanna Justine Caroline Wittgenst. (1877-1953)	+	?	76	?			H Dr. med. Johannes Heinrich <u>Salzer</u>

⁵ Zoon van Simson Wittgenstein en Rebecca Rosenberg, die drie kinderen hadden (Gaugusch, 2001, 121). Niet alleen pleegde hij zelfmoord, ook stierf zijn enige kind vroegtijdig. De oorzaak is voor ons een raden.

⁶ Het betreft Ludwig's favoriete oom.

⁷ Het betreft de vader en moeder van Ludwig Wittgenstein.

⁸ Wat Karl's doodsoorzaak betreft, is er tegenstrijdige informatie. Volgens Edmonds & Eidinow (2001, 67) zou hij ten gevolge van kanker overleden zijn. Gaugusch (2001, 132) daarentegen maakt melding van "Croup" en longontsteking.

⁹ Het betreft Ludwig's lievelingstante.

¹⁰ Volgens McGuinness (2004) en Monk (1991).

47	Helene Gabriele Sophie Wittgenst (1879-1956)	+	G	77	?			H gehuwd met Dr. jur. Maximilian Michael Emil <u>Salzer</u>
48	Rudolf Ludwig Wittgenst (1881-1904)	-- (evenals zijn broer Hans was hij homo- seksueel)	G	23	ZELF- MOORD	?		
49	Margaret e Wittgenst ("Gretl") (1882-1958)	+	E¹⁵ A	76	?			
50	Paul Carl Hermann Wittgenst (1887-1961)	+	E	74	?	Paranoi a¹⁶	Carl Hermann	
51	Ludwig Joseph Johann Wittgenst (1889-1951)	-- (net als twee van zijn broers was hij homo- seksueel)	G	62	KANKER	PSYCHO- TISCH ? (dit is onze onderzoeks- hypothese)		
52	Ida Josefa Johanna	+	?	57	?			

¹¹ Hetgeen tot gevolg heeft dat ook zij draagster wordt van de naam Wittgenstein.

¹² Dochter van Dr. med. Friedrich Franz Salzer (1827-1890) en Ida Hermine Franz (1838-1906), die evenals haar zus Hermine Adele Salzer door de Wittgensteins geadopteerd werd.

¹³ Volgens Monk (1991, 535).

¹⁴ We noemen ze op: 1) Marie Ida Leopoldine Salzer; 2) Dr. Felix Ludwig Salzer; 3) Clara Hermine Margarete Salzer; tenslotte de gebroers 4) Dr. Thomas Humphrey Stonborough en 5) John Jerome Stonborough. Laatstvernoemden zijn beide kinderen van Hermine's zus Margarethe Wittgenstein. Anders gesteld, Hermine adopteert de kinderen van haar eigen zus.

¹⁵ Eén van haar twee eigen zonen, Dr. Thomas Humphrey Stonborough, zou volgens Margarete zelf ook paranoïde geweest zijn, net zoals tante "Clothilde" (zie Brief B. McGuinness in bijlage). Tevens werd hij in 1936 door Margarete's zus Hermine Wittgenstein geadopteerd, hetgeen hem de familienamen Wittgenstein-Stonborough opleverde.

¹⁶ Volgens Brian McGuinness (2004). Brief in bijlage.

54	Paula Franziska Johanna Kupelwie ser (1875-1938)	+	?	63	?		Franziska	
55	Dr. phil. Johann Paul Max Leopold Kupelwie ser (1879-1939)	+	?	60	?			
56	Franziska von Siebert ¹⁷ (1879-1941)	--	G	62	?		Franziska	H (aansluiting bij adellijke familie) <u>von Siebert</u>
57	Franz Theodor Ernst Ritter von Brücke (1880-1941)	+	?	61	?		Franz (-iska)	
58	Lydia Franziska Dorette von Brücke (1885-1949)	+	?	64	?		Franziska	
59	Louise Berta von Brücke (1888-1889)	--	G	1	Long- ontsteking			

DE GENERATIE NÁ LUDWIG WITTGENSTEIN:

¹⁷ Dochter van Franziska Lydia Wittgenstein (1851-1920) en Josef Norbert von Siebert (1843-1917).

Generatie Nummer	Naam	Gehuw d ¹⁸	Kinderen Eigen/ Adoptie/ Geen/ ?	Leef- tijd bij dood ¹⁹ : <i>Ca.</i>	Doods- oorzaak	Eventueel psychia- trisch ziekte- beeld ²⁰	Her- opnemen van naam imposante voorouder	Verbinding met andere belangrijke familie (door huwelijk of adoptie)
---------------------	------	--------------------------	--	---	-------------------	--	---	---

¹⁸ De symbolen zijn: + (ja); -- (nee); ? (weet niet); * (gescheiden).

¹⁹ Al diegenen die niet ouder dan 50 werden, zijn speciaal gemarkeerd. Het man/vrouw-verschil is opmerkelijk: 12/3, waarbij de ene vrouw reeds op éénjarige leeftijd stierf ten gevolge van een longontsteking. De doodsoorzaak van de overige vrouwen is ons niet bekend.

²⁰ Als er een aanwijzing voor is in de literatuur of vanwege een *passage à l'acte* (zelfdoding).

† 60	Dr. Herbert Christian Kasimir Paul Wittgenst. (1907-1965)	+	?	58	Auto- ongeval		Christian	
61	Franz Karl August Wittgenst. (1913-1920)	-- (te jong)	G	7	Griep & Hersen- vlies- ontsteking		Karl Franz (-iska)	
62	Friedrich Paul Wittgenst. (...-...)	+	?	?	?			H Charlotte Freiin <u>von Ferstel</u>
63	Paul Karl Heinrich Justus Wittgenst. ²¹ (1907-1979)	+	?	72	? (maar hij stierf in een 'sanatorium', hetgeen erop wijst dat hij chronisch ziek was)	PARANOI A ²²	Karl	
64	Heinrich Alexander Emanuel Justus Wittgenst. (“Heinz”) (1910-1990)	+	E	80	?			
65	Mathias Wittgenst. (1913-...)	?	G	?	?			
66	Elisabeth Katharina Klara Wittgenst. (1915-1998)	?	?	83	?			

²¹ Was schrijver van beroep. Werd als een “Sonderling” omschreven in de pers. In zijn onafgewerkte “Welterklärungsroman” die de titel draagt “Gott ist gleich 13” vermengt de gediplomeerde mathematische inzichten van Einstein, Freud, Jezus en Buddha. Zijn “radikalen Schreib- und Lebenspläne” verdienen onze aandacht. (Bron: Gaugusch, 2001, 129).

²² Volgens McGuinness (2004). Brief in bijlage.

† 67	Christine Maresch (1902-1983)	+	?	80	?			A Adoptie door Hermine Maresch-Wittgenst.
68	Hans Maresch (...-1971)	+	?	?				A Adoptie door Hermine Maresch-Wittgenst.
69	Marie Stockert-Wittgenst. ²³ (1900-1948) (voorheen Marie Ida Leopoldine Salzer)	+	?	48	?		Leopoldine	H met Fritz Lothar Ritter von Stockert A Door adoptie eens te meer een link met de <u>Salzers</u>
70	Dr. Felix Salzer-Wittgenstein (1904-1986) (voorheen Felix Ludwig Salzer)	+	?	84	?			A Door adoptie eens te meer een link met de <u>Salzers</u> .
71	Clara Sjögren-Wittgenst. (1913-1978) (voorheen Clara Hermine Margarete Salzer)	+	?	65	?		Hermine (~ Hermann)	
72	Dr. Thomas Wittgenst.-Stonborough (1906-1986)	+	?	80	?	PARANOI A ²⁴		H laatste keer met Maria Elisabeth Freiin von

²³ Net zoals de volgende vier personen werd zij geadopteerd door Hermine Wittgenstein.

²⁴ Volgens McGuinness (2004). Brief in bijlage.

† 77	Hans Joachim Hasso Hugo "Jochen" von Zastrow (1911-1976)	+	?	65	?			A Daardoor band met de familie von <u>Zastrow</u> H met Marianne Gräfin <u>Zedtwitz-Liebenstein</u>
78	Joan Wittgenst. (...-...)	+	?	?	?			
79	Elizabeth Wittgenst. (...-...)	?	?	?	?			
80	Paul Ludwig "Louis" Wittgenst. (...-...)	?	?	?	?			

BIJLAGE 3: Brief van B. McGuinness aan B. Lagrou (2004).

²⁵ Ongetwijfeld van zeer groot belang: Thomas Humphrey Stonborough was het kind van Hermine's zus Margarete Wittgenstein. Laatstgenoemde kon haar familienaam niet doorgeven. Als gevolg van het adoptieverdrag van 1936 werd Thomas Humphrey Stonborough echter eveneens drager van de familienaam 'Wittgenstein'. Een toevallig verband of een bewuste doelstelling?

Le Mura di Montalto
53019 Castelnuovo Berardenga (Siena)

Bram Lagrou
Konigin Albert-I-Laan 45
8370 Blankenberge
Belgium

Siena, 6 May 2004

Dear Mr. Lagrou,

I work for Professor McGuinness and he asked me to answer to your message on his behalf.

Clothilde (not Milly) was the aunt who was said to be paranoid. Gretl, Wittgenstein's sister, thought that their brother Paul and her son Tom were much the same. See L. Wittgenstein, *Familienbriefe* (edited by B. McGuinness and M. Ascher), Hölder-Pichler-Tempsky, Vienna, 1996, page 180. Prof. McGuinness heard from Koder that Wittgenstein had to undergo a psychiatric examination in connection with a court case against him for physical maltreatment of a pupil in 1926. You can see any biography for this.

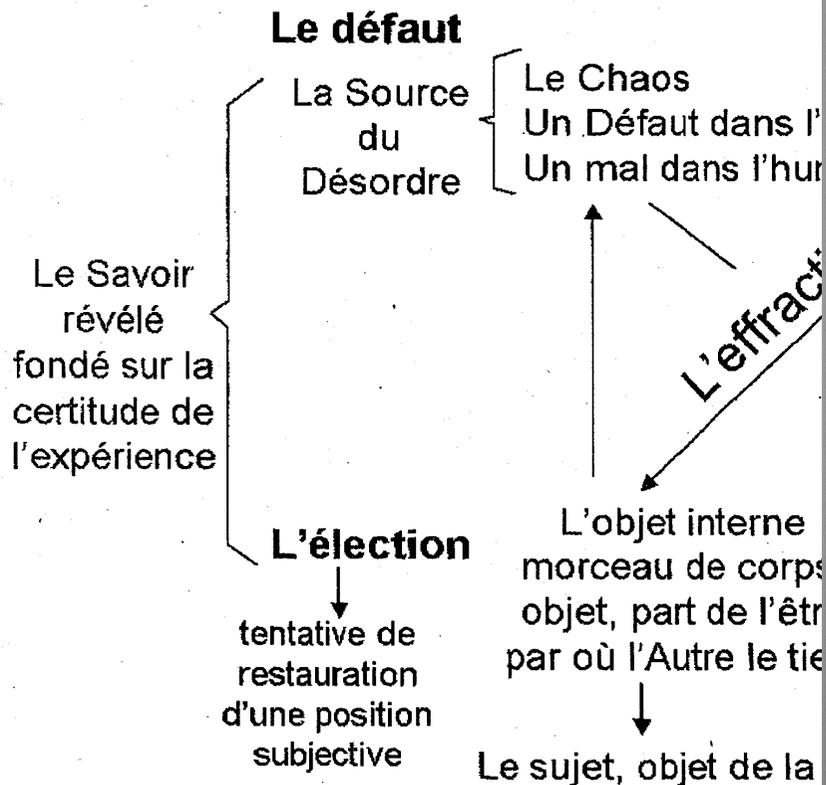
Prof. McGuinness also asked me to send you the attached article, which should help you in your research.

Sincerely,

Anna Coda



La structure du délire élaboré comme solution
d'une théorie de la J (A), du défaut de l'A et te
subjectif (à travers l'élection et la mission)



Le Centre psychanalytique de traitement pour je

Letters

anything for me to do. So I believe the matter is in good hands now & I don't worry about it any longer.

A thing which is of much greater importance to me & was so on Saturday evening, is, that I still can't understand the way you behaved in this matter, that's to say I can't understand how, being my supervisor & even – as I thought – to some extent my friend having been very good to me you couldn't care two pins whether I got my degree or not. So much so, that you didn't even think of telling Braithwaite that you had told me my book would count as a dissertation. (I afterwards remembered one day talking to you about it in hall & you saying "it would be absurd to write another thesis now straightaway".) – Now you'll want to know why I write to you all this. It is not to reproach you nor to make fuss about nothing but to explain why I was upset on Saturday & couldn't have supper with you. It is always very hard for a fellow in my situation to see that he can't rely on the people he would like to rely on. No doubt this is due to a great extent to the difference of nationalities: What a statement seems to imply to me it doesn't to you. If you should ever live amongst foreign people for any length of time & be dependent on them you will understand my difficulty.

Yours

Ludwig

P.S. I find on looking at my College bills that I have informed you wrongly about the fees; they are altogether only 59 £ not 70 or 80 as I thought.

Briefe 197

BIJLAGE 6: Brief 131 van L. Wittgenstein aan J.M. Keynes (in: McGuinness & von Wright (1997, 232-233).

Letters

131.

LW – JMK

[May 1929]

DEAR KEYNES,

It is very difficult for me to write this letter to you. Please try to understand it before you criticize it. (To write it in a foreign language makes it still more difficult.) But I feel I could not come to you as you wanted me to without beginning to give and perhaps to ask for long explanations which I am sure you wouldn't like. When I saw you *last* I was confirmed in a view which had arisen in me last term already: you then made it very clear to me that you were tired of my conversation etc. *Now please don't think that I mind that!* Why shouldn't you be tired of me, I don't believe for a moment that I can be entertaining or interesting to you. What I *did* mind was to hear through your words an undertone of grudge or annoyance. Perhaps these are not exactly the right words but it was that sort of thing. I couldn't make out for some time what could be the cause of it all, until a thought came into my head which was by an accident proved to be correct. It was this: I thought probably you think that I cultivate your friendship amongst other reasons to be able to get some financial assistance from you if I should be in need (as you imagined I might be some day). This thought was *very* disagreeable to me. I was however proved right in this way: In the beginning of this term I came to see you and wanted to return you some money you had lent me. And in my clumsy way of speaking I prefaced the act of returning it by saying "Oh, first I want money" meaning "first I want to settle the money business" or some such phrase. But you naturally misunderstood me and consequently made a face in which I could read a whole story. And what followed this, I mean our conversation about the society, showed

the society. – Clearly a reference to the discussion club known as "The Society" or "The Apostles". Cf. comment to 39.

232

Letters

me what amount of negative feelings you had accumulated in you against me. Now this could never prevent me from having tea with you; I would be very glad if I could suppose that your grudge for which I could not see any good reason had passed away. But the second remark in your letter seems to show me that you don't want to see me as my friend but as my benefactor. But I don't accept benefactions except from my friends. (That's why I accepted your help three years ago in Sussex.)

If some day you should want me to have tea with you without talking over my finances I will gladly come. – Please don't answer this letter unless you can write a *short* and *kind* answer. I did not write it to get explanations from you but to inform you about how I think. So if you can't give me a kind answer in three lines, no answer will please me best.

Yours ever

LUDWIG

K.21 Briefe 199

three years ago. – Since this presumably refers to Wittgenstein's visit to England in 1925, he ought to have written "four" and not "three".

233